

Magyar Történelmi Szemle

HUNGARIAN HISTORICAL REVIEW

REVISTA HISTORICA HUNGARA

TARTALOM:

MUNKÁCSI BERNÁT

CTK (Prága)

FEHÉR MÁTYÁS J.

KASSAI WALTER ANNA

FEHÉR MÁTYÁS J.

Az "ngor" népnév eredete

Egy cseh hamisítvány

A "Waltharius manu fortis" hősköltemény avar vonatka

Adatok a Margitsziget művészettörténetéhez

Corvin Mátyás követői Perzsiában

FÓRUM

Hozzászólások Andrassy Kurto J. "Yitairutához". 5. rész.

PÓSA LÁSZLÓ

A római "kopt" oroszlánok

MAGYAR ÉRTÉKEINK

SZEPESSY GÉZA

TÖMÖRDY GYULA

DOMOKOS PÁL PÉTER

A "nagyszombati VINLAND térkép" előkerülésének tör

Egy magyar hűhirdető a perui indiánok népszokásairól 1

Miron Christea karánsebesi román püspök titkos napló

ADATTÁR

B. VILELLA de ALDANA

P. MAGYAR ARNOLD

Carta de Transylvania del año 1552.

A németujvári kálvinista káté a XVI. századból

KÖNYVSZEMLE

P. MAGYAR ARNOLD

CZEGLÉDY KÁROLY

VAJAY SZABOLCS

Schicksal eines Klosters

Nomád népek vándorlása napkelettől napnyugatig

Der Eintritt des ungarischen Stämmebundes in die europäische Geschichte

Die Bekehrung der Uiguren (II. Teil)

157.
II. évf.

Magyar Történelmi Szemle

REVISTA HISTORICA HUNGARA

Propiedad Intelectual: en trámite.

Copyright by Hungarian Historical Review 1974

DIRECTOR
EUGENIO MATIAS FEHÉR

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

BÉKY-HALÁSZ IVÁN
BOROVICZÉNY K. GYÖRGY
CSERI C. MIHÁLY
DOMONKOS S. LÁSZLÓ
FÖLDVÁRY GÁBOR
HARSÁNYI ANDRÁS
K. KATONA LAJOS
KERTÉSZ TIVADAR
KÉZDY VÁSÁRHELYI BÉLA
JUAN M. MAGARINOS
P. MAGYAR ARNOLD
ELENA SANTIAGO
SZENDREY TAMÁS
SZILASSY SÁNDOR
TOKAY JÁNOS
TÖMÖRDY GYULA
ANTONIO UDINA MARTORELL
VÁRDY L. BÉLA

egyetemi könyvtáros
orvostörténész
egyetemi levéltáros
egyetemi ny. r. tanár
egyetemi kurátor
Dean of Ref. Church
egyetemi könyvtáros
Sociedad Histórica Hungara
Soc. Int. Genealogico-Heraldica
Inst. of Art's History
Archivum Franciscanum
Biblioteca Nacional
egyetemi a. tanár
egyetemi ny. r. tanár
Research S. f. Orient. Studies
Instituto Anthropologico
Arch. de Corona Aragón
egyetemi ny. r. tanár

TORONTO (Canada)
BERLIN (W. Germany)
QUEBEC (Canada)
YOUNGSTOWN (USA)
SYDNEY (Australia)
CARTERET (USA)
TAIPEI (Taiwan)
CARACAS (Venezuela)
STOCKHOLM (Sweden)
MADRID (Spain)
GRAZ (Austria)
MADRID (Spain)
GANNON C. ERIE (USA)
TAMPA (USA)
NEW YORK (USA)
JUJUTLA (Mexico)
BARCELONA (Spain)
PITTSBURGH (USA)

MEGJELENIK NEGYEDÉVENKÉNT (150 old.)

ÁRA EGÉSZ ÉVRE..... 12. - US. Dollár

EGYES SZÁM..... 5.50 US. Dollár

Előfizetési cím:

Eugenio Matias Fehér

BUENOS AIRES Casilla Correo 5484. Argentina

Kérjük az előfizetéseket "MONEY ORDER"-rel eszközölni.

AZ „ugor” NÉPNÉV EREDETE.

írta: MUNKÁCSI BERNÁT. (Ethnographia VI-1895.)

Μη θορυβηταις ἑνὸς Αἰθιοπίου! — mondhatom én is szaktársaimnak, kik bizonyára némi megütközéssel veszik első pillanatra tudomásul, sőt talán valami nagy Pálfordulás-féle dolgot sejtenek, midőn előrebocsátva értekezésemnek végeredményét, azon nézethez való csatlakozásommat nyilvánítom, mely szerint az „ugor” népnevezet eredeti jelentésében és használatában tulajdonképpen a „török” népnevezetnek csak régibb mása és egyértékese.

Azonban közelebbről vevén szemügyre e felfogást, be kell csakhamar látniuk, hogy voltaképpen nincsen ezen semmi reudkivüli. Hiszen még világosabban, mint az „ugor” foglalja magában a törökség jelzését a „turk” nevezet, melyről pedig tudvalevő, hogy Bölcs Leótól kezdve egész sereg bizanci író, sőt a nyugatiak közül Liutprand is alkalmazza a nyelvére nézve határozottan *nem török* magyar népre. S ha ezt a tényt megérthettük, ha megmagyarázhattuk a népnevek átruházásának és átszarmazásának számos analogiája mellett azon érintkezés, illetőleg kapcsolat révén, melyet nyelvi, néprajzi és történeti tekintetben kétségtelenül lehet igazolni a magyar és egyéb török népek közt: mindenesetre megnyugodhatunk eleve annak lehetőségében is, hogy az „ugor” szintén csak olyan átruházott névnek bizonyul, mint a Τούρκος — annál is inkább, minthogy avval sem a magyar, sem legközelebbi rokonai nem maguk nevezik magukat, hanem minden időben idegen írók és népek azok, kik ezt a szóban forgó nevet reájuk alkalmazzák.

Hogy pedig e kérdéssel tisztába jöjjünk, az főképpen ma szerfölött időszerű. Harmadfel évtizede, hogy B u d e n z divatba hozta nálunk az „ugor” név használatát az altaji nyelvcsalád amaz ágára, melynek a finn és magyar alkotják szélső tagjait ; s tette

ezt pusztán a „*verba valent usn*“ elvére támaszkodva minden eth-
 nologiai megokolás nélkül, a kifejezés kényelmessége, illetőleg rö-
 vidsége kedvéért. Méltán szólhattak fel az ellen H u n f a l v y P á l
 (M. Nyelvőr III, 145) s a külföldön D o u n e r,¹ valamint W i n k-
 l e r,² kik közül a két előbbi az „indo-germán“ mintájára a nyelv-
 csoport két végső tagjának nevéből szerkesztett s a külföldön ma
 is általános használatú „*finn-ugor*“ nevezet megtartását javasolta,
 az utóbbi meg éppen a nyugati ágnek, a „*finn*“-nek alkalmazza
 nevét az egész csoportra, minthogy szerinte az „az ősi típus vo-
 násait anthropologiai és nyelvészeti tekintetben egyaránt hivebben
 őrizte meg az ugor ág nál“. Magamnak is volt alkalmam a mult
 tavasszal egy nyelvészeti értekezés kapcsán (Nyelvtud. Közl. XXV,
 170.) ez ügygyel foglalkozni, amidőn nemcsak arra hivatkoztam,
 hogy az „ugor“ ethnikai jelző nem vonatkozhatik egyszersmind a
 „csüd“ (finn és permi) népekre; hanem arra is, hogy annak eredeti
 szűkebb értelemben való alkalmazását nyelvtudományunk mód-
 szerének újabb előhaladása teszi kívánatossá. „Nyelvészeti össze-
 hasonlításainkban“ — így szólok e helyt — „csak úgy járhatunk
 el magyar szempontból módszeresen, ha minden kérdésnél foko-
 zatos haladásban legelőbb is nyelvünk szorosabb rokonságát, az
 uralvidéki ugor nyelveket (a vogult és osztjákat) fogjuk vállatóra s
 csak midőn itt határozott világosságot nem nyerhetünk, vagy ha
 kutatásaink eredményének további igazolását, illetőleg a megelőző
 fejlemények földerítését célozzuk, térünk át a távolabbi rokonság
 fokán álló nyelvekre is.“ Az ily műveletek természetesen meg-
 követelik, hogy a magyar és legközelebbi rokoni a vogul és
 osztják egybehasonlításából nyert közös ősi — hogy a szokásos
 szóval éljünk — „alapnyelvi“ alakokat (szemben azokkal, melyeket
 a finn és permi ágnek is odavonásával szerezhetünk) külön sajátos
 névvel jelezzük; erre pedig nincs alkalmasabb, mint éppen az ama
 népekre és nyelvekre alkalmazott régi „*ugor*“ szó, melyet a hazai
 tudományos használat alap nélkül tett tágabb értelművé. Még to-
 vább megy e nevezet használatának megszorításában K u n G é z a
 gróf, ki Vámbéry legújabb könyvét bírálva, hibáztatja benne azt
 az eljárást, hogy a „finn-ugor“ mellett használja vegyesen egyazon
 értelemmel az „ugor“ kifejezést is (Századok; XXIX, 750.), holott

¹ Die gegenseitige Verwandtschaft der finnisch-ugrischen Sprachen. Hel-
 singfors, 1879, 5. l.

² Uralaltaische Völker und Sprachen. Berlin, 1884., 210. l.

ez szerinte legfeljebb csak a magyarra illik, de tovább már a vogulra és osztjákra sem, mely népeknek t. i. *jugra* nevezete véleménye szerint, egészen külön eredetű. Az ő álláspontja a terminologia kérdésében az, hogy a „finn-ugor“ kifejezés is mellőzendő s helyébe a „*finn-jögr*“, vagy „*finn-jugor*“ volna használatba hozandó. Látni való a nézetek ily elágazása mellett, hogy tudományos műnyelvünk helyességének és szabatosságának is érdekében történik, midőn még egyszer tüzetes kutatás alá fogjuk a kérdést, hogy honnan vette eredetét az „ugor“ népnév, mikép került hozzánk s a velünk rokon népekhez, valamint hogy mit lehet kezdetbeli jelentésköre és használata gyanánt megállapítanunk.

A legcélszerűbb út, melyen e kitűzött feladat terén nyomozásunk megindulhat, az „ugor“ népnév maiglan is szereplő adatainak nyelvtörténeti és összehasonlító vizsgálata, melynek során legelsőbbben is a magyarra nézve vetjük föl a kérdést, hogy az „ugorsága“ felől alkotott vélemény min alapszik.

A felelet tudvalevőleg erre nézve a következő: *Jugor*, illetőleg *ugor*¹ néven ismerik a régi történetírók azon népeket, melyeknek nyelveiről az összehasonlító nyelvtudomány bebizonyította, hogy a magyarhoz legközelebb állanak s vele egy szorosabb nyelvcsaládot alkotnak. E mellett ugyanily hangzású névvel jelzik a magyart a körülötte lakó szláv népek, aminő jelesül: a szerb *ugar*, *ugrin*, bolgár *ugrin*, nj-szlovén *uójer*, *vogrin*, cseh-tót *uher*, kisorosz *uhor*, *uher*, szorb *vuher*. Tudvalevő, hogy a XII. századbeli Nestor néven emlegetett legrégibb orosz krónikás is *ugri*-nak nevezi (többes alakkal) a Kiev ellen vonuló magyarokat, akiktől szerinte a város mellett fekvő dombot is *ugorskoje*-nak nevezik;² hogy pedig ezen más helyütt „feketé“³-nek jelzett „ugorok“ (*černiji ugri*) nem mások, mint magyarok voltak — szemben Vámbéry ellenkező nézetével (Magyarság keletkezése; 188. l.) — az is bizonyítja, hogy a Kiev körüli síkot ma is „magyar mező“-nek (*Vengerskoje polje*)

¹ L. Lehrberg alapos tanulmányát: „Über die geographische Lage und die Geschichte des im russisch-kaiserlichen Titel genannten Jugrischen Landes“ az 6 „Untersuchungen zur Erläuterung der älteren Geschichte Russlands (St.-Petersburg, 1816.)“ művében, hol egy 1571-iki okirathól az orosz czárnak következő czimzése van idézve: *Veljikiy Knjaz Ugorskiy*. A slobodski kerületben egy *Ugorskaja pustos* helynév van, midőn a szomszéd vjatkai kerületben *Jugrina*, *Jugrinskiy*, az orloviban *Jugricha*, *Jugrinskiy* helynevek találhatók (l. Smirnov; Votjaki, 5. l.)

² L. az illető hely idézetét Grot K. „Moravija ji Madjary“ művében (193. l.), vagy Kunu Géza gr. „Relationum Hungarorum“-jában (II, 58.).

³ A „fehér ugrok“ (*Ugri Beljiji*) t. i. a kazarak voltak (Grot: 197.).

nevezik (Knun: Relat. II., 59.) Ezen elősorolt szláv szók egy eredetibb s teljesebb *ongrŭ* alak szabályszerű fejleményei, melyet az ó-szlóvéu *agrinŭ, rigrinŭ*, lengyel *cegrzyn, cegry (vengry)* s ez utóbbinak átvételei, az orosz *vengerec, vengerskij* és litván *vengrus*, továbbá a rumuny *ungur* megfelelőik tükröznek (l. Miklosich: Etymolog. Wörterb.). A szlávság révén terjedt el e szó a nyugati népekhez, melyeknél alakjai: német *unger, ungar*, középlatin *ungurus, hungarus* (többször is: *ungrŭ*), olasz *ungheri*, francia *hongrois* stb. Az egyébként szokásos *Ὠγγροι* mellett egy IX. századbéli bizauczi írónál (Georgius Monachusnál) is előfordul, mint a magyarok neve: *Ὠγγροι* (Kunn: Relat. I., 132.). — Egészen világos az utóbb idézett alakokból, hogy a hazai szláv népek *ugur, uhor, uher* szava is nem az egyszerű „ügor“ népnévezetnek képviselője — mint eddig rendesen gondolták, — hanem amaz összetételnek tetsző bővebbé, melyet Jordanesz (VI. sz.) *hunuguri*, Priszkosz pedig (V. sz.) *Ὠγγροῦροι* alakban ír.¹

Ezzel egyszeriben felötlük a kérdés, megvan-e tényleg az a szoros azonosság a magyarok európai neve s az uralvidéki nyelvrokonok *jugor* neve közt, mely oly fontos adata volt eddigelé ethnologiai következtetéseinknek, különösen számbavéve, hogy ugyanazon Nestor-féle krónika, mely a magyarokat *ugri*-nak nevezi, ismeri az éjszaki *Jugrŭ*-t is ezen megkülönböztetett alakú néven. Tekintettel az uralkodó felfogásra, hogy e név a vogulok és osztjákok zürjén nyelvbéli *jŭgra, jogra, jugra* nevének átvételével került az oroszokhoz és más népekhez, továbbá arra, hogy a permi nyelveknek tényleg hangsajátsága az eredeti *ŋg, nŭ, mŭ* mássalhangzó csoportokban az orrhang elejtése², majdnem azt leherne gondolnunk, hogy csakugyan a *jugor* név is az *unugur* változata. Azonban e fölvetélnél nagy nehézséget okoz a *j* szókezdő, melyről a zürjénben nem igazolható, hogy eredeti *o, u* hangzós szókezdet előtt pusztá

¹ Tudvalevő, hogy az ó-szlóvént és lengyelt kivéve a többi szláv nyelvek az *e* szóéhoz hasonlatos helyzetű orrhangot elenyésztetik s az előtte álló magánhangzó színezésében hagyják nyomát: így lesz. pl. az ó-szláv *onglŭ* „szöglet“ szóból: szerb *ugal*, cseh *úhel*, orosz *ugol*, új-szlóven *vŕgl*; de ó-szlóven *agŭ*, lengyel *wegiel*, vagy az *onŭ* „szakái, bajusz“ szóól: orosz *us*, új-szlóven *vŕs*; de ó-szlóven *asŭ* és lengyel *us*.

² Példák: zürj. *ŕg-* „brechen, zerbrechen“: osztják *ŕŕk-* „schlagen, zer-schlagen“ | zürj. *vug* „griff, handhabe“: cseremis *onko* „henkel eines gefässes“ | zürj. *vugŭr* „angel“: cser. *angŭr* | zürj. *bugŭl* „icule“: észt *pung* id. zürj. *mŭgŭr* „körper“: cser. *mongŭr* id. | zürj. *nŭ-* „geben, reichen“: finn *ant-* | votj. *jŭ-* „lŕni“: finn *ant-* id. stb.

járlék-mássalhangzó gyanánt is jelentkezik¹. Függetlenül hagyván tehát egyelőre a kérdéses kapcsolat ügyét, nézzük nem kiálkozik-e más irányban is megfejtés a *jugor* népnév eredetének.

Tatiscsev és Boltin, múlt századbeli orosz történetírók, úgy vélték a névhasználat alapján, hogy a régi Jugra vidéke a Dvina egyik mellékfolyójának a *Jug*-nak mellékére is kiterjedt, melynek neve a zürjén *ju* „folyó” szónak teljesebb régi alakja². Schöuström, 1741-ben orosz fogásba került svéd tiszt száj-hagyománykép is közli e nézetet: vogulok nyomán, kik t. i. azt állították volna előtte, hogy népük a Dvina és Jug tájairól költözött mai hazájába, mihez a hagyományközlő magyarázata szerint tekintetbe jö, hogy *-ora* végzetű folyónevek a „*Jugora*, *Pesora*, és *Obhora*”³. Érdekes, hogy evvel az immár másfélszázados felfogással találkozik a jugor népnévnek Kun Géz a gróftól adott legújabb megfejtése is, mely t. i. kiindulva abból, hogy a zürjén *Jügra* egyszersmind folyónév, előreszében a finn *joki*, osztják *japan*, zürjén *ju* „folyó” szó mását látja a nélkül, hogy evvel kapcsolatban számot adna a végzet őrtekéről is. Bajos e nézetet elfogadnunk az utóbbi okon kívül azért is, mivel a *Jügra* így önmagában nem folyónév, hanem csak ezen összetételben: *Jügra-fuga*, melyben hogy éppen az utórész adja a „viz. folyó”-féle jelentést⁴, az előtag pedig valami jelző, mutatják a következő hasonló alkotású folyónevek: *Iért-fuga*, *Ijül-fuga*, *Sár-fuga* (v. ö. *iért* „kicsiny”, *ijül* „nagy”, *sar* „pacsirta” l. Smirnov: Permjáki, 81.).

Másképp kísérlette meg a „jugor” népnév magyarázatát Klaproth, ki azt az osztják *ogor* (az ő írása szerint: *ogur*, vagy *ogou*) szóval veti egybe, melynek „magas” értelméből kifolyólag, szerinte

¹ Egy ilyen látszatos példa volna a zürjén *juor*, *juör* „hír” szó összevetve a votják *jior*, *igor*, *ihör* és a cseremisz *urer*, *uber* alakokkal, azonban a magyar *hér*, *hír*, csuvas *ghur* és arab *ghur* másai arról tanuskodnak, hogy itt a *j* eredetibb *g* fejleménye. A zürjénben igen sok szó ment az oroszból át, a „szókezeléssel, de *j* járulékmássalhangzónak ilyenek előtt sehol semmi nyoma. Az iráni eredetű *ozis* „óu, ólom,” és *ozir* „gazdag” szók is pusztán magánhangzós kezdetűek.

² V. ö. cseremisz *jog* „folyó”, finn *joki* „folyó” stb.; továbbá a *Narjak*, *Kortjug*, *Korjug*, *Nerjak*, *Jurjak* *tiur* „moesár” *kort* „vas”, *kar* „város” és egész sereg hasonló végzetű folyónévet Smirnov „Permjáki” könyvében (82. l.)

³ En kort anledning till Svenska historiens förbättrande. 1816 (10. l.) idézve és bírálva Sjögrénnél: *Gesammelte Schriften* 539. l.; továbbá Ferd. Heine. Müller: „Der uralische Volksstamm” I., 163.

⁴ Wiedemann zürjén szótárában: *Fuga* vertiefung, höhlnag, *Fuggön* zerni in strömen regnen. A magyarban is *uzó* „patakot” és „völgyszerű mélyedést” jelent.

az „ugor“ népnév „felföldi lakót“ jelentene, mivelhogy t. i. az Uralhegységet lakják (Asia Polyglotta 189. I. jegyz.). Ezt a magyarázatot újabban T o m a s c h e k V i l m o s úgy módosítja, hogy inkább az osztják *joura*, *jagrax* „schräge, schief, abschüssig“, továbbá a *jürax* „rand, seite“ szóval tartja a „jugor“ népnevet egybevetendőnek, tekintettel t. i. arra a körülményre, hogy a jngorok földje az Ural bérceitől lejtősen ereszkedik alá síksággá (Sitzungsberichte der Kais. Akademie der Wissenschaften. Phil. Hist. cl. in Wien. CXVII., 44.). A mellett, hogy „magas“, „lejtős“-féle fogalmak nem alkalmasak népnevezetekre, mindkét magyarázat abban a fontos hibában sínylik, hogy a „jugor“ népnevet az osztjából eredtetni, holott semmi bizonyíték sincs rá, hogy e nép, vagy rokonai maguk alkalmazták volna e nevet valaha, hogy tehát e szó egyáltalában nyelvükből való volna.

Ismét más irányban kereste kérdésünk megfejtését Castrén. Ő t. i. ellentétben Klaprothtal ki több ízben óva int az *ugor*, *jugor* és a török *ujgur* népnevek egybezavarásától, lehetségesnek tartja mégis, hogy a kettő azon egy s hozzájuk tartozik, mint már előtte Müller egybevette (Ugr. Volksstamm, 164.) a *vogul* név is. Okoskodásának alapjai, hogy a tibetiben az ujugrok neve *jugur*, hogy a finn és török népek rokonok, hogy a népvándorlás általában keletről nyugatra történik s különösen a déli osztjakoknál élénken fönmaradt annak emlékezete, hogy az Irtis felvidéke felől költözködtek mai tájékaikra, pedig az Irtis forrásai mélyen benyulnak az Altaj hegység tartományába, ahol már az ujugrok régi műveltségterületének határait érinti (Ethnologische Vorlesungen 93—106 ll.). E nézet hazánkban is hódított. Ismételten emlegetik V á m b é r y ethnologiai művei, melyek közül a legutóbbi is kiemeli, hogy „reánk magyarokra nézve már azért is különös érdeke van az *ujgur* névnek, mert ezzel, azaz *ugor* névvel jelölték meg az oroszok a tőlük keletre lakó nem orosz népeket; az orosz *ugri* (tót *uhri*) szóból lett a német *unger* és *ungar*“ (Magyarság Keletk. 32.). Hogy mikép juthatott az *ujgur* név ily szerephez, azt a „Török Faj“-ról írt könyve magyarázza bővebben azon körülménnyel, hogy ez első keresztény térítők igen korán, már a IV. században „előre nyomultak Perzsián és Középázsian kelet felé s éppen az, hogy Krisztus tanítása akkora távolságban is hódított, lehetett főoka, hogy az *Ugur*, *Ugur* és *Ogur* név az európai keresztények közt már a VI. és VH. században általáno-

san el volt terjedve" (388. l.). Még egy okot csatol ehhez a „Magyarok Eredete”, azt t. i. hogy „Ujguria” néven régtől fogva nemcsak nyugati Khinát, hanem Közép-Ázsia egész éjszaki részét ismerték, melyre Jordanis (*Ogur*-ja (sic!)) és a kazar király levelében levő *Ugor* vonatkozik: és hogy ennél fogva lehetséges, hogy a Theophylaktosz Ugóriájába a felső Ural körül fekvő vidékeket is befoglalva lássuk” (418. l.). Még előbb nyilvánít ilynemű nézetet az ujjur és ugor népnevek viszonyáról nálunk Kun Géza gr. az ő 1873-ban megjelent „Adalékok Krim történetéhez” című értekezésében arra hivatkozván, hogy XIV. század végéről és XV. elejéről való gennai latin oklevelekben ezek „*ogureschu*”, vagy „*ugurichu*” nyelven írott eredetijeiről történik említés, s különösen, hogy e kifejezéssel váltakozva az egyik oklevélben „*lingua tuturica*” is előfordul. Minthogy amúgy is tudvalevő, hogy az ezen korbeli nyugati khánságokban a Volga és Kuban vidékén, ugy-szintén Krimben használatos volt hivatalos okmányokban a Dsingiz utódaitól meghonosított mongol-ujgur írás, nem lehet benne szerinte semmi kétség, hogy a gennai iratok „ogar”, „ngar nyelve” csak a kipesaki tatár nyelvnek ujjur betűkkel való írására vonatkozhatik (31—35. ll.), vagyis hogy *ujgur* *ujgur*.

Elemezzük kissé e nézeteket. Hogy a magyarokra alkalmazott orosz *ugor* (*ugri*) név csak az *ujgur*-nak egyszerű változata, arról, miután kimutattuk, hogy amaz az ószlovén *ugrin* és lengyel *ugry* (*cenry*) alakokból következő ószláv *ugrŭ* szabályos fejleménye s így az ismeretes *unugor* népnev képviselője, szó sem lehet. Azt föltennünk, hogy a bizanci írók a Sina nyugati szélén lakó s állítólag keresztényisége révén már a VI. században Európában is elhíresült ujjur népről nevezték volna el a szomszédságukban lakó s országukat pusztító vad barbarokat ugoroknak, szintén képtelenség. Maga Vámbéry sem veszi ez érvelését komolyan, hiszen midőn arra kerül a sor, hogy az *unugur*, *utigur*, *suragur* népneveket magyarázza, nem habozik végzetüket az ujjur szóval azonosítani, mi tekintve, hogy az előrészek sem görög szók, egyszersmind azt jelenti, hogy ama nevek maguktól az illető törzsektől valók s nem az idegen *bizanczi* ruházták rájuk. Arra sincs semminemű alapunk, hogy e törzsek ujjur eredetére gondoljunk, vagy nyelvi tekintetben ama néphez tartozóknak tekintsük: jó okkal lehet hinnünk, hogy amaz ugor nevezettel szerepelt népek nyelve, hacsak egyes kölcsönszóktan is, megmaradt a velük érintkezésben volt nyelvekben, pl. a

magyarban, vagy a uyugati törökségben; de mindezekben a Kudatku Bilik nyelvemlékben s az ótörök feliratokban fennmaradt njgur nyelv különös sajátosságainak semmi nyoma. Vámbéry ki szokta emelni, hogy az ujugurok maguk nem nevezhették magukat e haugsajáttságaikkal nem egyező névvel, hogy az említett nyelvemlék csak *türk*-nek mondja az njgur népet és országát *Türkisztán*-nak: mi varázsa lehetett tehát e névnek, hogy azt oly készséggel alkalmazták volna magukra idegen törzsek? Az ujuguroknak valami világraszóló harci dicsőségéről sem tudunk s hogy korai kulturájuk, letelepedett életmódjuk, írásuk és keresztyénségük volt: az csak nem lehetett valami nagy jelesség a puszták harczias hordái előtt?!

Azután meg, hogy Castréunak feleljünk, honnan jutottak a zürjének az *ujgur* névhez, hogy ennek másával nevezték volna el a Pecsora mellékén egykor lakott szomszédaikat?! Az osztják hagyományok, melyek szerint ők az Irtis felvidéke felől vándoroltak az Ob mellékeire csak annak emlékezetét jelenti, hogy valamikor délebben és nyugatabbra laktak, amit kétségtelenül bizonyítanak a nyelvükben található iráni elemek s egyéb körülmények is (l. „Az ugorok legrégibb történeti emlékezete“ értekezésemet Ethn. V.). Látnivaló mindezekből, hogy az *ujgur-ugor* névazonosítás merő ötlet, melyet megállható tudományos erősség nem támogat. Igen jól megérthetjük e nélkül a genuai okmányok *ogureschu* jelzését is, csak arra kell gondolnunk, hogy az „Annales Sangallenses“ a magyarokat *Agureni*-nak nevezi s hogy a héberben is használatos *Hügár* mint Magyarország neve (Kun: Relat. I., 135.). Ezek az utóbbi nevek a bibliai Hágárral, Izmaél anyjának nevével azonosak s különösen az előbbi a szaraczeuokra, mint Izmaél ivadékaira használatos. Hogy mégis az említett esetekben a magyarokra vannak alkalmazva, annak az *ungri*, *ugri* népnévvel való hangtani kombináció az oka, mely nyelvi jelenségnek a szóalkotásban való nevezetes szerepéről sűrű folyik szó az utóbbi években a mi nyelvészeti folyóiratainkban is. Hasonló módon való eltorzítása lehet az *ogureschu*, *ugurichu* alaprésze az *ujgur*-nak, nem pedig egyenes maradványa a már hat századdal előbb letűnt *ogur*, *ugur* népnévnek.

Mindezeknél biztosabb nyomon halad az uralvidéki *jugra*, *jugar* nép- és tartománynévnek kutatásában Hoffmann Ernő az ő „Der nördliche Ural und das Küstengebirge Pae-Ohoi“ című nagybecsű művében (St.-Petersburg, 1856; 47—50. ll.). Már ő előtte

észrevette és fontosnak jelezte Sjögrén azt a tényt, hogy a zürjének a vogulokat és osztjákokat *jögru* néven ismerik, melynek Wiedemaun szótárában még *jogra*, *jugru* változatait találjuk. Hoffmann, ha nem is egészen, de megközelítőleg rájött az okra is, hogy miért hívják a zürjének keleti szomszédaikat *jögru*-nak. Az 1847—50-es években ugyanis egy expedíciónak élén az éjszaki Uralhegységet kutatván, bejutott a Pecsora forrásvidékének egy folyójába az *Ilics*-be, melyet voglulul szerinte *Ofs*-nak, hallomásom szerint pedig *Uls*-nak hívnak. Erről az Ilicsről megtudta, hogy van egy kis ága, melynek feje igen közel esvén a Szoszva forrásvidékének hasonló kis ágához átjáróul szolgál a Pecsora és Szoszva folyamvidéke közt. Ezt az átjárót orosz evezősei *jugrinskij perechod*-nak, „jugrai átjáró“-nak nevezték. E nevezet eredetét nyomozva kiderült, hogy ama Ilics-beli pataknak is hasonló neve van, t. i. *Jögru-lugu*, voglulul: *Ofs*-, recte: *Uls-män-jä*. Fölfelé evezvén az utóbb jelzett patakon körülbelül 10 verszynyi lápos hegymélyedéshez jutni, melyen a ladikot át szokták vonszolni a Szoszva folyamvidékébe eső patakhoz, a *Tuüt-män-jä*-hoz; innen ez útnak voglul neve: *Kéli-sori* (kéli „hosszas ingoványos láp“; *sori* „szoros, köz, hegyköz, vízköz“). Ezt az utat járják a zürjének, midőn az éjszaki Szoszva mellékét keresik fel áruikkal s viszont a vogulok is, midőn tél végén réneikkel hótól felszabadult mohos térséget keresnek a Pecsora völgyeiben. A *Jögru-lugu* folyócskától kapta volna ezen jelentőségénél fogva Hoffmann szerint az egész voglul nép a nevét, a mint folyónév után vannak nevezve a zürjének *Ikoni-mort* „kámái ember“), a votjákok (*ud-murt* „vjatkai ember“), az osztjákok (*äs-jaz* „obi nép“, vagy *zanlu-zu* „kondai ember“) stb. Hunfalvy Pál e nézetet föltétlenül elfogadva tovább ment s a vogulok *manüsi* nevét is megmagyarázta a *Jögru-lugu* voglul nevében foglalt *män* szóval, az utórészre nézve hivatkozván a Reguly hagyatékában talált *manüsi* „erdei ember“ (tkp. szellem; *ulüi* „vízi ember“ szókra és arra, hogy Strahlenberg szerint *„chne, csu, tyn, szü“* az osztjában „ember“-t jelent. „Éppen a két *Män* az a folyó“ — mondja — „melyet a szirjének *jögru*-nak, az oroszok *Vogul*-nak, *Vogulki*-nak neveznek“ (Voglul föld és nép. 76—78. ll.). Még a néphagyomány is megerősíti a *Män-jä* kiváló jelentőségét, mely t. i. a feljegyzett szöveg szerint azt mondja, hogy az özönvíz, illetőleg tűzözön idejében „a *Szakerjä*, *Kaugle* és *Mánje* népei voltak; életeik odamenekülének.“

Most, midőn a vogul nyelv és föld újabb átkutatásával módunkban van a régibb adatok hitelességét is ellenőrizni, igen tanulságos látnunk az itt előadott fejtegetésben, hogy mint keresztezi benne egymást egy tudományos szempontból értékes adat körül egész sereg tévedés. — Tudnunk kell jelesül a következőket:

1. A *mān* szó a vogulban „kiesi“-t és *mān-jā* „kis folyót, patak“-ot jelent általában: van is *mān-jā*, azaz „patak“ elég minden határban. A *Jögru-lugu* is *Uls-mān-jā*, azaz az „Ilics folyónak patakja“, melyből át lehet jutni a *To'it-mān-jā*-hoz, vagyis a „Szoszva patakjához“. Hasonló *mān-jā*-ja van természetesen a Szigváznak (*Sakur-jā*) is jószámmal; egy azonban a forrásvidéken *Sukér-jā-paul* fölött arról nevezetes, hogy a torkolatánál egy kis falu épült, melyet ezért *Mān-jā-paul*-nak, „Patakfalva“-nak neveznek. Egy másik nevezetessége ennek az utóbbi *mān-jā*-nak az, hogy rajta ugyanoly vízközőn át, minőt fentebb az Ilics és Szoszva között említettünk át lehet jutni az oroszúl *Vogulka*-nak nevezett nagy folyóhoz, mely nem messze Berjozovtól torkollik a Szoszvába s mintegy átmérőjét képezi annak a félkörnek, melyet a Szigva és Alsó-Szoszva alkotnak. Ez a legfontosabb és legrövidebb téli közlekedő út az éjszaki Uralon át a Pecsora közép és alsó vidékéről az Obhoz, melyet sűrűn járnak a kereskedők, valamint az izsmai zürjének. Erről az útról, illetőleg a *Vogulka* folyóról nevezik a zürjének — mint már Lehrberg megjegyzi (Untersuchungen, 22.) — a vidékén lakó népet „vogul“-nak, illetőleg Wiedemann szerint *vakul*, *vakul*-nak, a mely alapja az orosz *vogul*, *vogul*, *vogulici* (mint: *jugriici*) nevezetnek. Megjegyzendő e mellett, hogy a *Vogulka*, vagy mint Lehrberg szintén írja, *Vogulja* nevezet a vogul *Völ-jā* mása, (v. ö. vog. *völ*, *vuol* „folyóvonal, két folyóforduló között való egyenes szakasz“), melynek hogy amaz régies kiejtését tükrözi, bizonyítja a Tavda egyik *Vuol-jā* mellékfolyójának egészen hasonló orosz *Vajsa* neve is. Mindezek egyszersmind azt mutatják, hogy a *vogul* névnek semmi köze a *jugor*, vagy *ugor*-hoz, mint Castrén vélte. — Visszatérve immár Hunfalvy fejtegetéséhez, ő afféle eljárással, mintha pl. valaki nálunk a Bodrognak és a Lajtának egy-egy patakját azonosítaná, egynek veszi a Hoffmauntól tudott szoszvafői *mān-jā*-t a Regulytól ismert szigvafői *mān-jā*-val, mely utóbbinak torkolatánál van az a *Mān-jā-paul*, melyről a hely tájékán Reguly azt a nem éppen nagy jelentőségű mondát jegyezte, hogy népe a tűzőzöntől, mint a többi környékbeli helység, mely a közlő

tudomása szorint maig is áll. megmenekült. Azután Hunfalvy azt olvasva Castrén könyvében (Ethn. Vorl. 104.), hogy a permieknek a Szoszva és *Vogulka* mentén kereskedelmi útjaik voltak Jugriába, ez ntóbbi folyónéven a Hoffmann-féle szoszvafői *mān-jā*-t értette, mely t. i. szintén utat alkotó vízközi folyó s létrejött a következő adata: ép úgy mint a „zürjének a *Mān-jā*-t a vogul nép nevével *Jögru*-nak nevezik, az oroszok is *Vogulka*-nak hívják e folyót“. A szoszvafői *Mān-jā*-t és *Vogulkát* azonosító ezen téves adat alapja lett aztán annak, hogy ugyane *Mān-jā*-ban Hunfalvy a *mutisi* név megfejtését is keresse.

2. Pedig a *mutisi*, *mutis* (tavolai vogul *mūšī*) előrészének s a *mān* „kicsiny“ szónak hangzásában is különbség van, amennyiben t. i. amaz rövid, ez pedig hosszú hangzójú. Amaz mint népnév tovább nem elemezhető s egész hangalkatával egyezik a *magy-er*, *megy-er* népnév előrészével (l. Ethn. I, 290.). Azon adatok közül, melyekkel Hunfalvy a *-si* végzetet mégis megmagyarázhatónak véli, volt már alkalmam kimutatni, hogy a Strahlenberg-féle érdekes félreértés (u. o. 288–89.). Ami az *urui* meg *utši* adatokat illeti, e kettő tulajdonképpen egy szó: a vogulban ugyanis *utši* egy vízben és erdőben lakozó szellemféle s rendszeren párhuzamos kifejezésekép található az énekekben: *cūr-utši*, vagy *ur-utši* (*cūr* „erdő“, *ur* „hegy“) és *vit-utši* (*vit* „víz“). Maga az *utši*, alakja szerint következtetve, mint több egyéb vogul mīthikai név (l. Nyelvt. Közl. XXV, 61.), zürjén eredetűnek látszik. Itt ugyanis *utši* ezt jelenti: „ugató“ (igenévi képzés ebből *ut-* „ugatni“), minél figyelembe veendő, hogy a hallgatózó vadászember rendszeren valami állati hangkép hallja a vélt erdei lény szavát, továbbá hogy a pelimi vogulban tényleg használatos a *utšip* „ugató“ szó egy erdei mīthikai lényre, t. i. az „erdei őregre“ (*cūr-ājkū*), vagyis a medvére, még pedig nem az ő igazi nevekép, hanem átvitelesen káromkodó kifejezés gyanánt (l. Vog. Népk. Gyűjt. III, 525.), mintha a vadászember azt akarná vele a medvére mondani, hogy nem is „ember“ (*ājkū*), hanem „ördög“ (*utši*).

3. Végül Hoffmann sem elég pontosan magyarázta meg a tudomására jutott becses nyelvi adatokat. Ha ő a helyett, hogy maga elmélkedik az embereiről hallott *jugrinskij perehul* és *Jögru-luga* kifejezések eredetéről, még egy kérdéssel tovább megy tudakozódásában, bizonyynyal egész alaposan értesül arról, hogy az az „átjáró“ azért *jugrinskij* s az a patak azért *jögru*, mivel a közel fekvő nagy *Jugru* nevű helységhez vezet. Így nevezik t. i. az

északi Ural aranybánya-telepein lakó oroszok, valamint *Juzér-pod* alakkal a középzozvai vogulok a szoszvaídi *Jáni'-paul* (= „Nagyfalu“) községet, mely arról nevezetes, hogy mint középpontja és főhelye a Felső-Lozva és Felső-Szoszva voguljainak évenként újváltján nagy gyülekezés színtere. Ide hozzák t. i. az összes vidéki falvak adójukat, a jazakot, amely alkalomra eljönnek a berjozovi és távolabbi orosz kereskedők is és kölcsönös árás-vevés folyik a becses bőrökkel, iparcikkekkel és élelmiszerekkel. Régebben e helynek, mely úgyszólván torkolatánál épült amaz urali átjárónak — mely egy részről a Visera útján a Káma, más részről az Ilies útján a Pecsora felvidékeit köti össze a Szoszvamellékkel és Alsó-Obbal — nagyobb nevezetessége is lehetett. Erről tanúskodik t. l. a „Tavi-hattyú, obi-hattyú-fehérségű-szoszvaídi-fejedelem“-ről főljegyzett hősi éneken kívül (Vog. Népk. Gyűjt. 190—159. II.) *Jáni'-paul*-nak egy másik neve, melylyel e helységet a berjozov-kerületi oroszok illetik a mely így hangzik: *Iskar*. Ez a név a XVI. század vége felé szerkesztett *Kniiga glagolemija Bolsoj Čertoz* („Nagy térképnek nevezett könyv“) című kiváló becsű karte-és geográfiai műben is szerepel, még pedig a következő helymeghatározással: *a po Soste rije L'apina grad Iskar* („a Szoszva mellett *L'apin-ou*¹ alább van *Iskar* városa“) s a mai hivatalos helynév-jegyzékben is ott szerepel e név, mint az *iskarskij ulus* főközsége (l. *Spisok naselonniz mest. Tobolskaja gubernija*. 784. sz.). *Iskar* pedig zürjén szó és „köváros“-t, vagy „kövár“-at jelent (is „kő“, *kur* „város, vár“). Ennek megfelelőleg ma is egy tónak neve Jugra közelében: „*ūs-sis tür*“, azaz: „vár-mögi tó“, melyhez magyarázatul azt jegyezte meg a közlő, hogy ott a *zqntlënd jist*, azaz a vogulok régi hadakozó idejében „kövár“ volt. Mindezek a körülmények világos bizonyosságai *Jugra*, vagy mai nevén „Nagyfalu“ egykori és részben mai jelentőségének s arra a fölvételre jogosítanak, hogy benne afféle helynevet lássunk, minők pl. a *Perm*, *Vjatka*, *Boljar*, *Murom*, *Sibir*, melyek mind tartomány-, főváros- s egyszersmind népnevek. Legrégibb természetesen a név alkalmazásra a népre, ezt követi a tartományra s főhelyre való átruházás. Tekintve a vogul *Juzér*, a Herberstein-féle *Juhur*, *Juhuria*, a Tabarinál található s a kazaroakra is alkalmazott *Juhurin* alako-

¹ Ez a hely *Lopiň-ūs*, vagy *Lipmūs* nem messze a Szigva torkolatától épült. Ha innen aláfelé utaznak, belejutnak a Szoszvába, hol aztán fölfelé vezet az út *Iskar*-ba, vagyis *Jugra*-ba.

kat (Kunu: Relat I, 16.), továbbá egyéb mozlim írók *Juŕra*, *Jüra*, végül a mi Kézainknak *Jorin* írását, a szóban forgó népnév eredeti hangzásaként ezt vehetjük föl: *juŕur*, *juŕür*, melyet részben az orosz *jugor-skij* is feltüntet. A *Jugra* alak bátor szláv alakítás is lehet, amint a Nestor-féle krónikában hasonló végzetűek: *Merja*, *Meŕčera*, *Muroma*, *Čeremisa*, *Pečera* (vogul *Pasür-ju*). Rejtelmes a zürjén *jögra* végzete, melyet e nyelv alaktanával nem lehet megfejtünk¹

Kérdés immár, honnan került általában a *juŕur* név a vogulokhoz és osztjákokhoz? Figyelembe véve, hogy az orosz *jugor* mellett *ugor* írás is található (l. fönt 351. l. jegyz.), hogy Tabari a *Juhar* nevet kazaroakra is alkalmazza, s ezeket a Nestor-féle krónika egyazon szóval, mint a magyarokat, „fehér *ugrok*”-nak ismeri, végül hogy a vogulok és osztjákok nyelve a magyarnak legközelebbi rokona: mégsem gondolhatjuk merő esetlegességnek, hogy ez utóbbi nép *ugor* (*ugri*) neve oly közel áll az urali népek idegenektől alkalmazott *juŕur* nevéhez. A magyarok *ugor* nevéből ismételtén kiemeltük, hogy *unugur*-ból származik: hogy a *juŕur* ugyanennek egészben legyen változata, azt azért nem lehet fölvennünk, mivel nem ismerünk oly nyelvet, melynek hangsajátságai közé tartozzék a szóközépi *ŕg*-nek *g*, illetőleg *ŕ* mássalhangzóvá való egyszerűsítése, e mellett a szókezdő *j* járulékos mássalhangzót is kedvelje s a melynek beszélőiről végre valami történeti érintkezést lehetne föltennünk az uralvidéki népekkel. De hátha a *juŕur* csak az *un-ugur* név utórészenek mása, mely tudvalevőleg magán álló *ogor*, *ugur* alakban is többször található bizauczi íróknál s melynek egykori önálló létét a vele kapcsolt különböző összetételes népnévből is következtethetjük? Ha ezt fölteszük, akkor csak a *j* szókezdő szorúl igazolásra: nézzünk hát szét melyik az a történeti szerepű nyelv a Volga és Ural hegység vidékén, melyben az ily hangsajátság kimutatható. A zürjén, mint láttuk, nem az s az orosz sem fejlesztett volna eredeti *o*, *u* szókezdő előtt *j*-t. De hátha a volgai bolgár nyelv ilyen, melynek utódát — mint egy ízben már volt alkalmam rámutatni (Ethn. V, 23—24) — a mai csuvasban láthatjuk? Az hogy a muhammedán szerzők *Juhar*, *Jüra* alakokat írnak, már eleve sejteti, hogy e hangzás a bolgárban is divott; de hogy itt,

¹ Van ugyan a zürjének melléknévi -a képzője, de ennek nomen possessoris értéke van, pl. *gos* „háj”: *gos-a* „hájas”, *ra* „víz”: *ra-u* „vizes”, *bi* „tűz”: *bi-u* „tűzes”. A vogul *juŕür* alakhoz képest egy zürjén további képzés csak ily értelmű lehet: „jugorbeli, jugori”, de ennek kifejezésére az -a képző alkalmatlan.

illetőleg valamely hozzá igen közel álló nyelvben keletkezett is, annak valószínűségét a csuvas nyelv bizonyítja, melyben a *j* szókezdő gyakran jelentkezik az egész többi törökség magánhangzós szókezdetével szemben. Ezt igazoló példák: köztörök *at* „név”: csuvas *iat* | török *aṭır*, tatár *awır*, *aar*, altaji *uur* „nehéz”: csuvas *jıwır* | csagataj, kirgiz *aul* „falu”: csuvas *jal* | köztörök *ak* „folyni”: csuvas *joy-* | tatár *as*, *ak as*, altaji *aṭas* „menyét”: csuvas *jıs* | tatár, altaji *ača* „savanyodni”: csuvas *jıś* | szibériai, tatár *adaj* „eb”: csuvas *jıdır* (v. ö. köztörök *it*, *et*, jakut *ıl*) | tatár, jakut, altaji *ıja* „fészek”: csuvas *jıwa* s az ismeretes csuvas *j-s* szókezdő hangváltozással: török *aṭız*, tatár *awız*, altaji *uus*, *aas*, kirgiz *awuz* „száj”: csuvas *śıwar* | tatár *ou*, kirgiz, altaji *uu* „liszt”: csuvas *şonıy* (magashanguak:) köztörök *iz*, *ez*, altaji *is* „nyom”: csuvas *jır* | jakut *ıñır*, tatár *ejär*, altaji *eer* „nyereg”: csuvas *jıier* | török *igiz*, altaji *egis* „iker”: csuvas *jıgır* (de: *ikkı* „kettő”; v. ö. magy. *iker*). A bolgárok sokkal korábban állottak kereskedelmi összeköttetésben az éjszaki Ural népeivel, mint az oroszok. Kuun Géza gr. az ő „Relationes Hangarorum” művében igen szép fejezetet szentel a bolgárokkal Ibn Haukal és El-Balchi szerint hasonló nyelvű kazarak kereskedelmének, mely sok becses tanulságot foglal magában a mi tárgyunk szempontjából is. Itt tüzetesen ki van mutatva, hogy az éjszaki népek — a szibériai *Jaṣuṣ* és *Maṣuṣ* (Gog és Magog) — becses prémei a bolgárok révén jutottak a kazarakhoz és más országokba. József kazar király levele szerint a jugorok (יגור) is adófizetői közé tartoztak a kezar birodalomnak (I. II., 13 8—9. ll.). Bakuvi XV. századbeli perzsa író szerint, ki egész pontos s a mai Jugriának megfelelő leírását nyújtja *Jırá*-nak, ide a bolgárok eladás céljából *kardokat* is hoznak (Lehrberg: 49. l.). Mindezeket igazolják az éjszaki Ural archaeologiai leletei is, melyeknek számos tárgyán ismerik föl a szakértők a bolgár gyártmány határozott bélyegét. Igen közel Jugrához, a permí kormányzóság déli részében gyarmataik is voltak a bolgároknak, amit több *Bulgari* nevű helység igazol (Smirnov: Permjaki, 144.). Történeti nyomok is vannak a bolgárok és jugorok érintkezésére, így pl. Tatiščev az 1218-ik évnél megjegyzi, hogy abban a bolgárok a Kámán fölfelé haladva megtámadták a jugorokat (más kéziratok szerint az ustjugiakat) s hogy ezek csak nagy nehezen védhették meg magukat amazok ellen. Nyelvi bizonyosságnak vehető a bolgárok felsőkámai, illetőleg ural-

vidéki hatására a votják és zürjén nyelvben jelentékeny számban található csuvas elemek, melyeket a csuvasoknak ma ismeretes ethnográfiai elterjedésével nem igazolhatunk s alkalmasan csak a bolgárból magyarázhatunk. A vogul és osztják nyelvek nagyszámu török elemei még nincsenek rendszeresen átkutatva, de főléletes szemlélet mellett is észrevehetők közöttük olyanok, melyek különösen a csuvasal mutatnak szorosabb egyezést. Ilyen pl. az ismeretes osztják *jaɣ* „nép, emberek“ szó, melyből az *As-jaɣ* „obi emberek“, azaz „osztják“ népnévzet eredt. Evvel pontosan egyezik a többi törökségből egyelőre nem igazolható csuvas *jěɣ* „nép, nemzet, nemzetség“ szó (Nyelvtud. Közl. XXI., 39.) számbavéve, hogy e nyelvben a tőszótag *-ja* gyakran felel meg eredetibb *a*-nak. Még tanulságosabb a vogul-osztják *jir* „áldozat, áldozati állat és tárgy“ szó, melyben már a csuvas nyelv sajátos hangváltozásai is jelentkeznek. Az altaji tatárban *ijik* „az áldozatra szánt állat“ neve, a jakutban *itik* „geachtet, verehrt, heilig“, az ótörök feliratok uigur nyelvében *idīɣ* „opfer“ (Radloff: 296.), a minusszinszki tatároknál *izik* a jó szellemeknek szentelt lovat jelenti (l. Zolotnyiczki: Korınevoj Čuvašskij Slovarj, 150.): ezeknek szabályos mása a csuvas *jěriɣ*, mely mindenféle áldozati tárgynak (a voguloknál is felaggatva alkalmazott ezüst- és ólomkarikáknak, ágcsomónak stb.) s különösen a fetis-szellemnek is neve. Emez ntőbbi csuvas alaknak felel meg a vogul-osztják *jir*, melyben a török alak végzetének hiányán nem ütközhetünk meg, ha tudjuk, hogy ilyen eset több török eredetű maayar szón is mutatkozik, aminők pl. magy. *hód* (vogul-osztják *ɣuntıɣ*): török *konduz*, magy. *sírály*: török *čarlak*, magy. *pocsér* („álló viz, hol a kacsák butykáznak“ Tájssz.): tatár *balčarak* („kot, schlamm“), magyar *bögöly*: kirgiz *büñäläk*, magy. *kökircs*, *kikerics*, e mellett *kökörcün*-virág, mely utóbbinak mása a *kögärcün* „galamb“ (l. Nyelvőr XIII, 262.). Ugyancsak sajátos csuvas hangváltozásokat észlelhetünk az éjszaki vogul *suri* „karika“, *tułä-suri* „gyűrű“ szón, mely a köztörök *jüziik* csuvas *sörö* (magy. *gyűrű*, *szérű*) mása. Úgy látszik, hogy a rokon nyelveinkben egyébként sehol másutt meg nem található vogul-osztják *törēm*, *tjörēm* „isten, ég“ szó sem más, mint a török *lañri* „isten, ég“ szó csuvas *türē* („isten“) másának első személyű birtokos-ragos alakja (ma: *türřēm* „istenem“), aminő ragos átvétel pl. a votják *dusım* „szerető“ szóban is észlelhető (tatár-perzsa *dus* „barát“, ebből: *dusēm* „barátom“; de a votjában 2. és 3. személy-

ben is: *dusimed, dusimez*), melyhez hasonlóan a votják *erom* „barát“ szó *eromä* („barátom“) ragos alakjából is a vogulban az orosz emberre alkalmazott *ruma* „barát“ szó válik. A jugor-bolgár kereskedelmi viszonyoknak lehet maradványa a vogul-osztják *tin* „ár, becs“ szó, melyből a *tiinä*, „drága, becses“, *tinäli* „elad“, *tinälyti* „kereskedik“ képzések valók s melynek szabályos másai még a votják *dun*, zürjén *don* „ár, becs“ szók is (v. ö. vogul *liti* „lélek“: votják *lul*, zürjén *lol* stb.: l. Nyelvtud. Közl. XXV, 173.). Tudvalevő, hogy az éjszaki népeknél az evetbör az értékegység s hogy a vogulban a kopékának ma is *l'in*, azaz „evet“ a neve; köztörök szó pedig az evetre: *tejin, téjén, tejin*, melynek a kazáni tatárban szintén van „kopéka“ értelme: a vogul-osztják *tin* ez utóbbi szó összerántott változatának tetszik. Ezzel szemben viszont érdekes tény, hogy a vogul-osztják *vondër, vontërt*, votják *vondor* „vidra“ szó a csuvasba ment által, hol *odor* Zolotnyiczki meghatározása szerint: „pézsmagér.“ — Mindezek a körülmények, azt hisszük, elég alapot szolgáltatnak annak fölvételeire, hogy az *ugur* népnévnek vogulokra és osztjákokra alkalmazott *juxër, jugur* alakja a bolgároktól, vagy valamely bolgárféle néptörzstől származik, még pedig tekintve hogy Menandernek a Kuban folyónál lakó *ugur*-jai közel estek ama földhöz, honnan a bolgárok a hunn népvándorlás kapcsán a Közép-Volga tájékaira költöztek — úgy lehete dolgot felfognunk, hogy e név az utóbbiaknál ha kezdettől fogva nem is éppen a vogul és osztják népre alkalmazva, mégis már igen régi időben volt használatban. A bolgárok adhatták a vogulok és osztjákok tartományának és főhelyének valamely hagyományos, ez említett népeket a délebben lakott *ugur*-okkal azonosító felfogás alapján a *juxër* nevezetet, melyből az orosz *jugor* nép- és *Jugra* tartomány, illetőleg helységnév támadt. A XII. század végével az oroszok kiszorítják a bolgárokat az éjszaki Ural vidékeiről s igen érthető, hogy már a XV. századbeli Bakuvi *Jura*, azaz bolgáros kiejtésű orosz alakot ír. — Alkalmasabb magyarázat híján oroszból eredetnek, vagy legalább a *Jugra* tartománynév képzésétől befolyásoltnak képzelhetjük bár a zürjén *jögra, jogra, jugra* népnevezetet is.

Kimutatván az eddigiekben, hogy eredetük szerint, mi a különbözőség s mi a közösség a magyarok *ugor* s az uralvidéki legközelebbi rokon népek *jugor* neveiben, jelesül, hogy amaz az *un-ugor* népnévnek szláv változata, emez pedig az *un-ugor* összetétel utórészének bolgárféle alakja: rátérhetünk immár annak

nyomozására, hogy miféle nép volt az az „ngur“, vagy „ogur“, mely ma csak a magyarok, vogulok és osztjákok idegenektől alkalmazott neveiben ismerhető fel a nélkül, hogy kimutatható volna, hogy ezt a nevet valamikor az említett népek maguk is alkalmazták volna magukra, vagy hogy az saját nyelvükből fejlett volna. Állítsuk e végből mindenelőtt egymásmellé az „ugur, ogur“ népnévnek, illetőleg összetételeinek kimutatható történeti adatait, melyek a következők:

1. 'Iópxa: Herodotnál (V. század Kr. e.). Hogy a történet atyjának e jelzett népre vonatkozó följegyzései, valamint maga a népnév az ugorokra illenek Tomaszek Vilmos bécsi tudós fejtegetései nyomán indulva bővebben igazoltam „Az ugorok legrégibb történeti emlékezete“ című tanulmányomban (Ethn. V., 160—180. ll.); miért is e helyen röviden csak azt emelem ki, hogy ugyanaz a hangátvetés, melylyel a szkytháktól hallott Herodot-féle 'Iópxa: alak az ugur-tól különbözik kedvelt hangsajátsága az osszét-nek, vagyis ama nyelvnek, melyben a tudomány a Pontus éjszaki partvidékén lakott szkitha törzsek iráni részének nyelvbeli hagyományát ismeri el, s melynek hatása a finn-ugor nyelvekre amúgy is számos példával igazolható. Különösen fontos, hogy ezek között hat olyan adat is található, melyekben a szóban forgó metathesis vogul-osztják, magyar és zürjén nyelvekbeli iráni eredetű szavakon észlelhető, jelölül annak, hogy a 'Iópxa: nevezet tényleg ama népekre vonatkozik, melyeket a későbbi történet is e név változataival jelöl. Erre utal Herodot földrajzi meghatározása, valamint a lovas vadászatról adott értesítése is, mely utóbbinak emlékét a vogul népköltészet mai napig fenntartotta. A Herodotosz-féle adatoknak egyéb, különösen nyelvi és néprajzi körülményekkel való egybevetéséből az derül ki, hogy a középkorban szereplő Jugria éjszakábbra esik az „ngor“ népek ősi hazájától, más szóval, hogy az uralvidéki rokon népek az Irtis nyugati mellékfolyóinak, az Isimnek és Tobolnak vidékeiről vándoroltak mai tájaikra. E ténynek hagyománya, mint fentebb érintettük, ma is élénk tudatában van a déli osztjákoknak. Megjegyezzük már e helyt, hogy bár ily módon már a Kr. előtti V—VI. századokra nézve is kimutatható az *ugur*, *jugur*-féle népnév alkalmazása a tudományban ma is „ngor“ néven szereplő népekre, még mindig nincsen igazolva, hogy e nevet maguk e népek használták magukra; hiszen pontusi szkithák voltak azok, kiktől Herodotosznak tudomása a 'Iópxa:-okról.

származik s igen lehetséges, hogy e név már nálunk is más nép nevének átruházása volt, melyet esetleg földrajzilag közbeneső népek, vagy hagyomány útján régibb népek juttattak hozzájuk, úgy amint pl. újabban is a nyugati népek szláv révén kapták a magyaroknak *unger* (*un-ugur*) nevét, amely nevet bizonyára a szlávok sem magyaroktól hallották. Megerősíthet bennünket e véleményben az a körülmény, hogy míg Herodot a jyrkákat a Θυσσάγῃς keleti szomszédainak ismeri, Plinius (I. sz. Kr. u.) a Maeotis körül lakó népekről írván a *Thussagetá*-kat *Tyrca*, más kéziratok szerint *Turca* nevű néppel kapcsolatban említi (l. idézetét Ethn. V., 161.), mi ha nem egyszerűen íráshiba *Jyrca* helyett, azon sejtelmet kelti, hogy a jyrka és tyrca népnevek egyértékűek, úgymint később az *unugur* és *turk* nevezetek a szlávoknál és bizanciáknál s hogy ebből folyólag a jyrka csak valamely trnk nyelvet beszélő törzs nevének átvitele lehet magyarféle nyelvet beszélő törzsekre.

2. Őrjö: Strabonál (I. sz. Kr. e.), ki szerint „az egész tenger-melléki vonalon a Boryszthenesz (Dyjeper) és Isztrosz (Duna) között legelőbb a géták pusztasága fekszik; aztán a tyrigeták tartománya következik, ezután a szarmát jazygeké, ezután a Βισθλαί népe, kiket Őrjö-nak is neveznek. Ők nagyjobb részt nomádok; kevesen földműveléssel is foglalkoznak. Gyakran laknak állítólag az Istros két oldalán is.” (l. idézve eredetiben Ethn. V., 173). Hogy az itt említett urgok azonosak a Herodot-féle jyrkákkal, következik a név egyezőségéből, továbbá abból, hogy amazok Strabo szerint máskép Βισθλαί néven is szerepelnek. Ez az utóbbi megjegyzés t. i. igen érthetővé válik abból, hogy Herodot szerint a jyrkák keleti szomszédjai jelesül a Μασαγῆται a Σαύροι βασιλεία törzsei közül szakadtak ki, vagyis ama basil népből, melyről még a X. századbéli József kazar királynak is van tudomása, ki azt az avarok és hunnok után ԽԶ (Bizal) alakkal említi, úgy hogy a görög „királyi szkyltha” nevezetet csak népetimológiának kell tartanunk (l. erre nézve: Kun: Cod. Cum. Proleg. 73., valamint Rel. Hnng. 89.). Figyelemre méltó Strabo adatában, hogy itt az urgok már a tenger-melléki vonalon szerepelnek, kik a Dontőről állítólag néha az Alduna vidékére is elkalandoznak, valamint hogy közöttük némelyek már földműveléssel is foglalkoznak. Ez a leírás nem illik a magyarokra, vogulokra és osztjásokra, kiknek nyelveiben a déli műveltség fogalmai idegenek a magyarban, különösen a törökből

valók s kik a földművelést Strabó korában még aligha űzhették akárcsak kicsiny fokban is. Itt is ama sejtelemre jutunk, hogy az urgok alatt voltakép ama török nép értendő, mely a magyar műveltség szók tanúsága szerint, a ma ugynevezett „ugor“ népektől délre lakott s mely egyebek közt több földművelésre vonatkozó műszót is adott a magyarnak (pl. *eke, tarló, szérű, szórni, búza, árpa, borsó, kender, tiló* stb.).

3. Οὐρογοί Priscosz Rhetornál (V. sz.) együtt említve már a *szaragur* és *onogur* törzsekkel, melyeket régibb területeikről a kelet felől betörő *szabirok* kiűznek, minélfogva amazok követséget küldenek a kelet-római császárhoz, hogy ezek ellenében szövetségét megnyerjék (l. idézetét: Ethn. V., 80; vagy Kuun: Relat. 21.). Ez az esemény az V. század közepe tájt történt, tehát akkor az évezred óta ismert ugur-fajnak szkitha-iráni hangalakulattal *urog* (előbb: *urgoi, jyrkai*) néven nevezett s nyilván legnyugatibb részre eső törzsén kívül ugyane fajnak keleti nemzetségei is önálló részekké erősödtek és a Fekete tenger éjszaki partvidékére előretolulva szintén föllépnek az európai történet láthatárán.

4. Οὐρόφ Theophylaktosz Szimokatta történetírónál (VI. sz.) egy „mind számra, mind hadigyakorlatra nézve igen hatalmas“ néptörzs neve, mely a turkoktól, azaz keleti törököktől „feketé“-nek nevezett *Til* vidékén lakott s melytől az Οὐρόφ és Νορρί, valamint a Ταρτάχ és Κοτζζαρίφ nemzetségek származnak (l. idézve: Hunfalvy: Vogul föld, 329; Magyarorsz. Ethnogr. 132; Kuun: Relat. 16. és 153.). A „Fekete Til“, azaz *Etil, Itil* folyóról nálunk az a balvélemény van elterjedve, hogy a Volga felső folyásával régebben azonosított Káma volna, melyet állítólag „feketé“-nek neveznének mai nap is a vidékén lakó török népek (l. Ethn. V., 81. és Magy Nemz. Tört. CCCIII). Azonban a dolog megfordítva áll: a Káma a „Fehér Volga“, így nevezik t. i. e folyót ma a csuvasok (*Šor'-Adil*), valamint a nogaji tatárban is *Ak-Idil* a neve (l. Zolotnyiczki, 2; és Budagov I., 183.), mi úgy látszik alapja annak is, hogy az oroszok a Káma egyik gőzhajóval járható nagyobb mellékfolyóját *Belaja*-nak, azaz „Fehér“-nek nevezték el. A Theophylaktosz ogorjai ezek szerint mindenesetre az Alsó-, vagy legfeljebb a Közép-Volga tájaira helyezendők, kiknek faji mivoltát is sejtethjük szerzőnknek ama megjegyzéséből, hogy a belőlük kiszakadt *uar* és *khunni* nemzetségek a keleti turkok elől Európába menekülve, itt az *avarok* nevét nevét vették föl. Az európai avarok nyelvét

ugyanis a néhány főmaradt méltóságnev (bokolavra, tudun.¹ khangai) után ítélve körülbelül töröknek gondolhatjuk, miből ismét az is következik, hogy az ogorok neve alatt török nyelvű népek szerepeltek.

5. Огуз Menander Protektornál, ki leírván Zemarchosz császári követnek Dizavul keleti török fejedelem udvarából 568-ban történt visszatérését, útjáról a következőket mondja: „Zemarchosz tizenkét napon át a mocsár fővényes partjain utazván, keresztül hatolt a nehézen járható vidékeken s elérte nemcsak az 1½ (Jemba) partját, hanem eljutott a Azí (Jajik, Ural) s ismét más mocsárokon által az Агуз (Volga) folyóhoz is, innen pedig az ugur-okhoz (огуз Огузгоу), kik a rómaiakat arra íutették, hogy a fákkal sűrűn benőtt helyeken a Копан (Kuban) tájékán négyezer perzsa áll lesben, kik őket átmenetükben foglyúl fogják ejteni“ (l. idézetét: Ethn. V., 173 és Kuun: Relat. I., 67.). Itt egészen világos, hogy egyes ugur-törzsek lakóhelye a VI. század közepén a Volga és Kuban között vagyis a Kaukazustól éjszakra volt, hol a Derbendnemei egy helye után ítélve, a VI—VII. században épült a Kuma partján a romjaiban ma is fönnálló Маѣар városa (l. Grot: Moravija i Madjary, 151. és Vámb. Magy. Ered. 201.). Ez az utóbbi tény egyszersmind világos bizonyossága, hogy a maiglan is magyar nevet viselő nép a jelzett korban az ugurok szomszédságában élt, minél fogva éppenséggel nem csodálkozhatunk rajta, ha a történet látóhatárán föllépve híresebb szomszédjaik nevével jelölik az idegenek.

6. אורי (Ugri) József kazár király ismeretes levelében (X. sz.) mint a kazár nemzetségtáblázat első neve,² vagyis azon hagyománynak kifejezése, hogy a kazarral rokon, vagyis nyugati török törzsek között az ugur a legősibb.

A népvándorlás századaira vonatkozó történeti följegyzésekben, mint már eddig is több ízben volt alkalmunk érinteni, gyakran szerepel az ugur, ogur népnév összetételekben; ilyenek: az

¹ A Radloff közölte ótörök feliratok közt többször található mint „hivatal-nevezet“: tutuk; pl. Kōnē tutuk; Kālāg tutuk; Kālō-Kāl tutuk (Alttürk. Inschriften, 435—6.) A Kāl-Tāgin mellett mint egy török bégnek neve előfordul ez is: Kāl-Tudun (u. o. 435.). Radloff szerint: tudun „eine Würde“ (u. o. 276.).

² Togaritiá-nak, Japhet ivadékaának tiz fia: 1. אורי (Ugri = Ugur); 2. דורש (= Dursu) 3. אור (Avar); 4. חנוך (Unin = Huun); 5. בישל (Bisal = Basili); 6. תרנא (Tarna = Tarnal); 7. חזר (Khazar); 8. זגור (Zagor); 9. בולגר (Bulgar); 10. סביר (Savir) (l. Kuun: Cod. Cumanicus. Proleg. 83.)

un-ugur, *sar-ugur*, *ut-igur* vagy *ulur-gur*, *kut-igur* vagy *kutr-igur* vagy *kutur-gur*, *bilt-igor*, *kulzi-agir*, *ultzi-agir*, *ultzin-gur* vagy *ultiutzur*. Hogy mi értelmű lehet ezekben az előrészt tevő jelző szó, arra nézve a török nép- és törzsnevek nyújtanak számunkra irányadó tanúságot. Ezek között többször találunk nyilván az egyesült törz- vagy nemzetségek mennyiségére vonatkozó számnévi jelzőket, amiók pl. az ujugrokuak Abulghazínál említett *tokuz-ujgur* és *on-ujgur*, azaz „kilencz ujugur” és „tíz ujugur” törzsnevei, továbbá a Jeniszei feliratokon találhatók *alti-oguz* „hat oghuz”, *tokiz-oguz* „kilencz oghuz”, *üç-oguz* „három oghuz” *üç kurikan* „három kurykan” és *otuz-tatar* „harmincz tatár” összetételes törzsnevek (Radloff: *Alttürkische Inschriften* 355, 455, 428, 429.). Más esetekben az ilyen jelző *szin* kifejezése olyformán, amint a „*fehér oroszok*” mellett vannak „*vörös oroszok*”, vagy amint a Nestor-féle krónika a magyarokat „*fehér*”, a kazárokat „*fekete ugrok*”-nak nevezi, de vele szemben Ademar francia szerzetes a magyarok földét „*Alba Ungria*”-nak, a kazárokat meg „*Nigra Ungria*”-nak (Kun: *Relat.* I, 122.). Ugyanígy vannak „*fehér*” és „*fekete kunok*” (azaz: moldvaiak), „*fehér*” és „*fekete hunok*” (u. o. 156.) A tatárok a baskirokat *sari istäk* azaz „sárga osztják”-nak nevezik s van *sarig-ujgur* „sárga ujugur”, valamint *kara kirgiz* „fekete kirgiz” is. Másnemű jelzők mutatkoznak az „aranyhorda”, a „kis-orosz, nagy-orosz” népnevekben, valamint a „*Magna Hungaria*” és a Βουλγαρία ή μαγνὰ-féle földrajzi nevekben, mely utóbbiaknál valószínűleg nem a területi nagyság, hanem az ethnikai megkülönböztetés szolgált alapul.

Ezeket szem előtt tartva lássunk immár a fent idézett népnevek lehető megfjtéséhez s közöttük első sorban az *un-ugur*-éhoz, mely mint a magyarok mai külföldi neve bennünket leginkább érdekel. Hogy ez összetétel, abból is kiviláglik, hogy a Kaukázus éjszaki részén, hol mint fentebb is érintettük a magyaroknak egyik ősi hazája volt, a bizanczi írók egy Ὀγούρδοις nevű népet ismernek, melyet azonban Chorenei Mózes V. századbéli örmény író (kinek régi adatai a Kr. előtti század második felében élt szyr Mar-Abasz-Katina művéből valók¹ *Vgendur*-nak ír, tehát ugyanoly hangzású előrészt hagyva el, minő az *un-ugur* népnévben is van az *ugur* alaprész előtt. Hogy minő nép volt ez az *vgendur*, mely-

¹ L. erre valamint az alábbiakra vonatkozólag Edelspacher Antal értekezését „Az *ogundur* és *ogur* bolgárokról” (Nyelvtud. Közl. XIV.).

nek bővebb *onogundur* másában az előrészt teljesen s az utórész is némileg egyezik a magyarok *un-ugur* nevével, arról pontos tájékoztatást nyerünk ugyancsak az említett szerzőnél, ki azt mondja, hogy az Ararat tartomány egyik kerületébe, melyet előbb „Felső-Baseau“-nak hívtak „*Und* (főember) *ugundur bolgár gyarmata telepedett meg.*“ Konstantinosz Porphyrogenitosz is egész határozottan megerősíti az onogundurok és bolgárok azonosságát, midőn az utóbbiakról azt írja, hogy „történt vala pedig a barbaroknak (t. i. bolgároknak) átvonulása az Istrosz folyón Konstantinosz Pogouatosz uralkodásának vége felé; *akkor lett az ő nevük ismeretessé; mert előbb őket onogunduroknak nevezték*“¹ Theophanesz (IX. sz.) is szoros kapcsolatban tudja az onogundurukat, bolgárokat és kotragokat s *chronographiájában* a 671-ik év alatt igen tüzetesen ír róluk, hol egyszersmind kiderül, hogy ezen egy népfajt tevő törzseknek régibb hazája, a „Nagy-Bulgária“ a *Kufis*, vagyis Kuban folyó mellékén volt a Kaukasz nyugati felén, ahol őket Chorenei Mózes is megemlíti, azt mondván róluk, hogy „(I. Aršak) napjaiban a *nagy Kankáz hegységben* nagy zavar támadt a *bolgárok honában.*“ Ámde az ó-bolgár nyelv minőségét körülbelől ismerjük. A régi királyjegyzékbeo, valamint a középvolgai bolgárok sírfeliratain talált egyes szavak határozottan mutatnak a csuvas nyelvre, mint az óbolgár nyelv maradványára (l. Ethn. V., 24.). Tehát az *onogundur*, más írás szerint *Οὐνονδούρου* vagy *ugundur* nép is bolgár nyelvű, azaz török volt s tudván azt, hogy Zemarchosz ugyancsak a Kuban közelében, vagyis a bolgárok földén 568-ban *ugur*-okat talált, rá is jövünk hamarosan, hogy az *ugundur*, *ogundur* csak az *ugur* szónak többes képzése az ily értékű köztörök *-lar*, *-lär* végzettel, mely a jakutban a töszótaghoz illeszkedve *-lor*, *-lör* alakú is s *l*-jét a keleti törökségben *u*, *ñ*, vagy *r* végmássalhangzó után *d*-vé változtatja (pl. az altajiban *jaan* „nagy“: plur. *jaan-dar*, *añ* „vad-állat“: *añdar*, jakut *är* „férfi“: *ärdär*, *doꞑor* „társ“: *doꞑot-tor*; tehát ugyanígy az óbolgárban is: *oꞑor-dor*, illetőleg érthető diszsimilációval: *oꞑou-dor* s ebből az idegenek ajkán: *ogundur*).

Ha azonban az *ogundur* népnév nem más miut az *ugur*, *ogur* többes alakja, egész természetesen következik, hogy az *onogundur* és *onogur*, illetőleg *unugur* nevek is azonosok, valamint az is,

¹) „Ἐγένετο δὲ ἡ τῶν βαρβάρων παράσις ἐπὶ τὸν Ἰστρον ποταμὸν εἰς τὰ τέλη τῆς βασιλείας Κωνσταντίνου τοῦ Πρωγωνάτου, ὅτε καὶ τὸ ὄνομα αὐτῶν παρερὼν ἐγένετο. Πρῶτον γὰρ Ὀνογουνδούρου; αὐτοὺς καλεῖσιν“ (Themata II., 46)

hogy ép úgy mint az *ognundur* és *onogundur*, az *ugur* és *un-ugur* nevezetek is legalább eredetileg török, különösen bolgár fajú és nyelvű népre vonatkoztak. És tényleg erre némely egyéb körülmény is utal. Chorenei könyve azt írja a bolgárokról, hogy I. Aršak napjaiban (II. sz. Kr. e.) a „bolgárok közül sokan (honuktól) elvágatának, honunkba jövének és sok időn által lakának *Koγ* alatt egy termékeny és kenyeres helyen“. A *Koγ* örmény tartomány a görög-latin *Colchis*-nak felel meg, erről pedig Agathias VI. századbéli történetíró azt mondja, hogy ott egy '*Ὀνυγούρις*' nevű erőd volt, mely nevét nyilván a régiebb időkben amaz *onoguroknak* nevezett *hunnoktól* nyerte (*Ὀννίων τῶν Ὀνυγούριον ἐπιλεγόμενον*), kik a *kolchokra* rontván, ott legyőzettek“ (I. idézve: Ethn. V., 81; Kuun: Relat. I., 262 és II., 85.). Egy IX. századbéli latin földrajzi munka is említi *Onogoria* tartományt az azovi tenger mocsarainak vidékén (u. o.), tehát a bolgárok régi területén. Az sem lehet véletlen találkozás, hogy az *unugur* nevet később az a nép viseli, melynek nyelvében a török elemek az *óbolgár* nyelv különös hangsajátságait mutatják. Nem szól az unugurok és bolgárok eredeti azonossága ellen az sem, hogy a VI. századbéli írók, jelesül Theophylaktosz és Jordanesz külön ismerik már a hunugurokat és bolgárokat; mert ez csak azt jelenti, hogy mint a népvándorlás minden nevezetesebb népére nézve megállapítható, az eredetileg közösségben élő törzsek egyike fölkerekedvén a másika visszamaradt a régi hazában, amelybe esetleg a kivándorlottak egy része is visszatért. Hogy az ily módon ketté szakadt nép egyik része megtartja az általános népnevezetet, másika ellenben az ő külön törzsi nevén válik ismertté, egészen természetes. Teljesen egyező esetben őrizte meg emlékét a magyarokra nézve Konstantinosz, ki a tényt a besenyő háborúhoz fűzve elmondja, hogy a magyarok (illetőleg az ő nevezése szerint: turkok) egy része kelet felé költözött s ott „máig is a régi *Σαρπατασπαλοι* néven neveződik“. Ugyanígy szerepelnek külön *avar* néven a Theophylaktosz szerint *ogor* népből kiszakadt *uar*-ok és *chunni*-k; mely esetben, mint alább látni fogjuk, történetírónk a névváltozásokat „tudós népetimológiával“ magyarázta meg. A bolgárokat a hunn népvándorlás áramlatai sodorták ki kaukázus-vidéki hazájukból; részt vesznek ők a hunnok harcaiban, kikkel a bizanci írók jóformán azonosítják; már az V. század végén megküzdének az Aldunánál a gótokkal (I. Hunfalvy: Magyarország.

Ethnogr. 125.), később pedig a Feketetenger éjszaki partvidékén birodalmat is alapítanak, mely *Kuvrat* alatt (634 tájt) az avarok hódoltságából is fölszabadul. De az *un-ugur* törzs — mely úgy látszik — időszámításunk első századaiban keletebbre, a perzsa határszél felé lakott, megmaradt egyelőre az ősi földön, illetőleg annak közelében terjeszkedett. Így látjuk a dolgot Jordanesz nyomán, ki Szkitia rajzát nyújtván, szól előbb az *uest*-ekről, azaz litvánokról, kiktől délre lakik az *akatzir*-ok „nagyon vitéz népe“. „Az akatzirokon túl a Feketetenger fölött a bulgároknak van szállása“; azokon túl a *hunok* két törzse az *ultziagir* és *savir* következik a Chersonesz mellett. Csak mindezek után vannak felemlítve a *hunugur*-ok, kik „onnan ismereteseek, mivelhogy tőlük jó a becses bőrök kereskedése“ (1. idézve Hunfalvy: Vogul föld és nép. 327. és Magyarorsz. Ethnogr. 119.), kik tehát még a VI. században nem annyira a harcznak, mint a békés foglalkozásoknak, a valószínű földművelés és baromtenyésztés mellett vadászatnak, vagy talán még inkább a vadbőrökkel való kereskedésnek élhettek.¹

Így állván a dolgok immár komolyabban kell vennünk amaz ötletkép sokszor és régóta hangoztatott, de rendszeresen sehol sem bizonyított nézetet, hogy az *ugor*, *ogor*, *ugur* név eredetileg török népekre vonatkozott annál is inkább, minthogy annak fönt elősorolt összetételes alakjai is, ha nem is matematikai bizonyossággal, — mert ilyesmit ősi idők óta letűnt népek neveinél nem is várhatunk; — de legalább nagy valószínűséggel, szintén a törökből fejthetők meg. A Priskosznál előforduló Σαρκάρωq előrésze lehet bár a török *sarı* „sárga“, vagy tekintve a kazar Σαρκη „fehér ház“ (жаров домъ, orosz *Bjela-ujęza*: v. ö. csuvas *širę* „fehér“ és *kil* „ház“) városnévnek pontosan egyező előrészét akár a csuvas *širę*, mely egyéb analógiák számbavételével régibb *šara* hangzásra utal. — Az azovi tenger mellékén ismert Prokopiosz-féle Ουρούργωq hunn néptörzs nevében, melyet mások Ουτρίγωq-nak

¹ Figyelemre méltó Jordanesz tudósításában, hogy szerinte a *savirok* emerről, azaz a hunuguroktól nyugatra laknak, holott Priskosz Rhetor tudósításából — mely szerint t. i. az V. század közepe tájt a *savirok* menekülvéu a keletfelől előtörő avaroktól az onogurokat kiűzik régi földükről — az következő, hogy az onogurok lakjanak nyugatabbra. Az elleutét avval a fölvétellel egyeülíthető ki, hogy a *savirok* betörése idején az onogurok éjszakabbra menekültek, a *savirok* pedig nem sokára odahagyván az onogurok elfoglalt földjét tovább hatoltak a Feketetenger partvidékén, úgy hogy már Jordanesz idején a VI. században maguk estek nyugatabbra egykori nyugati szomszédaiknál. A hunugurok éjszakibb tartózkodására vall a becses bőrökkel való kereskedés is.

irnak. Nagy Géza tekintettel a Kül-Tágin sírfeliratában előforduló *oluz-latar* „harmincz tatár“ népnévre a csuvas *uolur, uolur* „harmincz“ szót gondolja (Magy. Nemz. Tört. CCCXLVIII.). — Az e népnévvel rendszeren kapcsolatban említett *Korčururur*, vagy *Korčurur* hunn népneveket, szem előtt tartva, hogy *Korčurur* és Theophylaktosznál *Korčurur*, Jordanesnél szintén *Cutziagur* változatai találkoznak, talán a török *köçer* „nomád, vándorló“ szóval fejthetnők meg, minél számba jön hogy több török nyelvjárás a *č*-t *č*-nek ejti, hogy a csuvasban az *ö* gyakran változik *o*-vá (pl. török *öküz* „ökör“ ott: *uogur*), végül, hogy Thietmarnál a *pečenež*, *hessenyő* szó is így van írva: *Pedenei*, *Petinei* (Knuu: Relat. II, 83.). — Az *Očkururur*, *Učingur*, *Učintur* hunn törzsnév előrésze az „arany-hordá“-ra gondolva a török *altın* „arany“ csuvasféle változásának tetszik (a mai csuvasban: *iltin* „arany“); v. ö. török *alma* „alma“: csuvas *ülma*, tör. *alp* „hős“: csuvas *ülp*, török *arpa*, „árpa“: csuvas *úrpa*. A *č*-úr végzet, mely mellett különben *-gur* is előfordul az *ugur*-nak ismeretes *jugur* s ebből török hangsajátsággal fejlett *đugur*, *jugur*, *čugur*-féle változatát sejteti. — Az *ultziagur* hunn néptörzs neve a keleti török *ölče* „hadi fogoly, hadi zsákmány“ szóhoz mutat jelző részében hasonlóságot; de vehető bár az előbb említett *jugur*, *čugur* és a török *altı*, csuvas *ültte* „hat“ szó összetételének is, mely utóbbi esetben a Jeniszei-feliratok egyikén található *altı oghuz* „hat oghuz“ törzsnévnek volna mása (l. Radloff: Die alttürkischen Inschriften der Mongolei; 355.). — Tekintve a *kutigur* és *kučagur* írásokat a *Bittugor* hunn törzs nevének előrésze talán a török *beš*, *biš* „öt“ szó, amint a karagaszban rendszeren *d* felel meg a szóközépre jutó *š*-nek például *bediške* „ötödik“, *bédik* „bölcső“ (= török *beşik*). Kuun G. gróf itt tekintettel a *Bardor* népnévre a karagasz *bert* „rasch, tapfer, kühu“ szóra gondol (Relat. 17.). Mindezek természetesen csak sejtelmek és lehetőségek; de együttvéve mégis mutatnak annyit, hogy egyezőleg a történeti vallomásokból folyó felfogással az *ugur*-ral összetett népnevek a törökségből megfejthetők.

Azonban, azt hiszem, teljesen eloszlatja az esetleg még főnmaradható kétséget az *ogur*, *ugur* s vele összetett népnevek török eredetére nézve az a tény, hogy vele félreérthetetlen szabályossággal egyező más népnév is találkozik, melyet a történet világosabb koraiban határozottan török népekre alkalmaznak s ez az *Oguz*, *Oghuz*. Így, illetőleg összerántással *ghuz*, *Oğ* néven nevezik

az arab és bizanci történetírók a turkománuokat, szeldsukokat és kúnokat, a népvándorlás utolsó rajait, melyek az eddiglen említett *ugur* népekhez képest keletibb tájról jöttek elő. *Oghuz*-khán neve nagy szerepű a török genealogiában, jelölve annak, hogy benne, illetőleg a nevét viselő törzsben a törökség egyik legősibb képviselőjét ismeri. Tudjuk egyébként az *Oghuz* névnek eredetét is. Mint Vámbéry írja (Török faj 13.) „az *Oxus régi medrét még ma is Onz-nak nevezik*“. Ha ehhez hozzávesszük, hogy e folyónak régi görög neve *Ὠζος*; mely a zend *Vaxšuu*, szanszkrit *Vakšu*-ban is fölismerszik, nem lehet benne kétség, hogy az *oghuz* népnév az *Oghuz* folyónévtől¹ származik, úgy amint fentebb a votják *Ud-murt*, zürjén *Komi-mort*, vagy osztják *As-jaz* népnevekben láttuk. Hogy pedig ez az *oghuz* népnév tényleg összefügg az *ogur*, *ugur* népnévvel, azt a szoros hangtani egyezésem kívül is kétségtelenné teszi Bndagov szótárának (I. 142.) következő adata: *ogur čali* „egyik oldalága a *turkoman jomuloknak* (pobočnaja otrsly turkmen-jomutov)“. Egy másik turkoman törzsnek *csaudur* neve Sejkh Szulejmán szótára szerint egyszersmind „*Ogur* khán fiának neve“ (Vámbéry: Török faj, 6.). Bár az ethnologia céljára eddigelé értéke szerint kiaknázva nem volt, régen feltűnt már az *oguz* és *ogur* népnevek egyezése. Említi már Kasembeg 1841-ben, ki egybekapcsolván az *oguz*, *ogur* népneveket az *ujgur*-ral mindnyájukat rokonoknak állítja. Utána Vámbéry ismétli e nézetet „Uigurische Sprachmonumente“ művének előszavában (2. l.); de elhagyva későbbi munkáiban az *oghuz* tagot, mint fentebb láttuk, az *ogur* népnevet az *ujgur*-ból szokta származtatni. Ez eljárásában követi őt Kun Géza gróf is, nagy súlyt helyezvén a magyaroknak és ujuguroknak együttes tartózkodására az Altaj hegység lejtőin (Relat. 3, 21, 24), melynek jellemző nyelvi nyomai is volnának (25). De ugyancsak ő a Codex Cumanicus bevezetésében világosan látja, hogy a „nomen *Ugor* cum nomine Turcarum eponymo *Oghuz* idem esse videtur“, amivel kapcsolatban a fentemlített *ogurčali*

¹ Thury József szerint (Turul IV. 126.) az *oruz* népnév olyan volna, mint az *oszman*, *ngui*, *tatár*, melyek tudvalevőleg személynevekből eredtek. De míg *Oszman*, *Ngui*, *Tatar* jól ismert történeti személyek voltak *Oghuz* khánnak, mint az összes törökség őseinek alakja *mondai*, éppen olyan mint pl. *Hunor* és *Magor*. Megjegyzendő, hogy az ótörök feliratok folyónevei közt van egy *Jašil-ügüz* nevű is, melyet Radloff „kék folyó“-nak fordít, (Alttiirk. Inschriften: 430). *Oruz*, *ügüz* tehát eredeti jelentése szerint: „folyó“, ép úgy mint az *etil*, *idil* („folyó“, *idilčik* „folyócska“: Bndagov I. 183), mely tudvalevőleg egyszersmind a *Falgának* török neve.

adaton kívül analogiakép azt is felhozza, hogy ugyanily *z-r* hangváltozással térnek el egymástól a Pliniustól fölhozott *Teimerinda* név és Neptunnak szkitha *Thamisadas* neve (l. 63. l.). Még tüzetesebben emeli ki e nézetét „*Relationes Hungarorum*“ műve II. kötetének szómuratójában, hol a *Jugra* cikkben az *Ugor*-t az *Oguz* név *hunn* változatának mondja s egybeveti bizonyoságkép a Priszkosz-féle *Kézsz* női-uevet a török *kiz* „leány“ szóval, továbbá Ibn-Fozlán *blatavür* írását a szláv *vladavaz* alakkal (202. l.). Végül ugyanilyennek vallja e nevek viszonyát a Magyar Nemzet Történetében (CCCII. l.) Nagy Géza, ki megtalálja az *ugor* név eredetének különös területét is a törökséghez tartozó hunn-bolgárban. Valóságos Kolumbus-tojásakép kínálkozik tehát mind az elmondottak alapján a megfejtés, hogy az *ogur*, *ugur* népnév nem más mint a *türkmen*, *türk* szóval egyértékű keleti török *o:uz* népnévnek nyugati török ejtése.

De ez a *z-r* hangváltozás, mely a keleti és nyugati török nép- és nyelvágak között itt sibólethkép jelentkezik, nagyon ismeretes máshonnan is a magyar nyelvtudományban. Tudvalevőleg ez a magyar nyelv török elemeinek sajátos hangtulajdonsága, melyet egyéb ugyanily sajátos vonásokkal egyetemben az egész törökség területén csupán a *csuvasban* találunk meg, abban a nyelvben, melyet mint ismételve volt alkalmunk ráutalni (l. Ethn. V., 21—24.) az ó-bolgár nyelv utódjának kell tekintenünk. Most világosodik fel előttünk, miért viselik a magyarok a külföld nyelveiben az *un-ugur*, *ou-ugur* nevet, vagyis ama kaukázusvidéki *onogur* népet, melyet föntebbi fejtegetéseinkben a bolgárság egyik ágának ismertünk fel. Ez az *ou-ugur*, vagy mint egyszerűbb alakkal Menandernél nevezve van, *ugur* nép volt az, melytől a magyar nyelvnek eddigelé fokozatosan pontosabb „ó-török“, „ó-csuvas“, „ó-bolgár“ jelzőkkel nevezett török elemei származnak s melynek műveltségi hatása, illetőleg történeti kapcsolata a merőben különböző nemű nyelven beszélő magyar néppel magyarázza meg azt is, hogy ezek a IX. századbéli bizanczi íróknál *türk* néven jelennek meg, melyen különben eddigelé csak a keleti törököket, az onogurok törzskonait értették. A szlávok *ongrŭ* (*ugri*) nevezete csak pontosabb jelölés a bizancziak általánosabb *türk* nevezete ellenében, teljesen úgy mint ha *bajor*-t mondunk *német* helyett. A magyar nyelvnek igazi „*ugor*“ elemei tehát — amint most látjuk — voltaképpen az ő török elemei s az egyetlen

nyelv, melyet az „ugor“ jelző régi történeti jogon megillet ma a csuvas nyelv.

Az ugor népnév eredetének s ősi értelmének ilyenén megfejtése, mintha egész sereg rejtelemnek adná meg kulcsát. Kiváló fontosságot nyer általa ethnologiai kérdéseinkben különösen a csuvas nyelv, mely maga is valóságos rejtelem, mely török nyelvjárás létére egész alakulatában nagyon elűt a többi törökségtől: teli van — mint Bndenz nevezte — „látszólagos képtelenségekkel“, egymást keresztező, részben ellentétesnek mutatkozó hangfejeményekkel, melyeknek azonban mindegyike a maga irányában több hasonló esettel szabályosnak igazolható. Ez az állapot legalkalmasabban avval a fölvétellel magyarázható, hogy a csuvasban több egymáshoz közel álló — hogy immár a maga nevén mondjuk — „ugor“ dialektus keveredett együvé, mit történetileg is igazolhatnak ama tények, hogy körülbelül a csuvasoknak mai területén, mely a Közép-Volga két oldalán délebbre terjed Szamara városánál, a khattak Theophylaktosznak amaz ogorjai, kiktől az uarok és Chunni-k elszakadva a délebben lakó ugor-török törzsekre rohantak, továbbá hogy ide jöttek a VII. század második felében a Kotrag vezérlete alatt állott bolgárok, amaz onogurok rokonai is, kiktől a magyar nyelv török elemei származnak. Kétségtelenné teszi a nyelvjárás-keveredést a szókincs vizsgálata. Ime a köztörök *teñiz*, *deñiz* „tenger“ szónak szabályos csuvas változata *teñer* volna, mely hogy az onugurban meg volt, bizonyítja a magyar *tenger* szó: mindazáltal a mai csuvas alak: *tiñés*, mely a tatár *dēñez*-hez szit. A tatár *olak* „válu“ és magy. *válú* egybevetése után azt várhatnók hogy mint egyéb hasonló esetben a csuvasban eltűnt volna a végmássalhangzó: mégis a tényleg létező alak: *vélak*. Ha a köztörök *ejü* „jó“ szó a csuvasban *i'ré*, azt várhatnók, hogy a *böjük*, *bujuk*, tatár *bejék*, altaji *pijik* „nagy“ szó szintén hasonló hangalakulatot mutasson: de a csuvas alak valóságban *pi'zék*, ugymint a kondomi tatárban: *pözük*. A csuvas szókincsben jó számmal találhatók olyan mongol elemek, melyek a mai nyugati törökségben ismeretlenek, köztük pl. a *kivieñ* (= mongol *küitiün* „miete, zahlung, mietgeld“) *kölcsön* alakkal, vagy a *šölärvéñ* „hiúz“ (= mongol *šilegiüñ*) *hiuz* alakkal megvan a magyarban is (v. ö. tatár *siläüñ*, mely azonban látnivalólag újabb mongol átvétel). Ez hunn érintkezésre vall, melyet még legnagyobb valószínűséggel mongolféle népnek lehet tartanunk. Mikép mutatkozik a nyelvjárás-keveredés a hang-

sajátságokban, arra például szolgálhatnak, a csuvas és köztörök *j* szókezdőnek viszonyításai. Tudvalevő, hogy a török *j* szókezdő sok nyelvjárásban szokott elváltozni: a kazáni tatárban *ž*, a kirgizben *ǰ*, a baskirban *ǰ*, *ǰ*, a teleutban *ʃ*, a kondomiban *č*, a karagasznak ágaiban *ʃ*, vagy *č*, sőt *u*, a jakutban pedig *s* hangalakot ölt. Mindenütt a hangváltozás egységes, minden adatra kiterjedő. Nem így a csuvasban: itt vannak: 1. mint fentebb (361. l.) tárgyaltuk szókezdő *j*-k, melyek voltaképpen járulékmássalhangzók; — 2. eredeti *j*-k, pl. *jüca-* „építeni”: tatár *žaza-*, altaji *jaza-*, *łaza-* | *jüldaš* „útítárs”: oszm. *joldaš*, tatár *žuldaš*, mely összetett szó mellett (ezekből *jol* „út” és *daš* „társ”) meg van azonban csuvas hangfejlődéssel: *šul* „út” | *jaš*, *jáš* „ifjú”: altaji *jaš*, tatár *žaš* | *julʔaw* „rest”: altaji *jalku*, tatár *žalku*; — 3. köztörök *k*-ból származott *j* szókezdők: *jur* „hó”: köztörök *kar* | *jun* „vér”: közt. *kan* | *jul-* „maradni”: közt. *kal-* | *jin* „hüvely”: köztörök *kin* s elváltozva *š*-vé ezekben: *šunát* „száruy”: közt. *kanat* | *šorá* „sűrű”: közt. *koju*, tatár *kujě*. Általánosan pedig, mint ismeretes, a török *j* szókezdő el szokott változni *š*-vé (l. pl. Ethn. V., 23); de néha *č*-vé is, pl. *čirü* „szív”: köztör. *jürek* | *čomor* „kerek”: köztörök *junru*, *jumru*. Az ily jelenségek, a mily érdekesek a nyelvészre nézve s ingerlik a kutatás vágyát, oly tanulságosak az ethnologusra nézve is, ki a nyelvalakulás természetes egyneműségét tarkító vonásokból esetleg azok ethnikai alapjaira nézve nyerhet okulást.

Ily szempontból figyelve meg a csuvas nyelvnek hangváltoztató hajlandóságait, azok nézetem szerint némely tekintetbe jöhető tanulságot tartalmaznak fejtegetésünk tárgyára nézve is. A csuvasban a török *oɣul*, altaji *uul* „fű” így hangzik: *ʃʷel*, *úwél*, az *aɣır* „nehéz”: *jʃʷer*, *júwér*, az *aɣac*, *jigac* „fa”: *jʃʷes*, az *aɣız* „száj”: *šəwar*, *šúwar*, a *baɣır* „máj”: *pagar* és *pəwār*, a *toɣan* „rokon” *təwán*, a *toɣar* „kifogni (lovat)” *təwār*, a *tigiz*, *léyéz*, „szük”: *ləwər*, *túwér*. Ha már most azt kérdeznők, hogy az *oɣuz*, *oɣur* népnév minő alakot ölthetett volna a csuvasban, erre a fentebbi analógiák szerint nem lehetne más a felelet, mint: *inwər*, *úwér*, mely utóbbinak kezdő hangzója mindenesetre a régibb hangzást tükrözné. Ha ezt az *úwér* alakot bizanczi író tollára veszi, abból nem jöhetne ki más, mint *Οὔαρ*. Ezt a nevet pedig pontosan megkapjuk Theophylaktosznál, ki tudja róluk s a Chunnikról, hogy a népes és vitéz *oɣor* nemzetből szakadtak ki, mely a turkoktól feketének nevezett *Til*, azaz a Volga vidékén lakott a egyszersmind valami

turesa történetet beszél el róluk. Ez utóbbi szerint: az altaji turk khagán hódításai alkalmával „ezektől az uaroktól és chunniktól Justinianus császár idejében elszakadt egy kis rész s Európába jöven magukat *avarok*-nak s fejedelmüket *khagan*-nak nevezték el *dicselkedésből*. Mialkalommal történt ez, elmondom“ — így írja a szerző — „a valóság szerint. A barszeltek, unugurok, szavirok és más hunn népek, midőn látták, hogy az uarok és chunnik egy része az ő földjükre tódúl, nagyon megijedének, azt gondolván, hogy avarok érkeznek. Azért biztosságuk kieszközlése végett nagy ajándékokkal tisztelék meg a szökevényeket. Az uarok és chunnik észrevévén, hogy szökésük sikerül, a *tisztelkedők csalódását hasznukra fordíták s magukat avaroknak nevezzék el; mert a szkitha népek közt legjelesebb az avar nép*. Az *álavarok* (ἄλῶρες) pedig, mert így kellene őket tulajdonképpen nevezni, mai napig külön nemzetségekre oszlanak a régi nevek szerint, kik uarok, kik chunnok lévén“ (l. Hunfalvy: Vogul Föld és nép 329.). Ugyane hamisságra szerzőnk másutt is utal. Midőn t. i. azt említi, hogy az altaji turk khagán legyőzte és szolgaságba ejtette az Ázsiában előnyomuló avar népet, így folytatja: „De ne vélje valaki, hogy rosszul beszélem el azon időnek történeteit tudván, hogy Európában, Pannoniában laknak avarok, akik Mauricius előtt költöztek volt oda. Mert az *Iszter mellékein lakó barbarok hazugságból viselik az avar nevet*, a mint ki fog tet-szeni“ (u. o. 328.). Ime itt is egy érdekes esete, hogy mint készülnek pusztá névmagyarázatokból tudós népetimológiák révén törté-netek. Azok a vitéz ogorok, kik legyőzték a barszelteket, unu-gurukat és savirokat, aztán Pannoniába jöven itt birodalmat ala-pítottak szorúlhattak-e arra, hogy az Ázsiában szolgaságba ejtett bármily vitéz *avar* népnek nevét vegyék fel *hamisságból*? Való-szinű-e az, hogy egy egész hatalmas nép eldobva saját becsületes nevét egy távoli félelmetes nép nevét vegye magára s ezt aztán állandóan viselje? Theophylaktosz egész elbeszélése nem egyéb meséül, mely abból támadt, hogy a pannoniai ὄγροι-ok, azaz — mint fentebb kimutattuk — pontosabb kiejtéssel *úúvēr*-ok (talán régebben még *onēr*-ok) nevét, mely nem más, mint az *ogor*, *ugor* változata, a hozzá igen hasonlatos ázsiai Ἀγροι-okéval azonosította. A fent előadottak után immár világosabban tudhatjuk azt is, hogy mi-féle népfaj volt a pannoniai avar: *ugor-féle* török nép volt, mely nyelvére nézve közel állhatott az on-ugurhoz, vagyis a magyar nyelv török elemeiben képviselt törökséghez.

Egy másik népnév, melyet a csuvas nyelv hangsajátságai az *ugor* népnévből megmagyaráznak: a *savir*. Prokopiosz (VI. sz.) azt mondja e népről, hogy „ὁ Σάβιρος ἔθνος πρὶν ὅταν Οὐγγαρὸν, ὡκρινται δὲ ἔτι τῇ Κωνσταντίνῳ ὄντι“ (Kuun: Relat. I. 257.). Ez következik Priszkosz tudósításából is, ki — mint fentebb (367. l.) láttuk — az onoguroktól keletre ismeri a savirokat. Ugyancsak ily tájékra utal a magyarok állítólagos Σαβιροίτης nevé Persis határszélén (l. Ethn. V., 14.). Derbenttől délre van ma is a *Šabiran* kerület (Kuun: Relat. I. 88.). A név tényleges kiejtésére nézve tanulságosak Jordanes *savir*, a kazár király 𐰽𐰺𐰍, más kézirat szerint 𐰽𐰺, Ptolomaeusnak (II. sz.) Σάβιροι írása, továbbá a tatároknak és osztjákoknak hagyományaiban élő *sivir* népnév (u. o. 257. és Ethn. V., 13.), melyeknek a bizancziak szokásos Σάβιροι, Σάβιροι, Σάβιρ írása sem mond ellen. Ha tudjuk azt, hogy az *ogur* népnévnek dialektice váltakozó *jogur*, *jugur* mellékalakja is volt (l. fönt 364. l.) s hogy a ma fönmaradt egyetlen ugor nyelvnek, a csuvasnak hangsajátsága a szókezdő *j-s* szintig — mint az előbbi pontban igazoltuk — a szóközépi *g-γ-w* hangváltozás, egész természetesen fogjuk találni az *ogur* és *savir* népnevek azonosítását; mert *oguz* ép úgy viszonylik a *savir*, *suar*-hoz, mint köztörök „*u*”-száj” a csuvas *šivar*-hoz.¹ Ha Menander Ἀβάρ írása, melylyel a savirokat jelzi (Kuun: Relat. I. 257.) tényleg nyelvtapasztalaton épül, itt megtaláltuk volna a *savir* népnévnek nyilván dialektice váltakozó eredetibb *j* (*š*) kezdőhang nélkül való alakját is, mely tehát a *savir*-hoz úgy viszonylik, mint *ugur* a *jugur*-hoz. Egy más dialektikus, vagy talán csak idegenektől ejtett változatot láthatunk a *Sabir*-ban, melyet a *Šabiran* és *Sibir* tartománynevek (az utóbbi tatár kiejtésben: *Sibir* és *Sivir*), a vogul hagyomány *šipër*, *šopër* népneve (Ethn. V., 11.) és Stephanus Byzantinus (V. sz.) következő adata őrizett meg: Σάβιρος ἔθνος ἐν τῇ μεσοτείᾳ τῆς Ποντικῆς οἱ γὰρ τοῦ β' λεγόμενοι Σάβιροι (l. Kuun: Relat. 88.). Egészen hasonló módon lett az *avar*-ból az oroszban (Nestornál) *obrin*, a tótban és csehben „óriás” jelentéssel *obor*, *obrin*, mely mellett azonban az ószlovén alak: *avarin* (Miklosich: Etym. Wb. 219.). Hogy ilyes *v-b* (*p*) szóközépi hangváltozás az

¹ Megjegyzendő, hogy az *š*, mely mint föntebb láttuk, eredetibb *u*, *a*-nak is gyakran megfelelője a csuvasban, igen közel áll akusztikai hönymásában az *a*-hoz; minélfogva az újabb csuvas nyomtatványok orthographiája *a*-val is jelzi s főlébe a rövidség jelét (·) alkalmazza.

ugor-törökben is megtörténhetett, arra bizonyosság a magyar *koporsó* szó, melynek másai a jakut *kuorčay* „sarg”, mongol *kharčurčakh* „sarg; kisten, kästchen”, melyben tehát eredeti *č*-ből származott *v* erősödött *p*-vé.

Az *ugor* népnévet sejtethjük a *bulgar*, *bolgar* szó utórészében is. Nálunk az a nézet van elterjedve, hogy e népnév a *Volga* folyónevet foglalja magában; így állítja legutóbb Marczali is, ki szerint a bolgároknak „nevük is a *volgai* hnyból (*Hunni Volgares*) származik” a nélkül azonban, hogy a végzetről is számot adna (Magy. Nemz. Tört. 20.). Ez a nézet Nikephorosz Gregorasz XIV. századbeli írótól ered, ki egy helyt a következőleg ír: „Most pedig én megvilágosítom, hogy honnan vette a nevét *Bulgária*. Van egy vidék túlfelől és éjszakabbra az Iszternél s egy nem jelentéktelen folyó folyik rajta keresztül, melyet az ottlakók *Boil-ga*-nak neveznek; tőle kapták maguk is a *Boil-ga* nevet; de kezdetben ők szkithák voltak” (Byzantia historia, bouni kiad. 26.). Látni való, hogy ez ismét csak tudós népetimologia, mely a *Volga* folyónévnek és a *bolgár* népnévnek *v*-t és *b*-t egyformán jelző görög írásán alapúl. Ezzel szemben azonban tudvalevő, hogy a törökben a *Volga* eve *Etil*, *Idil*; ha tehát a bolgárok magukat valóban ama folyó után nevezték volna, akkor nevük nem lehetne *bulgar*; hanem az *Etil* képzése. — Hogy eszöösszetétel, annak számba jöhető bizonyossága maradt meg abban, hogy a *Volga* vidékén magashangú változatai ismeretesek: a votjakok a tatárokat *bigernek* nevezik, Plano Carpiui *Biler* alakkal szól a bolgárokról s a *Bolgar* városnévnek is található a kútfőkben *Bular* mellett *Bülär* írása, mely tények együttvéve a *bul-gar*, *bular* szónak *bül-gär*, *bülär* ejtésbeli változataira utalnak. Szakasztott ily módon ismeretes mint törzsnév a *magyar* mellett a *megyer*, mely párhuzamos hangalakulatnak az okát is tudjuk abbau, hogy a szó eredeti hangzása az összetételes *magy-er* volt s a hangzó illeszkedés ebben az egyik törzsnél előremenőleg a másiknál hátramenőleg történt. Hogy hasonló kétneműség a hangzókban lehetett oka a *bulgar* népnév ismeretes kétféle alakjának; azt a Kézainál fenmaradt *Belar* mondai név is igazolja, melyet joggal lehet a *Bulgar* szóval azonosítani (l. Kun. Relat 98.). Ha föltesszük, hogy e név utórészének alakja eredetileg, mint Theophylaktosz írja, *ogor*, az előrés pedig valamely *bül*, *bül*-féle alak, igen jól érthetjük, hogy miért vált az egységessé forrott szóban a régibb *o* nyiltabbá. Ezt követeli t. i. a török nyelvek hangsorakozási törvénye, mely a kezdő

szótag *u*-ja után nem tűr meg *o*-t, hanem csak *u*-t, *i*-t, vagy *a*-t. Hogy mi lehetett a kifejthető magashangú előrészt, arra nézve természetesen, mint az eddigi ilyenmő magyarázatokban, legfeljebb csak sejtéseket kockáztathatunk. Ha számnevet akarunk, alkalmasnak kínálkozik rá a török *beş* „öt“ szó csuvas *pilč* megfelelőjének képzőtlen előrésze, amely esetben a *bulgar* név etimonja „öt ugor“ volna. De ép úgy gondolhatunk a török *böyük* „nagy“ szónak is csuvaszerű elváltozására, melynek módján a végmássalhangzó eszik, a szóközépi *j* helyett pedig (tekintettel a kondomi *pöyük* alakra) *r* lép fel, s ez a szóvégi *r* miatt természetes disszimiláció útján *l*-vé válhatik (v. ö. magy. *polgár*: német. *burger*). Ily esetben a *bolgar* alapjelentése „nagy ugor“ lehetne. Az utóbbi nézetten van Zolotnyiczki, ki erre nézve egy csuvas *Morgar* helységnévre is hivatkozik, mely szerinte *Bolgar*-nak volna változata (l. a kazáni archaeologiai és néprajzi társaság Izvestijáinak III. kötetében. 36.). V. ö. még ehhez: „imperator *Burgaviae*“ egy árpádkori oklevélben és *Burján* mint a bolgárok neve Tabarinál (Kun. Relat. II. 195.).

Az *oγuz*, *oγur* alapszóval megfeythetőnek látszik még néhány más török népnév is. Így a kirgizek szomszédságában arab íróktól emlegetett *Tagaz-gaz*, mely nyilván nem egyéb mint *tokuz oγuz* „kilencz oguz“, mely népnév az ótörök feliratokon is előfordul (Radloff: Alttürk. Inschriften; 425.). Nöldecke meg is találta a pázeudben *lughzguz* írásukat (l. Kun: Relat. 15, 259.). — Tudva azt, hogy az arab írók az *oγuz*-t előhangzó nélkül nyilván az ejtést követve *ghuz*-nak írják, bátrau vehetjük a *kirgiz* nevet is *kir-oguz*-nak, azaz a „pusztaság oguz“-jának, (v. ö. *kir* „pusztaság, mező“). Egygyé forrva az összetétel a hangzók illeszkedése természetes. Még külön szókban (t. i. így: Xsp-Xiz) írja e népnevet Menander (l. Kun: Relat. II., 186.). A Jeniszei-főliatokban (VII. sz.) alakja: *Kirkiz* (Radloff: Alttürk. Inschriften. 425.). — A baskirok *başkurt*, *başgird*, csuvas *poškirt* neve, melyet a középkori utazók *Bascard*, *Bascart* alakkal is írnak ismeretes népetimologiai alkotás a *baş* „fej“ és *kurt* „farkas“ szavakból, amelyhez füződő mondai magyarázatot Budagov szótára is közli (I., 223.). Hogy minő kifejtés lehetett a népetimologia alapja arra nézve Vámbéry az *orla-kir* „középső pusztaság“ kifejezés muntája után valami *baş kir* „felső pusztaság“-féle összetételre gondol, csakhogy kérdés, hogy használható-e a *baş* „fej“ azó tényleg ily jelentésben. Látván azt, hogy

egész sereg török népnév van ilyes végzettel, inkább gondolhatunk itt is az *ogur*, *ugur* népuévre, mely mellett az előrészt akár a *baš* „fej”, akár a *beš*, „öt” szó is lehet. Ez utóbbit látszik javalani Masûdi X. századbéli arab író *Beğgard* írása.

Rejtelmes szó a csuvasok *ššwás* neve, mely noha a csuvas nyelv a legrégebbi alakulás bélyegét mutatja, legelőször csak 1524-ben kerül elő az orosz történeti kútfőkben. A cseremiszek, kiknek pedig nyelve a csuvasnak oly erős hatását igazolja, nem ismernek külön sajátos nevezetet e népre, hanem csupán *kuruk mari*-nak „hegyi ember”-nek nevezik. Hasonló módon nevezik őket az orenburgi oroszok „hegyi tatárok”-nak. Ezzel szemben a cseremiszek a *kazáni tatárt* nevezik *suas*-nak (Zolotnyiczki: 245.), mely szó amennyire a *csuvas*-hoz hasonlít, oly élesen emlékeztet hangalkatával a kazár király népgenealogiájában található *suvar* (𐰽𐰺𐰍) névre, mely — mint fentebb láttuk — a *savir* s eredete szerint a *juur* változata. Ez a *suvar* név a genealogiában közlenül a *bulgar*-ra következik, s vajjon tarthatjuk-e merő véletlenségnek, hogy *Bulgar* városa mellett, mint a volgai bolgárok egyik legnevezetesebb városa *Suvar*, El-Balkhí írása szerint *Sivar* (tehát recte: *Sčivar*) volt ismeretes? Ha annyiszor tapasztaltuk, hogy városok népvégeket viselnek, itt is föltehetjük, hogy ez a *Suvar* a bizánczi írók *savir* s a tobolszki tatár hagyomány *ščvr* népének nevével azonos s azon sem ütközhetünk meg, hogy e név a mai Tobolszk közelében állott *Sibir* város nevében, továbbá a Kaspi-tenger melléke területén *Šabiran* tartományában is jelentkezik. Hiszen ép így látjuk, hogy van *Mažar* város a Kuma mellékén s vannak *Mađjar*, *Mađjarovo* helységek a Káma mellékén, valamint hogy van ugyanazon időben kún terület a Feketetenger partvidékén, Moldvában és Magyarországon, bolgár terület az Aldunánál és a Volga melléken, ami természetesen következik abból, hogy a népvándorlás egyazon nép törzseit különböző irányokba szakította szét. Ennek a *suvar* népnévnek őrizte meg változatát a cseremisz *suas*, mely mint látnivaló, amattól csak az ismeretes *sz* hangkülömböség sibilanthjével tér el. Teljesen egybehangzik e *suas* szó oghuz jellegével az a körülmény, hogy vele a cseremiszek éppen a *tatár*-okat jelzik, kik tudvalevőleg a régi bolgár területen csupán a mongol betörés ideje tájt telepedtek meg keletről, illetőleg dél felől érkezve; továbbá hogy másrészt a csuvas nevet viselő nép az orenburgi oroszoknál „hegyi tatár”. Jól tudjuk, hogy

a középkor második felében általánosan dívik az *oγuz*, illetőleg *ghuz*, *úz* név a népvándorlás legujabban előtört török rajaira s igen föltehető, hogy ily néven valamely kisebb szerepű török törzs a baskirok és bolgárok földén is beékelte magát, mely aztán alapja lert. egyrészt a csuvas nyelvben mutatkozó oghuz vonásoknak, másrészt hogy az *oγuz* névnek az *ogur*, *jugor* és *suvar* hangmegfelelések képében is mutatkozó *suas*, *tšēvash*-féle változatai átmentek a később bevándorlott tatárookra, valamint a régi ugor-bolgár-féle lakosság maradványára is, amint hogy az orosz az utóbbiakat ma is „hégyi *tatár*”-nak nézi. Figyelemreméltó e fölvetel szempontjából, hogy maguknak a kazáni tatároknak sem ismerjük régi igaz nevét, mert ők magukat a régi politikai név átvételével *bolγar*-oknak, az oroszok pedig az általános jelzővel *tatar*-oknak nevezik: nincs tehát még az az eset sem kizárva, hogy az ő elveszett ősi *oγuz* (*joγuz*)-féle, maguktól viselt, vagy idege- nektől használt nevük szolgáltatta a *suas*, *čuvash* neveknek alapját.

Igen föltűnő, hogy míg az eddigiekben a „török”-kel azonos értelmű oghuz szónak *ogur*, *ugor* alakjait csak az Ural- és Volga- vidéki, illetőleg a Kaspi- és Feketeteenger között lakó, tehát *nyugati* népek neveiben találtuk: van mégis egy vele egybeszerkesztettnek látszó népnév, mely a törökségnek távol keleten lakó tagjára vonatkozik, ez t. i. az *ujgur*. Azonban, mint már volt alkalmunk érinteni, maguk az ujugurok nem nevezték volt magukat e névvel, hanem helyette a legrégibb ujugur nyelvemlékben is a keleti törökök általános neve a *türk* szerepel, az ország nevéül pedig *Türkistan*. Ebből az sejthető, hogy a khánságok nyelvében reájuk alkalmazott *ujgur* szó eredete szerint nem is valóságos népnév, hanem csak valami jelző kifejezés volt e helyett t. i. *ujgur türk*. Így magyarázza e szót a *-gur* igenévi képzővel már Abulghazi az *uj-* „követni, engedelmesskedni, egyezni” töből, mit Vámbéry is elfogad, ezt tulajdonítván az ujugur név alapértelmétül: „az engedelmas, a békésen együtt élő” (*Ujgurische Sprachm.* 2.). Budagov az *ujgur* szót „valakit követő, szövetséges” értelemben fordítja s az *ujmak* „nemzetség, törzs, gyülekezet” szóval családosi- tja (I., 162.). A nyugati törökség *ugor* nevével úgy látszik ezek szerint az *ujgur*-nak nincs semminemű összefüggése.¹

¹ A sinai írók az ujuguroknak egyik *nomád* törzst *kantache*-nak, egy másik le- települtet *kinschi* (*kin-szu*) néven nevezik. Amabban talán a török *köçer* „nomád” szó lappang, emezt pedig már Klaproth egybevetette a *ghuz* (*oguz*) szóval (*Castrén: Ethn. Vorl.* 67.)

Mindezek után visszatérve az *onugur*, *unugur* népnévre természetesen el kell ejtenem azt a tavaly közlött magyarázatomat, melyben annak előrészt az osztják *ön*, *ün* „nagy“ szóval véltem megfejtethetőnek (Ethn. V., 174.) s melyről időközben azt vettem észre, hogy előttem már Europaeus alkalmazta (Ob Ugorskom narodje, 3.). A magyarban az *ön*, *ün* megfelelője nem mutatható ki; de ha ez lehetséges volna is, bajos föltennünk, hogy a vele szomszédos nagyobb műveltségű és történeti szerepű bolgár törzs — amiú az *on-ugur* volt — tőle vette volna ugor fajnevének jelzőjét. Ennél valószínűbbeknek vehetők a régibb magyarázatok: akár az, mely az *on-ujgur* „tiz ujugur“ mintájára benne a köztörök *on* „tiz“ szót látja, akár mely a *hun* (zend *hunu*, görög Οὔνοι) népnévvel hozza kapcsolatba, tehát olyforma nevezetű véii, minők pl. ma „osztráklengyel“, vagy „orosz-leugyei“. Hogy miért származott át ezen törökfaj *on-ugur*-ok neve a szlávoknál a magyarokra, azt egészen világossá teszi a magyar nyelv török elemeiben mutatkozó kulturhatásuk, valamint területi szomszédságuk. A magyarok ethnikai képe, megjelenése, viselete, szokásai azon időben, a midőn az európai történet színpadán töllépnek, aligha térhettek el lényegesen a korukbeli törököktől, különösen a bolgároktól s ez adja meg magyarázatát annak is, hogy miért tűnnek föl a görögök előtt is *turkok*nak. Szoros történeti kapcsolat is igazolható a magyarok és onogorok, illetőleg bolgárok közt. Az ősi hazából, melyet a déli Ural-hegység két oldalára, illető a Tobol és Ural folyók felvidékére kell helyeznünk, ahol éjszaktól a vogulokkal, déltől pedig iráni törzsekkel, különösen az alánokkal kellett határosnak lenniök valószínűleg a hunnok betörésétől kényszerítve vonúlhattak a Kaukázus és Kaspi tenger tájaira, az onogurok, vagyis keleti bolgárok szomszédságába. Maguk a bolgárok, kikben az ókori nyugati törökség típusát láthatjuk, szintén nem voltak őslakói a Kaukázus éjszaki vidékeinek, hanem mint Chorenei Mózes igazolja körülbelől a Kr. előtti II. században telepedtek ide nyilván éjszakeletről, a kirgiz pusztaság felől érkezvén, hol *ugor* nevük a IV. században K. e. ismeretes volt Herodotosz szkylthái előtt és az Isim, Tobol és Irtis vidékén lakott magyarféle népekre is kiterjedt. A kaukázusvidéki hazára utalnak a Derbendnameh szerint VI. században alapított Kis- és Nagy-*Mažar* városok Daghesztánban, a kumamelléki *Mažar* város (l. Kuun: Relat. II., 72), Theophylaktosz ὁ ποταμὸν τῶν Μᾶτζαρων-ja, mely valószínűleg az előbbivel

azonos (n. o. I., 94.), továbbá Konstantinosz azon tudósítása, hogy a besenyőkkel való szerencsétlen ütközet után a magyarok egy része keletfelé fordúlva Perzsia határszéleire, vagyis a régi hazába költözött (l. Ethn. V., 14.). Midőn innen a bolgárok a hunnokat követve lassanként kirajzottak, mint régi hű társak követték őket a magyarok is. Theophanesztől tudjuk, hogy 528-ban az azovi teuger melléki hunnok megölvén megkeresztelkedett Gordasz fejedelmüket, Μουρτζιγης-t, azaz Magyar-t, amannak testvérét tették királynak. Ez a név bizonyága, hogy a hunnok, illetőleg az ily néven szereplő bolgárok hadviseléseiben magyar csapatok is résztvehettek. A bolgárok nyomába tódul a vitézek sikeres előcsatározásai után a nép tömege is és hazát alapít Lebediában, Cherson közelében. Midőn Kuvrát halála után a VII. század második felében fiai a bolgár népet és szövetségeseiket sokféle szakítva Kotrag a Volga középvídekén és a Káma mellékén Nagy-Bolgárországot alapítja, vele együtt nagyszámn magyarságunk is kellett e tájakra vonulnia, kik a középkori utazóktól emlegetett „Magna Hungaria“-t alapítják.¹ Végül ott találjuk a magyarok szomszédságában Ibn-Rosztah tudósítása szerint az *eszel-bolgárokat* az etelközi hazában is (l. Magy. Nemz. Tört. 23—24.), mely körülmény a többi elősorolttal együtt mind igen érthetővé teszi, hogy miért jelentkeztek

¹ Azon adatokhoz, melyeket a magyar faj történetének ezen kiváló alevzetességű, de eddigelé mély homályban állott szakaszához az utóbbi időben közöltem (l. Ethn. V. 175. és VI. 110.), e helyt néhány újabbat csatolhatok. Még harmadfel évtizeddel a mohácsi vész után is említi egy orosz krónikás a *mozar*-okat, vagyis *mozsar*-okat, mint külön népfajt Kazan városának vidékén, kik az 1551-ik év június havában egyesülve a csuvasokkal, cseremiszekkel, morlivákkal és tarclanokkal hűséggel esküdtek az orosz császárnak s ennek szövetségeseikéjé kemény ütközetet vívtak a kazáni és krími tatárokkal az arszki mezőn, mely után követeket küldöttek Joann Vasziljevics moszkvai csárhoz, hogy erősítse meg kazáni fejedelmeképpen Sighe-Mojt (*Sah-Mi*-t). E krónikni adattal *Možarovsky* -- kinek látni való neve is a *mozar*-okra utal -- foglalkozik bővebben az orosz archaeológusok 1877-ben tartott kazáni gyűlekezősének kiadványában (*Trudy etnograficheskogo otdelenija v Kazani*, Kazan. 1884.), hol egyzersmind 23 helynévre hivatkozik, melyekben a lefűnt *mozar*, *možar* népnek látja topográfiai nyomait E helynevek az ufai, kazani, nyizsegrodli, rjazani, tambovi, poltavai és penzai kormányzóságok területéről valók, melyek tehát az elszakalt magyarság szétszórt telepöit jelzik. A Volga és Uralközi török nyelvekben is föltetszenek egyes elemek, melyek a beolvadt magyarságtól valóknak látszanak. Ilyen a magyar *béles* szóval egyező tatár *bälis* „tyűkhüssal töltött béles“ (a kazáni arch. tört. és néprajzi társaság Izvjestija-i IV. kötetben: Malov „O mišarjny“ értekezése 56. lapján), mely mellett a baskiroknál van *sija-balis* „eperbéles“ és *ziläk-balis* „zselniczebogyó-béles“ is (Etnograficeskoje Obozrenje. 2. évf. IV. köt., 188.). A *lek* székely *ok* változatához hasonló a mecsér *oake*, csuvas *ok*, *odgé* tatár *büke* „lök“ (Budagov I., 263.). Föltűnő, hogy a csuvasban a kérdőszócska hátravetett *-i*, míg a többi törökségben *-mi*, *-mu*, *-ni*, *-né*; talán ez is a magyar *-i*, *-í*?

kezdetben a magyarok a szlávok előtt *keleti-bolgároknak*, vagyis *on-ugoroknak*.

Hasonló okoknál fogva magyarázható az *ugor*, illetőleg éjszaki ejtéssel *jugor* név átszármazása a magyarokkal rokon törzsekre is. Volt egy ízben már alkalmam annak kimutatására, hogy a magyar, vogul és osztják nyelvekben közös ősi török hatásból eredő elemek is észlelhetők (Ethn. VI., 136—138.); de a különszakadás után is ott élt egy éjszaki ugor törzs, a *szavir*, a vogulok és osztjások déli szomszédságában, melyről élénken emlékszik a hagyomány s mely *Szibériá*-nak nevét is szolgáltatatta. Midőn a régiek *jugor*-t emlegettek, az épen olyan összefoglaló név lehetett náluk, mint pl. nálunk midőn „*szibériai*” népekről beszélünk. Igazolja e felfogást az a tény, hogy ugyancsak ez a *jugor* név több más éjszaki népnek idegenektől adott nevében is szerepel. A perzsa *-an* többes képzővel alakított Tabari-féle *Juharūn* és a Kézai-féle „*regnum Jorianorum*” nevezetekből azonnal ráismerünk a *jaran* névre, mely a zürjénben és oroszban a „szamojéd”-et jelenti, a melylyel ugyane népnek vogul *jārēn*, *jōrēn*, éjszaki osztják *jonʹn*, déli osztják *jaran*, *jargan* neve azonos. Ugyan. csak *jōrēn*-nak nevezi a középzozvai vogul az éjszaki vogult, valamint ezeknek neve az éjszaki Ural orosz lakóinál is *jaran*. Evvel a névvel van képezve a vjatkai kormányzóság egyik kerületi székhelyének, *Jaransk* városának is a neve, mi megint arra a gondolatra vezet, hogy a zürjének *saran*, *sarān* neve a vogulban és osztjájában szintén csak a *jaran*-nak bolgár csuvas nyelvi változata a szokásos szókezdő *j-i* hangváltozással, melyet a hasonlókép szokásos első szótagbeli *a-i*, *é* hangtöréssel az orosz *zirjan*, *sirjan* népnévzet is feltüntet. Hogy mindezekben a végzet perzsa közletésre vall, nem lehet feltűnő, ha tudjuk azt a már bebizonyított tényt, hogy oroszok és bolgárok előtt az iránság volt a kereskedelem eszközlője s a műveltség terjesztője az uralvidéki éjszaki népek között. (l. Ethn. V, 16, 18.). Ezeket szem előtt tartva nem látszik lehetlennének az sem, hogy a szamojédoknak egy másik neve, t. i. *or* az éjszaki osztjásoknál, valamint a votjásoknak *ar* neve a tatároknál (melyből *Arsk* városnév Kazan közelében) szintén csak az *ugor*, *jugor* névnek számos nyelvjárás és nép révén keletkezett kaleidoszkopszerű változataihoz tartozik.

Kimondhatjuk mindezek után fejtegetéseink végeredményeképpen a következőket:

1. Az *ugor*, *ogur* név eredetileg az ókorbeli nyugati török törzsek összefoglaló jelzője szemben a keletebbre lakó s tőlük nyelvjárási-
lag is különböző *oruz*-okkal, kik magukat közön-
ségesen *türk* néven is nevezték és nevezik má is.

2. Az ősi ugor nyelvek maiglan élő egyet-
len maradványa a keverékjellegű *csnuvas* nyelv.

3. Csak történeti és műveltségi érintkezés
révén jutott az *on-ugur*, vagy szláv fejlődésében
ugor név a magyarokhoz s másrészt az egyszerű
ugor, illetőleg *jugor* név a vogulokhoz és oszt-
jásokhoz.

4. A magyar, vogul és osztják népek közös-
nek mondható nevezete a *mañsi*, *mqñs*, (mely a vogulban
vogult és osztjákat jelent). illetőleg az Anonymusféle
moger (ejtsd: *magyer*) előrése; minélfogva ezen né-
pek nyelveit okszerűen „magyar” vagy „magyarféle
nyelveknek” s a nyelvcsoporthoz, melyhez tartoznak
„finn-magyar nyelvcsoporthoz” lehetne nevezni.

5. Mivel azonban az európai tudomány a nyelv-
történeti fejlődés útján hasonlóvá alakult *ugor* és
jugor népnevek egyezőségéből kiindulva immár
megállapodott az *ugor* névnek alkalmazásában
a magyarra, vogulra és osztjákra: ez mint törté-
neti alapon legalább némileg igazolható nevezet
eme meghatározott szorosabb körben szintén el-
fogadható.

6. Ellenben teljesen elvetendő az *ugor* neve-
zett alkalmazása az összes finn-magyar nyelv-
vekre, mely ethnologiai szempontból semmiké-
pen sem igazolható s e mellett nyelvtudomá-
nyunk fejlődésének mai álláspontján czélsze-
rűtlen.

Munkácsi Bernát.

FÄLSCHUNG MACHT HUNDERTE LEHRBÜCHER ZU MAKULATUR...

(Kleine Zeitung 12.V. 1970 - "Tagesgeschehen" Seite 7.)

(PRAG). - Als eine äusserst geschickte Fälschung hat sich nun ein angeblich mittelalterliches tschechisches Manuskript herausgestellt, das zahlreiche Wissenschaftler, Politiker und Staatsmänner, unter ihnen auch Papst Pius XI., irregeführt hatte. Wie die Nachrichtenagentur CTK berichtete, konnte im kriminaltechnischen Laboratorium der Prager Polizei mit Hilfe von Laserstrahlen eindeutig nachgewiesen werden, dass das so genannte "Kralov - Dvur" - Manuskript, das angeblich im Jahre 1817 entdeckt worden sei und aus dem neunten Jahrhundert stammen sollte, Anfang des 19. Jahrhunderts von Vaclav Hanka, einem Kurator des Nationalmuseums, gefälscht worden war.

Durch diese Entdeckung werden laut CTK "hundert Bücher und Studien zu Makulatur", weil zahlreiche Wissenschaftler ihre Forschung auf dem Gebiet der Sprache, Literatur und Geschichte des frühen Böhmen auf dem Manuskript basierten. Die Authentizität der Handschrift wurde bereits seit dem Jahre 1880 bezweifelt, doch konnte man die Fälschung bisher nicht nachweisen.

Das Motiv für die Fälschung des Manuskriptes dürfte in Versuch gelegen sein, zu beweisen, dass die böhmische Kultur älter als die deutsche sei, die den Tschechen seit Anfang des 17. Jahrhunderts aufgezwungen wurde.

EGY CSEH HAMISÍTVÁNY KIADVANYOK SZÁZAIT ÉRTEKTELENNE
TESZI A németországi "Kleine Zeitung", 1970. V. 12. közlése.

(Prága). - Egy rendkívül ügyesen hamisított, állítólag a középkorból származó cseh kéziratot lepleztek le, amely számos tudóst, politikust és államférfit, köztük XI. Pius pápát is megtévesztett. Mint a CTK (Cseh Távirati Iroda) jelentette, sikerült a prágai rendőrség bünygyi laboratóriumában Laser-sugarakkal végérvényesen bebizonyítani, hogy az ún. "Kralov - Dvur" kézirat, amelyről azt hitték, hogy a 9. századból származik és amelyet 1817-ben fedeztek fel, valójában a 19. század elejéről származik és HANKA VACLAV a cseh Nemzeti Múzeum kurátorának a hamisítványa.

A CTK közlése szerint ezzel a leleplezéssel könyvek és tanulmányok százai válnak makulaturává, mert számos tudós nyelvészeti, irodalmi és történelmi kutatásainak eredményeit erre a kéziraatra alapozta a korai középkori Csehországgal kapcsolatban. A kézirat hitelét egyébként már 1880 óta sokan vitatták, de hamisítvány voltát csak most sikerült felderíteni.

A kézirat hamisításának motivuma az a szándék lehetett, hogy bebizonyítsák, mi szerint a cseh kultúra korábbi, mint a német, amelyet a 17. század óta kényserítették a németek a csehekre.

A "Waltharius manu fortis"

HÖSKÖLTEMÉNY AVAR VONATKOZÁSAI

Fehér Mátyás J.

Az "eltűnt" avarok hősi eposzairól, csatadalairól, népi énekeiről a 7. század első felében élt Theophylactos, görög "haditudósító" és történetíró emlékezik meg az avar történeti irodalom legjelentősebb forrásművének tekintendő "Historia Oikumenike" c. munkájában "Ἀβαρικὰ ᾠσματα" "Az avarok énekei" -ről szóló, sajnos, csak mindössze három soros megemlékezésében. (1) Szerinte az avaroknak szép hősiénekeik (ὕμνοι), csatadalaik (παιῶνες), valamint népies nótáik (ᾠσματα) is voltak. Arról is tudósít, hogy ezeket az énekeket részint magános regösök, részint énekkarak dalolták tábortűzeknél, esti pihenő órák alatt a falvakban. Éneküket húros hangszerekkel kísérték, mialatt a hallgatóság időnként tapssal kísérte az énekek fűtemét (κρότων χειρῶν). (2) Köztudomású a mélységes gyűlölet Theophylactos részéről az avarok irányában és így kényszerű elismerése énekművészetükről hatványozott értékű. (3)

A tudósítást máshelyütt Theophylactos kibővíti azzal, hogy az avarokat környező szláv népek is ismerik ezeket az avar énekeket. (3) Ez a híradás nagy jelentőségű az avarok szellemi hatásának felmérésében Európa szerte és miután a koraközépkori hősköltemények egész sora és szövevénye ilyen hatásokra vezethető vissza, a legujabban nagy lendülettel dolgozó avar-kutatás, amely főként régészeti anyaggal dolgozik, kiegészítendő a korábban ógermánnaak ítélt hún-avar szellemtörténeti kutatással is. (4)

Az avar-kutatás az európai történelemtudomány mostoha gyermeke volt századokon át, és minden ilyen irányú törekvésre rányomta bélyegét az orosz őskronika mindenütt idézett, de a mai eredmények alapján naivnak és a korabeli szláv hatalmi törekvések történelmet hamisító kísérletnek tekintett mondása: "... És az Isten elveszté őket és elhaltak mind és nem maradt egyetlen oborin sem és máig él az oroszoknál a közmondás: elveszték, mint az oborinok, akiknek sem nemzetségük, sem ivadékuk nincsen." Ugyanilyen alapvető tévedésnek minősíti a mai tudomány a Nagy Károly - féle 796. évi "avarokat megsemmisítő" hadjáratát. Ez az új történelmi felfogás igyekszik igazságot szolgáltatni az Európa szívéig hatolt és közel háromszáz éven át kifejezett államformában nagyhatalomként szereplő avar Birodalomnak. Az ártértékelés munkája azonban egészen új keletű, felette bonyolult, hiszen a valóban illetékesnek tekinthető magyarországi avar kutatás a germanisztika és szlavisztika összes tévedéseit szolgálai alázattal fogadta el. (5) Krónikáink hitelét magunk romboltuk le. A hún-avar-magyar népi folytonosságot - bár tiszteletreméltó törekvések igyekeztek bizonyítani - hivatalos részről, idegen befolyásokra (6) "tudománytalannak" minősítették. Bár a krónikák már 700 éve "második honfoglalás"-ként említik Árpád magyarjainak bejövetelét Pannoniába, régészeink még mai felfogásuk szerint is csak ilyen "lehetőségről," vagy "feltételezésről" mernek nyilatkozni. (7).

Bár az avar kutatás az egyre-másra előbukkanó régészeti adatok nyomán mérföldes lépésekkel igyekszik a nagy késedelmet behozni, tévedéseit helyesbíteni, az avarok szellemi hagyatékának számontartása még mindig Bleyer Jakab "Nagy Morávia" örökségként van elkönyvelve. Az "elszlávósodott avarok" téves nézete még mindig hatékony a tekintetben. (8)

Ezért kell visszamennünk az avar szellemtörténet legősibb forrásaihoz hogy minden germanisztikai és szlavisztikai befolyást lehántva keressük ennek az "eltűnt" népnek az

európai szellemi kincsekhez való hozzájárulását.

Az alábbiakban a bonyodalmas kora és középkori frank, germán, sőt északi hősköltőmennyekkel szorosan összefüggő és egymagában is sok rejtélyt hordozó eposzt, a több másolatban és latin nyelven fennmaradt "Waltharius manu fortis" -t minden vitán felülálló avar vonatkozásait vesszük vizsgálat alá. A kérdést ugyan már eddig könyvtári irodalom tárgyalta, de az "avarok eltűnése" miatt ezt a népet csak elutasítólagmellesleg említi. Az eposzszal foglalkozó szakirodalom sokoldalú kutatásának sok-sok tanulmánya e helyütt csak vázlatosan érintjük a teljességre törekvés szándéka nélkül s csak a legújabb, összegezett eredményeket vesszük figyelembe. A germanisztika keretében ilyennek tartjuk Von Den Steinen szöveganalízisét "Der Waltharius und sein Dichter" c. tanulmányát. (9) Bár nem kifejezetten vési tárgyalás alá a Walthariust Gutenbrunner: "Namen in der Niebelungendichtung" című tanulmánya, névanalízisei újak, kiérlelték a hagyományos germanisztikus kutatásoktól függetlenek és ezért feltevései "engedményei" sokban hozzájárulnak a kérdés tisztázásához. (10)

Nem ennyire újkeletű H. Gregoire vonatkozó tanulmány sorozatának két jelentős darabja, a "La patrie des Nibelungen" (11) és az "Où en est la question des Nibelungen?" (12) címmel. Ezeknek a jelentőségét abban látjuk, hogy a germanisztika nem mindig tárgyilagos állásfoglalásait megdönthetetlen érvekkel és mindig újszerű adatokkal forgácsolja szét, miközben a tőle megszokott intuitív meglátásaival, a hagiográfiában a meroving és frank krónika-irodalomban való jártasságával érdektőlűl törekszik a problémák megoldására.

Még régebbiek és ma már a régészeti és történelmi kutatások folytán elavultnak tekinthetők a régi szlavisztika eredményei, amelyeket főként a jelen század huszas évei során a bécsi "Akademie der Wissenschaften" eposzkutató sorozata közölt, bizonyos politikai, jellegzetesen torzító eszközökkel tévútra terelték egyidőre magát a magyar kutatás menetét is. Közülük csak Lunzer "Steiermark in der deutschen Heldensage" t, (12), A. Jaksch-Wartenhorst: "Die Edlinge in Karantanien" (13) és O. L. Jiriczek: "Die deutsche Heldensage" (14) c. tanulmányait alkalmazzuk munkamenetünkben, annak ellenére, hogy szándékolt szövegátírásaik még a teljesen laikus olvasónak is szemetszűrnak, negatívumaikkal használatos nyomokra vezetnek. (15)

Magyar részről a Waltharius hősköltőmenny teljes szövegének fordítása során Antal Géza foglalkozott, Scheffel V.: "Ekkehard. Eine Klostersgeschichte aus dem X. Jahrhundert" c. munkája alapján. (16). A fordítás azonban épp a legjelentősebb részeknek elhagyásával történt, amelyek hiányára Sebestyén sem jött rá, bár saját szavai szerint a fordítás szövegét a latin eredetivel "összevetette". (17) Ezt a jelentős hibát igyekezett kijavítani, illetve a szakkörök figyelmét arra felhívni Solymossy Sándor: "Magyarok dicsérete 1000 év előtt" c. kis cikkében, melyben a sok Waltharius kézirat közül a würzburgi példányról eredeti facsimilét is közöl a mellőzött részről. (18)

Solymossy tanulmánya arra ösztökélt, hogy a sok kézirat szövegből a legrégebbnek tekintett párizsi példányt eredeti szövegével behatóbban tanulmányozzam. Attól eltekintve, hogy ennek a kéziratnak a szövege végző soraiban egy esetleges újszerűt is sejtet a "senki házi kövér Tifrid püspök" ma még ismeretlen tréfás hangulatu személyében. (19) Feltűnően sok az írásbeli eltérés ebben a legrégebbi kéziratban (20) a többiek-től. Az eltérések kihangsúlyozására azért kell különös gondot fordítanunk, mert a személynevek elírásainál bizonyos germanizáló törekvések egészen szembeötlőek. (21) Miután a párizsi irat szövegét hat különböző kéz másolta, a paleográfiai bizonyítékok mellett az a vélemény formálódott ki bennem, hogy ez a szöveg áll legközelebb az epikus szöveget alakító i-

gazi népköltészeti forráshoz. Ez a kézirat az epikus tartalom, a benne szereplő személynevek formája szempontjából tehát valóban elsősorú forrásként kínálkozik. O. Schuman szerint is ez a kézirat nyújt a maga sok javításával "idegenszerű" névalkalmazásaival legtöbb tápot arra a feltevésre, hogy nyers formáját a "narrant" - "mesélik" és "referunt quidam" - "beszélnek egyesek" beszúráások alapján a végső verses forma előtt népi hagyományok alapján fogalmazta meg a mű szerzője. (22)

Munkamenetünkönél igénybe vett magyar művek sorozatát a közbevetett kéziratvizsgálat előlegezés után még folytatnunk kell pár jelentős kutatás felsorolásával. Ezek közt legjelentősebb Hóman Bálint nem kimondottan Waltharius szövegével, hanem a Nibelung énekekkel foglalkozó tanulmánya, amely azonban tárgyunkat is jelentősen érinti, bár eredményeit márá a keletkezési időre való téves rögzítés miatt nem tekintjük elfogadhatónak. Munkája címe: "X. és XI. századi történeti elemek a Nibelungenénekekben" (23) és német nyelvű változata: "Geschichtliches im Nibelungenlied". (24) Ugyancsak idetartozik Bleyer Jakab: "A magyar hunmonda germán elemei" c. tanulmánya, amely a magyar történetkutatás téves eredményeinek a hű tükröképe és a germanisztika összes eredetibűneit még a szlavisztika elfogultágaival is megtoldja. (25)

A Waltharius-eposz és általánosságban a Nibelungenénekek kutatástörténeti adatainak a munkamenetünkre nézve megválogatott forrásainak szükséges felsorolása után szükségesnek tartjuk a jelzett hősköltemény tartalmának rövid, vázlatos ismertetését. Erre nagyon alkalmasnak ígérkezik Solyomossy kivonata, annak ellenére, hogy - mint a későbbiekben látni fogjuk tévedett a szerző személyében, a megírás idejében, amelyet 933-936 tájára helyez. (26). Szerinte a német szerző:

Amit másolt, az az erős karú, aquitániai fejedelemsfi VALTER (*Waltharius manu fortis*) története volt ékes latin versekbe öntve. Hogy miként nevelkedett kis gyermekkorától, mint tús, Attila tiszamenti székhelyén ennek udvarában; hogyan lett belőle híres hadverő hős, a hun fejedelem kedves vezére. Azután hogyan nevelkedett ugyanakkor a hun udvarban a burgundi királynak, fiutód hiányában túsul adott lánya HILDEGUNDA, akit a hun fejedelemtől vett oltalmába s felnövekedve, úgy szívébe zárt, hogy rábízta kincses kamrája őrzését. Sorsuknak van egy harmadik osztályostársa, a frank udvarból való tronjei HAGEN, akit kezdettől sóvár honvágy emészt s amint szerét teheti, hazaszökik. Ez a példa hasonlóra sarkalja Valtert is. Titkon megállapodnak Hildegundával, hogy a királyleány vegye magához a kincstárból a tőlük annak idején elvett drágaságokat; a szökést gondosan előkészítik és paripáikon vezeték lovakkal éjjeli sötétben megindulnak nyugatra hazájuk felé. Nappal erdőben pihennek, éjjel uttalan utakon haladnak egyre nyugat irányában. Éber figyelmüknek sikerül az üldözők elől rejtve maradniok; de midőn a hun határokon túl bejutnak az irdatlan hegyek közé, jöttüknek hírért veszi Gunther, a frank király. Utjukat állatja embereivel, adják oda kincseiket és szabadon elvonulhatnak. Valter eleinte alkura hajlandó, de a frankok az egész kincset akarják, erre Valter megköti magát, büszkén visszautasít min-

den alkudozást, mire Gunther emberei lovagi tornában egyenkint állnak ki vele mérkőzésre. Valter valamennyi páros tusában győztes marad; most már tömegtámadást intéznek ellene. Valter szűk sziklasikátorba veszi magát, ahol sebektől borítva, végső erőfeszítéssel védekezik. Támadói sorra elhullanak, az utolsó kettő menekülve visz hírt Gunthernek a kudarcról; Hilde ápolja a pihenő hőst. Gunther nem nyugszik, kelepécét készít neki és legnagyobb hősével, Hagennel, maga áll eléjük. Hagent küldi szembe egykori fogolytársával, de ez dacosan fel akarja királyának mondani a hűbéri viszonyt, nem verekszik egykori kezestársával, Valterrel. Gunther erre maga áll ki, a viadal vége a frank király legyőzetése, kinek hogy életét megmentse, Hagen kénytelen szembe szállni régi barátjával, megvívják ekkor a párharcok legszebbikét. Mindketten a vérvesztéstől végkimerülésben összeroskadnak. A tehetetlen két vergődő végül baráti jobbot nyújt egymásnak, Gunther bocsánatot kér s a három nehéz sebesültet Hilda ápolja, kötözetli. A sok szenvedést átélt pár ezután bántatlanul mehet tovább hazájába, ahol annyi szenvedés után zavartalanul szerelemben egyesülhetnek.

A "Waltharius manu fortis", az "erőskezű Walthar" hősköltemény 1450 sorának eme rövid kivonata után munkamenetünk hathatósabb megvalósítása céljából ugyancsak Soly mossy Sándor nyomán közlöm a würzburgi kézirat facsimiléjében közöli első versszakát, majd annak latin feloldását és ennek Kozma Andor, nagynevű költőnk hexameterbe szedett mesteri lordítását is, hogy a hősköltemény avar vonatkozásaira már ezekben rámutathassunk.

T Hystoria Walthari
*FRACIA PARFORBIS FRATRES EUROPA VOCAT.
 MORIB; AC LINGUIS VARIAS ET NOMINE GENTES.
 DISTINGUENS CULTU. TUR RELIGIONE SEQUESTHUNS.
 INT QUAS GENS PANNONIE RESIDERE PROBATUR.
 QUATAMEN ET HUNOS PLERUMQ; VOCARE SOLEM.
 HIC POPLS FORTSUIT UNTE UIGERAT ET ARMIS.
 HON CYTU POSITAS SOLU DOMINANS REGIONES.
 EUROPE OCEANI S; TRANSIUERIT ORAS.
 FEDERA SUPPLICIB; DONANS STERNENSQ; REBELLES.
 VITRU MILITENOS FERT DOMINARET ANNOS.*

A sok középkori rövidítéssel összevont, gótikus írás feloldott latin szövege a következő:

Tertia pars orbis, fratres, Europa vocatur,
 Moribus ac linguis varias et nomine gentes
 Distinguens cultu, tum religione sequestrans.
 Inter quas gens Pannoniae residere probatur,

Quam tamen et Hunnos plerumque vocare solemus.
 Hic populus fortis virtute vigeat et armis,
 Non circumpositas solum domitans regiones,
 Littoris Oceani sed pertransiverat oras,
 Foedera supplicibus domans sternensque rebelles.
 Ultra milenos fertur dominatier annos.

„Harmadik a földnek főrészei közt Európa;
 Sok más-más nevű nép, kité a nyelv, a szokás meg az erkölcs
 És a hit elkülönöz, bírlalja felosztva e földrészt.
 Joggal számíttják közibük Pannónia népét,
 Melyet többnyire csak hunnak nevezünk mi szokásból.
 Im ez erényeiben és harci tusákban erős nép
 Nemcsak a szomszédos tereken terjeszti hatalmát,
 Ám utat is lelt és lenyomult a nagy Océánig,
 Védve a hódoltat, hódítva az ellene állót.
 Úgy mondják, hogy e faj ezer éve uralkodik immár“.

SZÖVEGELEMZÉS.

A közölt részletek módot adnak a Waltharius hősköltemény szövegének beható elemzésére, hogy azokban az avar vonatkozásokra rámutassunk. (27) Mindenekelőtt azonban rá kell mutatnom az eposz "hün-avar" népi, vagy népnévi használat folyamatosságára, amely a szövegen végighúzódik. Ennek a magyarázatára szerző mindjárt a 4-5. verssorokban értehetően feltünteti a következő szavakkal: "...Pannónia népét, Melyet többnyire csak húnnek nevezünk mi szokásból." Ezt a szövegtöredéket a Waltharius kutatók elsöran gu bizonyítéknak tekintik a költeménye szerzésének idejére vonatkozólag, amennyiben a jelzett népet a jelenben rögzítve említi (28). Mondanunk sem kell, hogy legtöbb szövegmagyarázó a magyarokat érti ama nép alatt, amelyet megszokásból "húnnek" nevez az episkus elemeket közvetítő népi eredetű forrás és amelyet így rögzített le a szerző. A hunok, avarok és magyarok neveit a korabeli nyugati krónikások sűrűn "összetévesztik" a mai magyar terminológia szerint, a népi hagyomány azonban azt sejteti velünk, hogy az avarok büszkék voltak a velük egyfajú, azonos hunokhöstetteire és az avarok korábban érkező népével már idejött magyar elemek is belekapcsolódtak ebbe a hagyományba.

Maga az egész első versszak egyébként teljesen elűt a kolostori krónikák "hivatalos" és nagyban elterjedt hun-avar-magyar gyűlöli szellemétől és a környező népek eddig egyedüli forrásként felhasznált írásbeli adataitól. (29) Sőt az egész versszakaszt az "eurázsiai nomád nép" valószínű dicsőmúszának lehet tekinteni, mint erre már Solymossy Sándor is rámutatott a "Magyarok dicsőrete 1000 év előtt" c. kis tanulmányában. (30)

A párizsi kéziratban, amelyet a következőkben csak "P"-vel jelölök, azonban maga az "avar" név is többször szerepel: "...Non adsunt auares...cultores regionis" (13. vers); "...populi a uarorum pugnant" (67 vers). Így a hunnak "szokásból nevezett" nép alatt a szerző minden esetben avarokat ért alattuk.

Feliciter populum ter denis rexerat annis
Quanta bella dehinc uel quantos sepe triumphos
Coepere ecce stultus renuit signare reamsus
Hec quicquid legis stidentem ignosce cicade
Raucelli nec adhuc uoce ppende sed cui
Vi potes quae nudis non dum petre alta relictis
Hic est ualchurii poesis uos saluet iesus
EXPLICIT LIB. TIFRID
DE CIVITATE NULLA.

Explicit INSTITUTIO SECONDA. HONORATI DECELIARIS &
DE SENOLTIARIS. SYLLABUS. Situnt. marit. honorat.
alino. saluati. Alimari. silaluri. naturas. sicut. pposuerat.
pore. lucet. digessi. Inquare. mea. audacia. tuo. defendit.
Namq. hoc. op. arduu. dum. ueluti. facile. Ac. pte. partit.
En. reliquer. difficulter. reddider. quia. ratione. licet. &
lib. Tifrid. artib. habem. tam. breuandi. causa. d. pte.
dis. deceptum. que. ad. scientia. meret. pfecti. edimus.
ne. prima. syllab. omni. partiu. orationis. duob. modis. consideramus.
uno. &. positio. Nam. &. ipse. &. ut. d. pte. syllaba.
ga. & cognoscat. ut. se. & ci. & aut. exemplo. Quare. &
longa. sit. An. bitu. ut. Musa. in. causa. memora. q. natura.
Aut. & copositione. ut. sine. qualis. sit. pnt. & copositione.

Ugyancsak kormeghatározási szempontból emlegetik, mint döntő adatot a P.kézirat 69. - es versorát, amely szerint: "...páca Huni malunt regnare. "Az időbeli rögzítés mellett azonban a szöveg arra is alkalmas, hogy az avarság békés, megtelepülésére mutasson rá.

Sokkal súlyosabb adatnak tekintem azonban a hőskölteményben szereplő hajviseleti leírást, amely szerint Waltharius "nagyon büszke volt hosszú, fonatos hajviseletére" (31). Az avarok jellegzetes és Európában addig egészen ismeretlen hosszú hajfonat viseletét már a kínaiak is feljegyezték. Említi Agathias (32), Theophylactos (33), aki "altáji eredetűnek tartja", Szyr Mihály (34) mint források. A kutatók nagy csoportja szintén foglalkozott ezzel a hajviselettel: H. aussig (35), Altheim (36), O. Manchen (37), V. Terras (38) Namio Egami a japánok nagy hun-kutatója (39) és legutóbb J.M. Wallace Hadrili (40), aki kutatásaiban azt is felderítette, hogy ez a hajviselet a Merovingek és Karolingok udvarában is fellelhető, mint "eurázsiai hatás", amelyek mellett a leghatásosabb adata az, hogy Childeric kedvenc harci lovának fejével temettette el magát. Teljesség kedvéért meg kell említenünk a magyar kutatók részéről a legnevesebbeket id. Fehér Géza és László Gyula személyében. (41).

Miután az hunok és avarok varkocsviseletéről tanulmányomban egy egész külön fejezetben foglalkozom és az eddigiekben csak a források és kutatók munkáinak felsorolásaira szorítkoztam, szükségesnek tartom megemlíteni, hogy az "aquitániai" varkocsviseletről, sőt az altájinak tartott hajlevágásról a gyászszertartások folyamán az ún. "vizigót" spanyol tartomány egyik legősibb, reánk maradt kódexében korabeli rajz mutatja ennek a szokásnak Európa eme leg-távolabb sarkáig nyúló hatását. (42)

A fegyverviselettel kapcsolatban is találunk a Waltharius eposzban avar jellegzetességeket. A 337-38. versekben az epikus hős a már meglévő kardja mellé egy második övön is a jobbára köt egy újabb, egyélű kardot, "pro ritu Pannoniarum" (43). Ez az adat sehogy sem illik bele a germanisztika eddig vázolt képeibe a Waltharius eredetére vonatkozólag Von Den Steinen az 1390., majd az 1393-1395. versek alapján ezt a "második egyélű" kardot "semispata" névvel illeti és egyben citálja a frank fegyvertörténeli szakértőjét Althofot (44): "...das Messerschwert ist nicht pannonisch oder hunnisch, sondern germanisch". A magyarországi avar régészeti eredmények mindenesetre azt mutatják, hogy a vezető réteg harcosai, sokszor tisztségük jelölésére is, egyszerre több övet is viseltek és az akkori avar fegyverek között szép számmal szerepelnek az egyélű, rövid kardok is. (45.) Bár az avarok fegyvereiről szintén külön, részletes fejezetben foglalkozom, a germanisztikának fejtörést okozó és a Waltharius eposz 919. versében szereplő "kétélű baltáról" röviden itt is meg kell emlékeznem. A már idézett Althof magyarázata szerint ez a harcibalt a karoling-korszakban már csak mint "Sage fortlebte" - mint mondai anyag élt az emberek emlékezetében. A hagyományból merített adatot a német szaktudás "naiv néphagyományként" igyekszik elkönyvelni, vagy a kolostori krónikás hadászati járatlanságának tudja be. (46). Mindenesetre Darkó, (47) és Fettich Nándor (48) nyomán kimutatható a magyar régészet adataiból az avarok, illetve őket megelőzőleg a hunok harcaiban használt fokost, vagy harcibaltát, amelynek altáji eredetét Namio Egami sirmellékletként szereplő 5. századi szobrocskán is bemutatta. (49). A legújabb német kutatók azonban már annyit mindenesetre kényszerűségről elismernek, hogy a "Chakan" összetételű helynevek hajdani avar telepeket jelölnek az általuk használt csákány harcieszköz nyomán. (50) Az epikus hős, Walter egyébként 12 kard boldog tulajdonosa volt és mindegyik kardjának külön-külön neve volt, amelyeket azonban a hősköltemény - sajnálatos módon - nem sorol fel. Ez a nagy legyverbőség és kultusz azonban mindenesetre nagyon elgondolkodtató, ismervé az avar fejedelmek és úri osztály ily irányú fényűzését.

Von Den Steinen a klasszikus latin költő hatására, Vergilius befolyására vezeti vissza a hősköltemény két további hadászati adatát, amelyek szerint a 44. és 106. versekben "aequa ti numero" Waltharius számbaveszi harcbanditáido lovasait. (51) Ezzel a "klasszikus ráhatással" szemben tudjuk azt, hogy az altáji népek, köztük az avarok is a tízes számrendszer alapján csoportosították seregrészeiket és alakulataikat. Magukról az avarokról pedig pontosan tudjuk korabeli leírások alapján, hogy a harcbanditást maga a vezérlő kagán intézte ostorcsörren-tésével száz és újabb száz ló indult az ütközetbe. (52) Bár az avar hadviselési - módszerekkel tanulmányunk szintén külön fejezetben foglalkozik, mint jellegzetes érdekességet már itt is megemlítem, hogy egyesek szerint a mai magyar zászló szavunk ebből a száz ló indításból nyerhet elfogadható népi etimológiai magyarázatot. (53) Hogy az avar fejedelmek méltóságjelvényei közt a karikás ostor is szerepelt, azt a napjainkban Bábonyban előbukkant avar fejedelmi sir "madárfejre emlékeztető préselt aranylemeze" bizonyítja, amely a régészek féltévé-se szerint egy korbácsnyél vége volt. (54).

Utalva a Solymossy - féle rövid tartalmi kivonatra szereplő párviadalra Waltharius és Gunther között Von Den Steinen egészen rendkívüli jelentőséget tulajdonít ennek aviaszkodásnak. Az eposz idevonatkozó része külön kiemeli, hogy "leszálltak lovaikról és gyalogosan támadtak egymásra, míg Hiltgunt - Solymossy szerint Hilde - végignézte a küzdelmet, annak befejeztével a kimerült hős fejét ölébe helve ápolra őt. A német kutatónak ez az epizód egészen különös fejtevést okoz. Analízise kedvéért a latin eredeti szöveg mellett német fordítás töredékét is igénybevesz, mert az általa is elfogadott Ekkehard - féle szerzőség keresztény képletbe nem tudja beleilleszteni a - saját szavaival élve - "mit tühilbarem Eiuschuss heidnische Elemente." (55) Akaratlanul is nagyban erősíti azt a régi és újból és újból felbukkanó altáji eredetű epizódot, amelyet László Gyula éles meglátásával az ún. "Szent László motívumok" sorozatában az ötvösművészeti, festészeti és mondai adatok összegezésével ősi ázsiai mondakincs maradványának tart, egész különlegesen az általa "korai avaroknak" nevezett nép sajátos és eredeti szellemi műveltség vetületeként. Az ún. pogány elemekként feltüntetett mozzanatok László Gyula már mesterien át tudja menteni a keresztény szellemiségnek megfelelő korba is. (56).

A német Waltharius - kutatókkal egyetértve különleges figyelmet kell szentelnem az általa felvetett "franci Nebulones" és vele kapcsolatban a "Hegelingi" népnév kialakulásának. Idézem S. G u t e n b r u n n e r szavait erre vonatkozólag: "Anhangsweise sei darauf aufmerksam gemacht, dass... der Übergang des Namens Hegelinge, d.i. "Hagens Leute" auf die Seite des Hetele, zu dem ursprünglich die Hetelinge... gehörten, dadurch begünstigt wurde, dass durch den Umlaut in Hegelinge ein weitgehender Anklang an "Hetelinge entstanden war." (57). Meg kell jegyezni, hogy mélyebb részletezések mellőzésével a jelen tanulmányrészletben a német szakember által ősi formának ítélt "Hetelinge" hangzás utáni magyar "hét" vagy származékszavainak vonatkozásaival igyekszem foglalkozni, hanem az eposzban mindenesetben különösnek tűnő "hetes" szám avar hagyományi gyökereit keresem benne. Eredetének kutatása túlnő az eposzon, ezért megoldhatatlan a germánisztika számára, hiszen kiindulási pont gyanánt az avarok ősi, ázsiai történetét is figyelembe kellene venniök az ottani ősi szokásokkal együtt, melyeket ez a nép magával hozott Európába is.

Ezek előrebocsátásával az egyik legnagyobb avar-szakértő, H. W. Haussig kutatásai alapján, ehelyütt csak vázlatos formában utalok a "hetes szám"-hoz kapcsolt megfigyeléseire abban a meggyőződésben, hogy az általa összegyűjtött adatok adnak elfogadható magyarázatot az eposz ilyenirányú helyeire és a "Heteling" "Haganus népe" népmegjelölésre.

A Sasanida királyi dinasztia legutolsó tagja Haftpat kinevezte hét fiát ezer-ezer

lovas kíséretében hét országa fejedelmeivé.(58) Haussig a király nevének értelmezésénél Th. Nöldekére hivatkozik, aki szerint a "Haft-pat" hét fejedelem értelemben leli magyarázatát. ("Siebenfürst"). Ez a fogalom az avar-szakértő véleménye szerint a Kelet Tuszisztánban élő "Hét törzsre" vonatkoztatható, amelyről kínai források is megemlékeznek. Ugyancsak citálja a keleti húnok numizmatikai hagyatéka alapján annyira jelentős "Hét Törzs" feliratnak az értelmezését is.(59) Megemlíti a Maurikios bizanci császárhoz érkező keleti török követ dicsimnuszt, amelyben urát, a kagánt "hét törzs urának" titulálja, aki olyan hatalmi címmel rendelkezik, mint a "hét klíma császára".(60)

Ezek mellett az ázsiai "hetes törzsek" stb. adatok mellett maguk a germán eposzok is felmutatnak ilyen és hasonló értelmi kifejezéseket, amelyek még inkább megerősítik tételünket, miszerint egy általános ázsiai történelmi és mondai elem áradt el Európában a húnok és avarok megjelenése nyomán. Ez egész különlegesen a kora- és késő-középkorban az annyira elterjedt eposzokban, mondakörökben, legendákban még mindig számottevő. Az ilyen "hetes törzs"-re vonatkozó európai adatok közt ilyen a germán hősköltemények közt szereplő Biterolf "siben fürsten lant"-ja, amelyről az ismeretlen szerző a továbbiakban azt írja, hogy "daz man in doch dicke vant da unde in Hiu nen riche".(61) A jelzett hősköltemény 13.346 és 13.351 sorai is emlegetik a "siben fürsten lant"-ot. A passauai püspökség 898-ból származó adományleveleinek 994-es átirása az "avarok birodalmában" szintén emleget egy ilyen hetes számot a "hét halom" formájában Chunihohestorf és Hagenau falvaktól északra.(62) Moór Elemér pedig a nyugati Dunántúlon említi Fenefeu helynevet, amelynek régi hagyományos német neve "Siebenwirt-Eichbach" volt.(63) Hogy az alpesi pásztorok vezetői a régi szabad avarokból származnak "Edlinge" név alatt, ebből az adatból is nyilvánvaló.

A hetes törzsi szám természetesen a magyar krónikákban, mondavilágban és történelmi adatokban sokszor előfordul, azt ma már mindenki elfogadja. László Gyula is foglalkozik ezzel a titokzatos "hetes számmal" legújabb munkáiban.(64). Felsorolja a korai magyar történelem eme jelenségét és okát keresve a "második honfoglalás" alkalmával Pannóniába költözött nemzetségek izlámhitű rétegének misztikus számát látja benne. Az általam felsorolt adatok sora azonban arra mutat, hogy a László Gyula szerint a "késői avarok" már készen vették át ezeket a hagyományokat a sokkal korábban érkező hunoktól és a közvetítők szerepét az ún. "korai avarok" adták át később érkező fajtestvéreiknek, akik már mind magyar nyelvet beszéltek.(65)

Baltás avar dombormű a pécsi ősi székesegyház oszlopfőjén.

Az eddig elsorolt kultúrtörténelmi, hadászati stb. adatelemzés után elengedhetetlenül fontosnak tartom a Waltharius-eposz főbb szereplőinek neveit is vizsgálat tárgyává tenni, mert a személy- és helynevek maradandóbbak még a maguk romlott formáiban is, mint a köréjük szövődő vagy általuk mozgott események.

Az eposz névadó főhőse Waltharius névnek formájával a Nibelung- kutatók tudósok egész sorát foglalkoztatta. Eredményeik legtöbbszörre ellentmondó és időről időre új formában ismétlik a régi tévedéseket. Magyar kutatók egyszerűen a német "Valter" keresztnévvel jelzik a hőst és soha a legkisebb gyanújuk sem támadt még a legjobbaknak sem, hogy a Waltharius név, eltekintve a latinizált végződéstől, többet mondhat, mint egy egészen megszokott keresztnév. Maga Solymossy is így használja helyreigazító tanulmányában. Az első, aki a nevet elemezni kezdte, ismét a francia H. Gregoire volt, aki nem engedte át "olyan egyszerűen a dicsőséget" a germanistáknak, hogy az aquitániai királyfi nevét "kisajátítsák". (66) Kutatásának e téren a lehető legügyesebb fogással a germanisztika sajátos forrásánál. Jordanes gót történelmének kezdte, amivel ellenlábait jó időre elnémitva, nagy szolgálatot tett az általános emberi kultúrának is, főként az avarok kultúrszerepének a tisztázásában. Mindenesre meg kell jegyeznem, hogy a francia tudós ebben az esetben is, mint oly sokszor, akaratlanul tört lándzsát a jelzett avar ügy mellé. Ez azonban semmit sem von le munkája értékéből, sőt ezzel is növeli elgondolásaink igaz voltát.

A jordanesi szövegben H. Gregoire szerint *Baltha formában szerepel leggyakrabban, mint Alaric vizigót király "epiteton ornans"-sa, díszjelzője. (67) A francia tudós ezzel a *Walthar névnek eltérő változatait akarta demonstrálni, anélkül, hogy elemzésébe bocsátkozott volna. Alaric díszjelzője mellett még felsorolja a Jordanes történet szövegében önállóan is előforduló neveket: *Baltharum, Balthorum, Baltha formában. Már ez a három eltérő írásmód is azt sejteti velünk, hogy Jordanes előtt a név idegen hangzású volt, tehát nem a gótokkal kapcsolatos tisztségnévről van a citált esetben szó. H. Gregoire rámutat, hogy Alaric gyermekkorában a Duna partjain élt és népe már akkor kapcsolatban állott a hunokkal. (68) így a történelmi népi érintkezés a gótok és hunok közt bizonyoságnak tekinthető, amelyből azt a következtetést vonja le a tanulmányrészlet eredményeként, hogy ezt a Baltha címet hun eredetűnek tekinthetjük. A megállapítás kétségtelenül sokkal biztosabb alapokon állt volna H. Gregoire tanulmányában, ha az epikai hősök disz neveinek, jelzőinek nemcsak Európa szerte való elterjedésére mutatott volna rá, hanem azoknak, közöttük a mi esetünkben *Baltha-névnek a jelentés tartalmát is a hunoknál kereste volna. A szó török eredetét még Bárczi Géza is elismeri, ótörök jellegét pedig "valószínűbbnek" véli, mint kún eredetét. Mindenesre mint személynév is előfordul *Baltha formában (69) és helynévkutatóink közül Moór, Stur és Melich stb., azon az állásponton vannak, hogy a magyar topografiai nevek zöme személynévekre vezethető vissza. tehát ajánlatos ilyen irányba is kiterjeszteni vizsgálatainkat. A Zala-megyei Baltha ár mindenesetre jellemző adat a nyugati részekben, ahol a Nagy Károly előtti időkben főként nagyszámban telepedtek meg az avarok. Stur szláv helynévkutásaiban is akadunk ilyen adatra *Platen-Bach nevében, amely szerinte eredetileg *Palto volt és csak 1074-84 között, történelmileg is igazolhatólag "durch Methatesis von *a und *l entstanden" (70) és Baltha-nak hangzott.

Eddigi eredményeink alapján tehát a WALTHAR név az ótörök (hun-avar-magyar)

Baltha-val azonosítható. Jelentéstartalma minden magyar számára érthető. Hogy a hunok is használták már mint fegyvert, arról Toyo Bunko japán tudós ad hírt.(71) Magyar művészettörténeti alkalmazását a baltának a Szent István-korabeli pécsi bazilika egyik oszlopfőjén is fellelhetjük.(72)

A Waltharius névhez közelebbi meghatározásként az "aquitániai királyfi" azonosító jelző csatlakozik. Ennek az adatnak szemmel tartása további következtetésekre nyújt alapot, mert a hősköltemény főszereplőjére, névadó hősére és korára számos nyomokra vezethet. Von Steinen is így vélekedik.(73) Az a tény, hogy az ún. második Aquitania, amely a régi római provincia folytatásaként jelentkezik és kezdetben a kelták és vizigótok birodalmát jelenti, csak 781-882-ig szerepel, mint királyság. Előtte és utána "condek" vagy latinosan "comesek" (grófok) voltak az urai. Területe változó. Vezető rétege és népe elűt a frankoktól, főként hajviseletükben, amely "keletiesen fonatokban lóg hátukon".(74) A mór és frank krónikák Gaifer conde nevét leggyakrabban, mint királyt, aki nagy szervező és uralkodó volt. Származása, faji hovatartozása sokáig rejtélyes volt, amíg Haussig fényt nem derített hun származására.(75) Fia, Hunaldor már sokat szerepel Aquitania történetében, főleg a katalán és aragón részeken. A hun hatások tehát Európa eme eldugott sarkában is tapasztalhatók és a Vascongadia területén, a mai baszkok között élő Attila-kultusz, amelyről több magyar utazó, P.Böle Kornél és Körösi Albin is megemlékezik utalásaikban, valószínűleg erre vezethető vissza. Magam is éltem a baszkok földjén, nyolc falu lelkészeként és sok régi házban, sőt kastélyban is találkoztam Attila képeivel.

A főntebb elmondottak azonban javarészt a hunokkal voltak kapcsolatban és jelentőséget csak akkor nyerhetnek, ha a hun-avar kapcsolatokat valamiféle közös nevezőre hozva elfogadjuk. Ami azonban már magukkal az avarokkal hozható kapcsolatba, az megerősíti a hunokról szóló adatokat is. Erre vonatkozólag elég megjegyeznünk, hogy fővárosát a kelták egészen meglepő módon Avaricum-nak hívták. Későbbi neve Burges (Bourges), amely a magyar mesék "burkus királyát" idézi és ma francia területen fekszik a Yeure (Győr) és Auron (Orony) folyócskák egybeömlésénél. Ezek az adatok jelen tanulmányunkban csak mint a német lexikális adatok egymásutánjaként szerepelnek (76) és további aprólékos, részletes kutatásokat igényelnek a népi hagyomány és régi helynevek terén.

Waltharius személye köré font hősi eposz tehát a nagy hun-avar birodalom egész területét behálózza szétszórta adataival, amelyek eredetét minden bizonnyal népi soron élő, nemzedékről nemzedékre átmentett mondákból maradtak fenn.

Waltharius neve, személye és származása ez elmondottak alapján kapcsolatba hozható a hun-avar mondakörrel. Maga a hősköltemény tartalma is igazolása tételünknek, hiszen az egész eposz legszebb részei épp Attila Tisza-parti palotájában játszódnak le. Eltekintve azonban Waltharius személyétől a mondakörben adódik egy név, egy főszereplő, aki még jobban kidomborítja a hun-avar kapcsolatokat és mondai síkról történelmire csúszik át. Ez a főhős a Waltharius manu fortis ban oly sokat szereplő Haganus.

H. Gre goire, akinek kutatásait és eredményeit eddig Waltharius személyével kapcsolatban meglehetősen alkalmaztuk tanulmányunk menetében, erre a főhősre még több gondot és figyelmet fordított, mint az eposz névadójára. E tekintetben alapossága nem egyszerű kutatási és eredményközlés, hanem sok ellenvéleménnyel vitázó tanulmány, amelyben a germanista településtörténeti, helynévkutatási, hagiografiai, néprajzi és nyelvészeti adatok hatatlan bőségét ötvözte valóságos remekművé. Alapvető tévedéstől azonban ő sem mentes. Túl

nagy jelentőséget tulajdonít Kulakovskij alánokról írt munkájának (77) és az alánokban látja az egész hősköltemény-komplexum szerzőit. Ez irányú tévedését, mint a későbbiekben látni fogjuk, Altheim helyesbítette. (78) Különleges érdeme, hogy Alföldi András mellett ő is a torzító mondák közé sorolja Attila és Aetius Chalon sur Marne-i csatáját, amelyet a nyugati krónikások találtak ki. (79)

Bár H. Gregoire "ex offio" nem a Waltharius-eposzt elemzi, hanem a Nibelungen mondacsoportot, megokolásainál az előbbi forrást is sokszor igénybe veszi. Ez főképp az általunk elemzendő Haganus személynév körül gyakori eset. Erre vonatkozólag a következő magyarázatot adja: "...le Waltharius, qui, a bien des egard a preserve des traits plus anciens..." tehát a legősibb forrásokat kereste ő is névanalíziséhez. Névelemzése eredeti és meglepően meggyőző. Tudtommal magyar részről még eddig nem figyeltek fel eredményeire. A "Hagen identifié" fejezetében felteszi a kérdést, hogy a mondákban nem cserélhetődtek-e fel a tisztségnév és a személynév? Feltevésnek is beillő kérdését a következő gondolatmenettel vezeti le: Az avarok és hunok királyának vagy vezető fejedelmének a címei a steppei nomádnépek előtt ismeretes volt. Ez a cím a Khagán, latinul Chacanus, Chaganus, görögül *χαγανος*. Az avarok több fejedelmét említi a történelem ezzel a névvel, amelyet sokszor személynévként alkalmaztak. (80) Valóban a koratörténelmi időkben nagyon sok ilyen példát mutathatnánk fel. Maga Carlomagno is a szlávok torzításában a *Kral nevet kapta, pedig valódi neve Magnus volt.

H. Gregoire további eszmefuttatásában azt igyekszik bizonyítani, hogy Olympiador alapján, hogy az alánok "kagánja" sietett 411-ben segítségére Günthernek. Igyekezete még tovább megy azzal, hogy ennek a "kagánnak" személynévet is ad Goar személynévben, aki szerinte talán nem is volt germán. (81) Förstemann német névelemzéseivel is igyekszik összhangba hozni tételét, felsorolva a germanista által német eredetűnek vélt Haganus, Aganus, Hagano, Chagano neveket, amelyek mint személynévek szerepelnek. (82) Miután H. Gregoire tanulmánya elsődlegesen a Nibelungok földjét igyekszik körülhatárolni, szükségszerűen belesodródik a sokat vitatott "Hagen de Tronege" - vitába is. (83) Ennél a kérdésnél Haganus alán mivolta azonban nem meggyőző, mert a két kérdés részleteiben ellentmond egymásnak. Amianus Marcellinu-ra való hivatkozása, hogy a "legvadabbak voltak a barbárok között", nem olyan súlyos érv Haganus alán mivolta mellett, hogy meggyőző legyen, már csak azért sem, mert atörténelmileg ismert párhuzamokat az "Isten ostoráról" és a Friulit ostromló khagánt a magyar történészek által ismert hun, illetve avar történelmi epizódokból vagy hagyományokból vette. Az az állítása, hogy az alánok szarmaták, tehát irániak és mint ilyenek hosszú időn át éltek egymás mellett, ami megmagyarázná, miért nevezték őket is khagánnak fejedelmeiket, (84) nem bír meggyőző erővel. Az eddigi nyelvészeti kutatások épp ellenkező irányban haladtak, amikor arra - a szerintünk sokszor álltalánosító - feltételezésre jutottak, hogy a nomádnépek az alánoktól vették át tisztségeveiket. (85). Mint ellenvéleményt e tekintetben idéznünk kell Altheim véleményét, aki a hunok történetének jelenkori legnagyobb ismerője: "H. Gregoires Behauptung, dass Hagen der xagan, quagan der Alanen und mithin Goar bei Olympiodor sei, glaube ich nicht. Alanen sind keine Türken." (86)

Magának a vitának kialakulása az avar-kutatás szempontjából, mint már az eddgiekből is látható, szerfelett hasznos volt. Még nagyobb haszonnal jár Haganus, Ha-

gen személyéhez fűződő adatok egymásutánja. A következőkben helyütt csak röviden sorra veszem a Waltharius-eposzban és "per tangentem" a bonyolult Niebelungen-ének komplexumban előforduló adatokat, hogy Haganus személyét minden kétséget kizárólag az avar mondakörből eredeztessük, illetve ilyennek bizonyítsuk.

Az eposz 27/28 verssorai így hangzanak:

Nobilis hoc Hagano fuerat sub tempore tyro,
Indolis egregiae, veniens de germine Trojae!

Ez az adat rengeteg kommentárt szült, amelyek egymásnak nemcsak ellentmondanak, hanem a kutatók nemzetiségi vetélkedésének lévén alapja, majdnem minden hasonló hangzású várost sorra vesznek német és francia területen, hogy az eposzt így érzelmi alapokon maguknak vindikálják. Maga H. Gregoire sem mentes ettől a vetélkedési kedvtől, aminek legjelentősebb bizonyítéka a sokat emlegetett tanulmányának "Hagen de Tronege, c. a d. de Tongere (Tongres)". (87) Ebben a tanulmányban felsorolja a szakirodalom legellentetesebb véleményeit. Legérdekesebbnek tartom Lachmann: "Anmerkungen zu der Nibelungen" c. tanulmányát, amelyben a szerző a Dron folyó partján álló Troneck várkastélyt jelöli meg Haganus származási helyeként a Hunsrück hegyháton. (88) A hunokról elnevezett Hunsrück valóban sok, meglepő helynevet mutat fel, amelyek közül több törökösredetű, amely teljesen elüt a német vagy francia helynevektől.

H. Gregoire felsorolásában szerepelnek még - szerzőkei idézve - l'ournai, Troyes, Trognée, amelyeket az impulzív francia tudós "Phantasten" - névvel illet és magától értetődőnek tartja, hogy a jelzett hely a "civitas Tungrorum" (89) Tongere formája szerinte metatézis alkalmazásával alakult át az ős Trojából.

A frank birodalom román és germán elemeinek összetevői szerint a régebbi írók sorában egyébként Toursi Gergely is megkísérelte a római birodalmat követő "secunda Germania" legrégebblakóit felderíteni korának akkoriban még sokkal tomörebb megfogalmazásában. Szerinte a frankok a Duna partjairól kerültek a Rajna partjaira. Ezt az állítást már népi értesülésre alapítja. "Sokan azt mondják, hogy ők (t. i. a frankok) Pannoniából jöttek és első ízben a Rajna partjait népesítették be mindnyájan." (90) Értesüléseit, ugyanabból a népi hagyomány-forrásból merítve a második települést már "Thoringia" -nak nevezi.

Toursi Gergely eme adatát a germán hagyományba átmentette több korabeli és későbbi író is, mint pl. a 9. századi Ilino, aki megírta Arnulf de Metz élet-történetét. Ő is "Turingorum regio" -ról beszél. Ezeket a Turingi adatokat a germanisták metatézis alapján Tungri formává alakították (91) és a helyrajzi megállapítások egyre sűrűbben emlegetik, hogy ez a helynév forma "erősen törökös" jelleget ölt. H. Gregoire Tronege városát jelöli meg, amelynek lakóit több szerző szerint a hunok irtották volna ki, de a tudós francia bebizonyítja, hogy a legősibb források szerint nem Attila végzett velük, hanem Aetius. Attila személye ezen a területen csak 451-ben szerepel, míg a szerencsétlen sorsú város végzete már 436-ban bekövetkezett. (92) Mint annyi esetben, itt is krónikások elírásáról van szó, amely a hunokkal. Attila személyével kapcsolatban oly sok esetben a vérengző barbárt festették le, sokszor történelmi hamisításokkal is. Attila ke reszténysége még ma is alig-alig ismert tény (93), mert így kívánta korabeli frank-germán-szellemű krónikások, főként egyháziak érdeke. Az un. "Szenti Orsolya és 11 ezer szűz vértanú" társának legendája csak a most zajló vatikáni zsinatok keretében nyilvánított történelmi ha

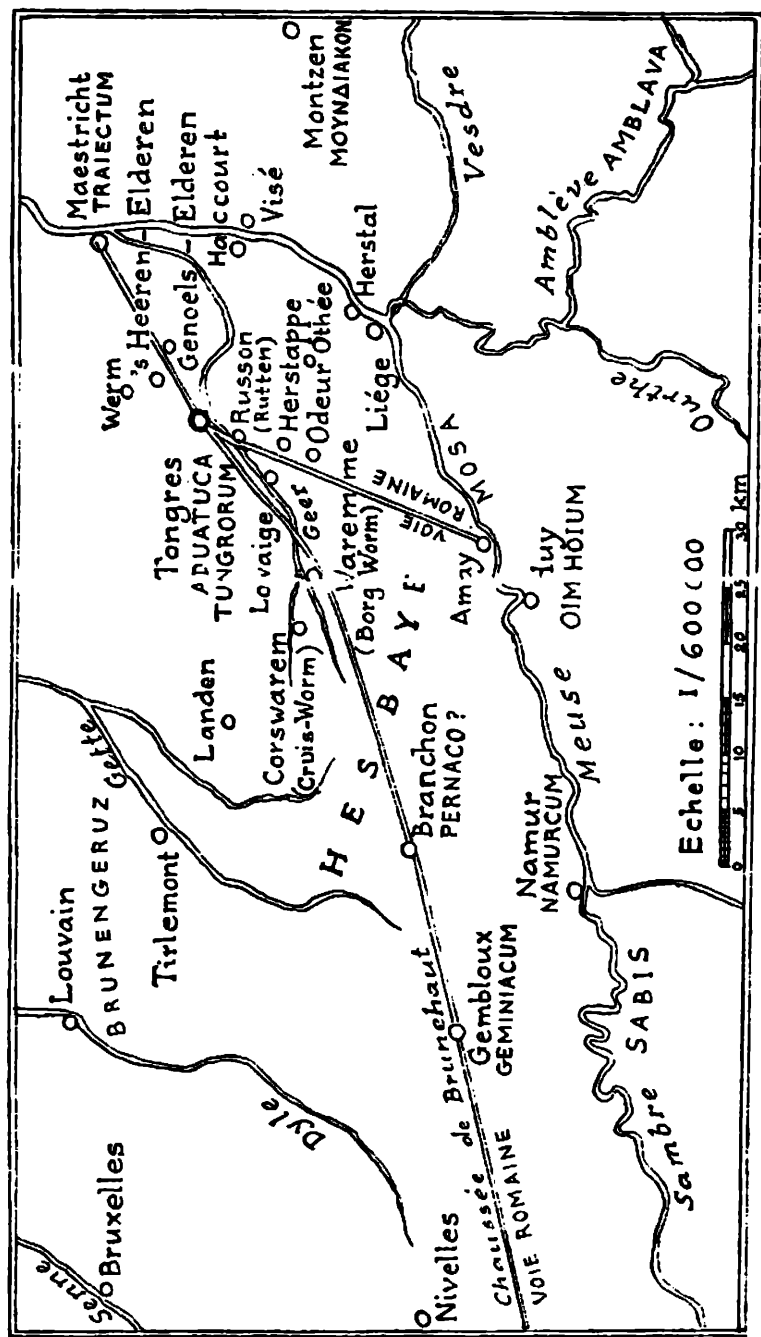
misítványának (94) és a már említett Chalon sur Marbe-i csata légbőlkapottsága a többi leírt történelmi tévedés és tudatos hamisítás mellett Tongres város pusztítása is ilyennek minősül. E tekintetben tehát H. Gregoire-nak sokat köszönhet a hun-avar történeti kutatás.

Haganus szerepe a Waltharius-eposzban szintén Attila udvarában kezdődik és a germanisztika nagy felkészültsége és állandó és megújuló kutatásai kifejezik azt a nyugtalanságot, amely az eredmények elégtelen színezetéből származnak. Avar méltóságnévet jelent Haganus neve és ma már pl. az osztrák helynévkutatók is kénytelenek elismerni hogy nagyon sok adatukat revizálni kell. Jellegzetes példája ennek az új irányzatnak J. Osvald "Die Donau von Passau bis Wien" c. nagy tanulmánya, amelyben a következőket írja a khagán tisztségviselő nével kapcsolatban: "An der Spitze des Awarenvolkes stand als oberster Führer der Khagan oder Khan, was "der Weise" bedeuten soll. Es ist eine interessante Merkwürdigkeit, dass sich von diesem Wort auch einige frühbairische Personennamen wie Chagan, Kaganhart, Schreibnamen wie Schakan oder auch Ortsbezeichnungen wie Chaganiga (heute Kaging bei Ebersberg in Oberbayern) herleiten". Természetesen a felhozott példák az osztrák történész tollából csak sejtetik az a töménytelen helynevet, amelyek Haganus nevével kapcsolatban voltak és vannak, annyira, hogy minálunk, magyaroknál is előfordul régi okiratokban Hagan Hagenau helynév. (95)

De visszatérve a 9. századi Unno nevű egyházi fró * Thungri kifejezéséhez, fontosnak kell tartanom az ősi Traiectum, a mai Utrecht (Maestricht) azonosítását, mert ez a város és környéke az ún. "elsőhonfoglalók" népéből származó neveket tüntet fel. Anélkül, hogy ehelyütt bővebb részletekre kitérnék, csak a Kopasz Károly és felesége jelenlétében 858-ban Carisiaciban tartott zsinat résztvevői közt szerepel az "insertus vir Hungarius comes" is (96). 853-ban a királyi "missus"-ok sorában ott találjuk Hungarius püspök nevét, aki többek közt Rotensee, Telau, Vitnau, Pontoiu és Ambianense esperesi kerületeiben hirdette ki a királyi decretumokat és zsinati végzéseket. (97) 859-ben. Lothar uralkodása idején a Saporanis-ban tartott zsinaton szintén szerepel az előbbi püspök, de nyomravezetőként itt már elődjét is megadja a forrás Dadan személyében. Egyébként ez a forrás is a hunok rovására írja T u n g r e elpusztítását. (98) A nagy német krónika és dokumentum kiadásnak a jegyzetait tekintjük, vagy böngésszük át, T r a i e c t e n s i s környékén valóban nagyon sok Ungrus nevet találunk, amelyek minden bizonnyal kapcsolatba hozhatók a "Hungarus" névvel és a népszáj, a torzító és megőrző hagyomány ezen a környéken alakította ki magának a hirhedt-híres "ongre" fogalmát, amelyről a későbbiekben még bővebben szó esik.

Haganus vagy a kaghan nevét elemezve, származását népét az elmondottak alapján az összes egybefogott argumentumok fölött tehát avarnak kell tekintenünk. Miután a nagy vitában még közvetlen rokoni kapcsolatait, sőt szüleit is igyekeztek felderíteni, érdekesnek és szükségesnek tartom még az "Aladar" és "íring" nevekkal is foglalkozni. Ezrével idézik a Nibelung-énekek komplexumában, de magában a Waltharius-eposzban is ezeket a neveket és a kutatók valóban nagy gondot fordítottak elemzéseikre.

Gutenbrunner Hagan-Khagán származását az északi mondakörön keresztül igyekszik levezetni. (99) Legfőbb argumentuma a Nibelungen énekekben többször előforduló A l d a r hős, vagy király neve. Torzításai Aldrian, Aldar, Aldor ismételten előfordulnak. Ehelyütt csak annyit kell megjegyezni, hogy bár nagy aparátussal vita folyt Haganus esetleges "alán" tisztségneve körül, mint a fentiekben láttuk, senkinek

LA PATRIE DES NIBELUNGEN

Cette région, qui fait partie de l'antique *Civitas Tungorurum*, et où se trouvaient la plupart des domaines des Pipinides et de Nivelles, compte, en grand nombre, des noms de lieux qui doivent être mis en rapport avec la primitive légende des *Nibelungen*. Plusieurs localités de la vallée du Oger (Corswarem, Wareme ou Borg-Worm, Worm) peuvent avoir, comme Othée-Allet, favorisé la *Sagenverschöbung* vers Worms (Alzei). Haccourt, Russon, Herstappe, Othée gardent le souvenir d'un Hacco qui doit être Hagen de Tronege (Tongres). Les trois Elderen (le troisième est Odeur, en territoire roman) font songer à Aldrian, père de Hagen. Le *Montbucur* où Gundicarius, roi des Burgondes, signalé en 411, doit être Montzen.

sem jutott eszébe, hogy ez esetben is alán nyelvészeti vagy történelemben keresse a helyes megoldást. Magyar részről ezzel a névvel már sokan és régóta foglalkoztak, régebben Munkácsi Bernát (100), legújabban Erdélyi F. István (101), de nemzetközi vonalon csak Hannes Skold Lund nevét idézik (102). Az "alán" vagy "összét" nyelvből vett tisztsejnévnek azonban vannak csínai előzményei is, amelyeknek végső, törökösített formáját *Ilitār alakban jelöli meg, ami annyit jelent, mint *vezető. (103). Ezek alapján Haganust nem kell "alánnak tekintenünk. Ennél a vitatott kérdésnél Gutenbrunner: "Namen in der Nibelungen Dichtung" tanulmánya egyébként megkísérli az "aladar" kifejezést *Aldrián, *Albrian és *Alderich nevekre visszavezetni (104) és ezért a kimondottan történelmileg használt és mondává színesedett nevet a tündérmesék alakjává degradálja és párhuzamként felhossa a Merovingek eredetlegendáját, amely szerint a tengerből felmerülő bika és a család ősanja nászából született a nemzetségindító első uralkodó. (105) Ez a germanisztikában annyira ismeretlen, érthetetlen állatösszel kapcsolatos dinasztia alapítás a törökös népeknél szinte szabályszerűen ismétlődik és a konkrét eset, amely a Merovingekkel kapcsolatos, magyarázatot ad arra is, hogy a bika vagy ökör miért szerepel a címerében annyi nyugati avar családnak (106), akik később Magyarországra területére jöttek a "második honfoglalás" után. A Merovingek teljesen "avar" szokásai közül itt csak azt említjük meg, hogy pl. Chlodwig-et lőfejjel együtt temették sírjába, amelynek a mellékletei egészen a korai avar ritust tükrözik vissza. (107). Az "aladar"- "Ilitār" nevekkal kapcsolatban pedig elég csak Attila fiára, Aladárra hivatkoznunk.

Még tovább erősíti Haganus "hun mivoltát" a Waltharius-ének 1351. verssora, amelyben a hős mellékneveként "paliurus" és az 1421. verssor "spinosus" vagyis "tüskés" néven említi. Miután a költemény 629. sora Haganus apját *Hagathie-nek nevezi, kétségtelen az apa neve és a fia "diszjelzői" közt az összefüggés, amelyet a népi etimológus gyakorlat alakított át a hunok egyik törzsének az "akarcíroi" volt a neve, akikről Priskos emlékezik meg. (108) Nyelvészeti adataink az "agacs" szónak a kutatók szerint az ugor korba vezethetők vissza (109).

A szinte kifogyhatatlan adatok sorából Haganus származását illetően még röviden meg kell említenem apja nevét *Iring, amely annyi fejtörést okoz a germanistáknak és annak idején Bleyer Jakabot oly igaztalan és méltatlan támadásra ösztönözte Sebestyén Gyula ellen. Az új német kutatók közül Gutenbrunner eszmefuttatását említvé, a következőket idézem tőle: "Der Name *Iring scheint mir zunächst als Name für Hagens Vater aufgekommen zu sein... greifbar seit dem Waltharius-Epos, mit dem Vorwurf. .

* Du Sohn eines Iring. . was setzt also ein Lied voraus aus dessen Text der Vatersname Iring herausgelesen wurde. " Ez az idézet tehát a már germanizált avar gyürü nevéből, a Rhing-ből formálta a megvetést jelentő Iring szót. Gutenbrunner előbb idézett tanulmányrészlete tehát feltételezi egy régebbi, népi hagyományokon alapuló hasonló tartalmú ének létezését. (110) Hogy ez a népi eredet az avarok szellemi kincseiből táplálkozott, azt már a tanulmányunk elején idézett Theophylactos "hőskölteményekről" szóló adatából is láthatjuk. Az Iring-név vitára Sebestyén Gyula tanulmányára "Adatok a székelyek eredetéhez és egykori lakhelyéhez" a germano-szlavofil Bleyer Jakab válasza nyomán ehelyütt csak a nagy avar-szekelykutató helyes álláspontjára mutatunk rá, amelyet azóta a kutatások teljesen igazoltak. (111).

Tanulmányunk jelen része nem terjed ki az avar hun helynevek európai elterjedésére, de miután H. Gregoire (112) és Altheim (113) legjelesebb kutatók mellékelt térkép szerint sok más tudóssal együtt nagyon sokat vitatták és eredményesen nem is tudták megoldani Olympiador ama adatát, hogy Jovin 411-ben ellencsászárként kiáltotta ki magát Gundbarus és Goar segítségével az ún. "Germania secunda" területén ahol egyetlen városnevet nevez meg csupán: ἐν Μουνδιακῷ τῆς ἐτέρας Γερμανίας formában. Ezt a helynevet érdekesség kedvéért kiemelem H. Gregoire mellékelt térképéből, hogy kellemő módon rámutathassak: mennyire egyoldalúan folytak le a viták a burgund, frank és egyéb európai helynév elemzéseknél. Teljesség kedvéért az alábbiakban eredeti szerkesztésben ideiktatom H. Gregoire egyik fő támogatójának, M. J. Vannérusnak, a belga Tudományos Akadémia tagjának erre a kérdésre vonatkozó sűrűn datált tanulmányát, amely a felmerült problémát a városnév vitában úgy akarja megoldani, hogy "javítani akarja" az idézett Olympiador-féle szöveget. (113)

Nous devons à l'obligeance de notre confrère M. J. Vannérus, de l'Académie Royale de Belgique, les trois notes ci-après. Nous enregistrons avec joie l'adhésion de M. Vannérus à notre thèse, et le remercions de sa précieuse contribution.

A propos du passage d'Olympiodore relatif à la proclamation de Jovin en 411, ἐν Μουνδιακῷ τῆς ἐτέρας Γερμανίας, je ne vois, au point de vue strictement toponymique, que deux localités qui puissent se rattacher à Μουνδιακόν, de par leurs formes anciennes; MONZINGEN, au cercle de Kreuznach, et MONTZEN en Belgique, au Nord de Limbourg.

Monzingen, en effet est cité au VIIIe siècle comme *Munzahr marca*, *Munzecha* en 1061, *Munzychun* en 1074, *Munzeche* en 1098, *Munzecho* et *Monzecho* en 1128, *Monziche* et *Monzecho* en 1283, *Moncichen* au XIVe siècle, *Montzich* en 1474 (cf. FÖRSTEMANN *Ortsnamen*, II, col. 352; FABRICIUS, *Die Trierer und Mainzer Kirchenprovinz*, 1913, p. 423). C'est donc avec raison que W. Kaspers (*Die -acum-Ortsnamen des Rheinlandes*, 1921, p. 34) range Monzingen parmi les localités où la désinence -ingen est secondaire, remplaçant un -acum primitif.

Montzen est appelé *Munzhic* en 1075, *Muncheheim* en 1225, *Monchyns* en 1553, *Monchins* en 1558 (Lacomblet, *Urkundenbuch des Niederrheins*, I, p. 143, n° 220; FABRICIUS, *op. cit.*, p. 642, et *Die Költnische Kirchenprovinz*, 1909, pp. 366 et 374). A Montzen doit sans doute se rapporter la mention d'un « dominus Bonifacius de Monces (à prononcer de Moncés) » dans un acte du duc de Limbourg des environs de l'année 1216 (ERNST, *Hist. du Limbourg*, VI, p. 188).

A côté de ces deux noms, on pourrait encore citer, si la correction en πρώτης pouvait être admise, MUENTZINGEN, au cercle de Sarre-

bourg, appelé *Minciche* dans un relevé des biens de Mettlach daté du xe au xiie siècle (BÉYER, *Mittelrh. Urkundenb.*, II, p. 344).

Les noms anciens de ces trois localités, *Manzak* - *Munzechâ* - *Munzichun*, *Munzie*, *Minciche*, représentent absolument la forme germanique du *Μουνδιακόν* d'Olympiodore. Seulement, comme Monzingen fait partie de l'archevêché de Mayence, il faudrait, pour lui appliquer la mention de 411, corriger *ἐτέρας* en *πρώτης* (par contre, plus de correction en *Μογουντιακῶ*). Il en est de même de Münstzingen, qui dépendait de l'archevêché de Trèves, donc également de la Germanie Supérieure.

Seule des trois localités, Montzen pourrait se retrouver sans correction aucune dans le texte d'Olympiodore, puisque cette localité faisait partie de l'évêché de Liège (concile de Maastricht). Cette localisation s'accorde à peu près aussi bien avec la thèse tongroise que Montenacken dont les formes *Montaigney* 1174, *Montigney* 1300, *Montengnis* 1400 demanderaient une correction à Olympiodore : *Μουντζι(ν)ακόν*.

Eddig Vannérus jószándékú igyekezete, hogy H. Gregoire véleményét a saját szaktudásával megerősítse. Az hosszú idézet előtt általam jelzett érdekesség abban nyilvánul, hogy a német és francia, belga írók oly nagy jelentőséget tulajdonítanak Olympiodor tudódftásának - és ezt teljes joggal - de ugyanakkor nem vesznek tudomást egy másik, ugyancsak 5. századi tudósító, Priscos adatáról, amely szerint a "híres-hirhedt" Attila apjának a neve *Μουνδιουχος*. (114) A két név azonoságához semmi kétség sem férhet. Mindkettő korabeli tudósítás, Olympiodor az alán-ságról, Priscos pedig a hunokról hagyott hátra jelentős és egyedülálló adatokat, főként neveket, mint a jelen esetben is.

Azt, hogy a mellékelt H. Gregoire-féle térképen szereplő helynevek mindegyike személynevekből alakult, azt nemcsak maga a szerző, hanem a germanisták is elismerik és így mi csak megerősíthetjük azt a tételt, hogy a burgundok hajdani fővárosát hunok alapították és a körülötte lezajlott mondák, legendák, hősieposzok a rókon avar nép szellemi ötvözetében átalakult és a "Waltharius manu fortis" versoraiban irodalmilag is lecsapódott.

A "Waltharius manu fortis" a felsorolt hun-avar történelmileg is bizonyító erejű adatai a tárgyaltakkal koránt sem merülnek ki. Az eposz többi szereplője, mint Günther⁶, Hildegunda, Attila felesége Oszpirin az egybevetett kéziratok eltéréseiből kiszabadított ősi formában a hun-avar és magyar történelem valóban élt alakjai. Történelmileg tehát bőséges az adatolás. De ugyanezt mondhatjuk a néprajzi hagyományokra is amelyeknek H. Gregoire elég bő fejezeteket szentel. A híres "emberevő-magyar" ogre meseje, a "pajzsra emelés" stb. változatait is megnyugtatóan megoldhatjuk belőle.

De ezeknek a részeknek - jelen tanulmányban - mellőzésével csak arra akarok rámutatni, hogy Nagy Károly ama rendelete, hogy Eginhard írja össze a népszájon élő régi hagyományokat és énekeket, bizonynyal megtörtént és azzal a történelmi ténnyel számolva, hogy a nagy frank uralkodó anyja maga is avar(magyar?) volt csak erősö-

dik az a feltevés is, hogy Eginhard volt a hagyományok leíró és formáló krónikása, mert a H. Gregoire-féle térképen ott szerepel Russon - Rutten is, amelynek a tulajdonosa maga Eginhard volt.

JEGYZETEK

1. - H. W. HAUSSIG: Theophylaktos Exkurs über die skythischen Völker. Byzantion 23 (1953.)
2. - Theophylaktos (ed. De BOOR) p. 236, 6.
3. - H. W. HAUSSIG: "Die Erwähnung der Kenntnis awarischer Lieder bei den Slaven durch Theophylakt lässt auf das Bestehen alter Beziehungen zwischen Alaiern und Slawen schliessen die nicht erst durch die 558 in Europa eingewanderten Pseudoawaren hergestellt sein können". I. m.: 434 old.
4. - CSALLÁNY D.: Archeologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa. Budapest, 1956. Ennek az alapvető munkának a jelentősége ma még kiszámíthatatlan az avarság továbbélésének kérdésénél. Ugyancsak jelentős az avar rovásírás adatainak a feltárása, amely a legnagyobb mai magyar avarszakértő évtizedes kutatásainak elvitathatatlan érdemeit biztosítja.
5. - BLEYER JAKAB: A hun-monda germán elemei. Századok 7 (1905) 202 sk. folyt.
6. - KARÁCSONYI J.: A székelyek eredete és Erdélybe való betelepülése. - Ertekezések a tört. tudomány köréből. 20 (1905)
7. - LÁSZLO GY.: Kérdések és feltevések a "második" honfoglalásról. Valóság, 1970. 1 sz. 48-69; A "kettős honfoglalás"-ról, Archeologia Értesítő 97 (1970.) 2. szám 161-190; és Magánbeszéd a kettős honfoglalásról Népszava 1971 december 19. szám. Ebből a három tanulmány, illetve közleményből ma már a "vetélkedés" érződik alólott, hogy ki fedezte fel előbb a "kettős honfoglalás" tényét.
8. - LÁSZLO GY.: "... Győrffy tagadja - az általa elszlávosodottnak vélt - avarság tömeges fennmaradását..." I. m. (Arch. Ért.) 187.
9. - Z. F. D. A. 84 (1952) 1 sk.
10. - Z. F. D. A. 83 (1951)
11. - BYZANTION 9 (1934) 1-39
12. - U. o. 10 (1935) 227 sk.
13. - Sitzungsberichte 205 (1927)
14. - U. o. 204 (1926)
15. - Ez egész különlegesentorziótt módon jelenik meg A. JAKSCH-WARTENHORST munkáiban, mint pl. "Die Edlinge in Karantanien..." Sitzungsberichte 205 (1927).
16. - Idézi SOLYMOSSY SÁNDOR: Magyarok dicsérete 1000 év előtt" 119. old.
17. - Philológia Közlöny. - Sajnálatos módon csak xerox-másolatban jutottam hozzá, amely közelebbi adatokat nem tartalmaz.
18. - J. GRIMM-A. SCHMELLER: Lateinische Gedichte des X. und XI. Jahrhunderts. Göttingen, 1838. 1-53.
19. - O. SCHUMANN: Über die Pariser Waltharius-Handschrift. "Corona-Querna"-Festgabe Karl Strecker, Stuttgart, 1941.
20. - U. o. 3. tábla.
21. - A párizsi kézirat száma: Bibliothèque Nationale Ms. Lat. 8488 A.
22. - V. ö. 19. számú jegyzet.

23. - Philologiai Közlöny, '67.évf. 44-78.
24. - ÜNGARISCHE BIBLIOTHEK. Berlin. 9.szám.
25. - V.ö.: 5.számú jegyzet.
26. - SOLYMOSSY S.:I.m.
27. - A hun-avar Kárpát-medencei együttélésnek ez is egyik bizonyítéka.
28. - VON DEN STEINEN:Z.F.D.A. 84. (1952) 40.old."Die Hunnen sitzen in Pannonien.(Präsenz). Ugyancsak így értelmezi a 69.verset is:Pace Huni malunt regnare!
29. - H.GREGOIRE tanulmányai is rámutatnak erre a túlhajtott kolostori krónikai felfogásra-amelyet egyik kézirat a másiktól töretlen kitartással kritika nélkül átvesz és továbbít.
30. - A würzburgi kézirat másolatának magyar fordítása.
31. - Az eposz 971;979 és 991 verssorokban részletezi.VON DEN STEINEN:"Waltharis lange Locken und sein stolz darauf passen nicht zu den kurzhaarigen Karolingern. "I.m.43 és végső megállapítása szerint "...dies Motiv.. aus älterer Überlieferung stammen wird."
32. - NIEBUHR:Agathiae Myrinaei historiarum libri quinque. Bonn(1928) 19-20 old.
33. - Ed.de BOOR 262.old.
34. - E.W.BROOKS (CSCO) III.3.(1936) 260 old.
35. - HAUSSIG: I.m. 362.
36. - ALTHEIM:Die Nachfolger der europäischen Hunen.255.(Attila und seine Hunnen. V.)
37. - Huns and Hsiung-Nu.236.
38. - Leo Diaconus and the Ethnology of Kievan "Rus." Slavic Review 24 3. (1965).403. A szerző a "nemesség" viseleteként állítja be Agathias adatát, amely azonban élesen szétválasztja a vikingeknél és ős-germánoknál is szokásban lévő hosszúhaj viseletét, ez azonban nem azonos az avarok "a-var-kocs"- nevezetű hajfonatával. Az általa említett hitita harcos ábrázolása a tincseket hagyó hajnyírás után, nem erősíti tételét.
39. - Die alte Zivilisation Nordeurasiens. Kyoto, 1948. citálja a 36. jegyzet.
40. - Long-Haired Kings and other studies in Frankish history, London, 1962.
41. - Les monuments de la culture proto-bulgare et leurs relations hongroises. - Budapest (1934) és LÁSZLÓ GYULA: A "kettős honfoglalás" -ról. Archeológiai Értesítő - 97.k (1970) 176 sk.
42. - M.PIDAL: Historia de España VI.426. Madrid, 1948.
43. - Waltharius-eposz 337-8. versek.
44. - VON DEN STEINEN: I.m. 42.
45. U.o.
46. - A frank fegyverekről egyébként sokkal elevebb és igazságnak megfelelő képet fest a germanisták véleményével szemben Toursi Gergely, akinek a beszámolóját B.BACHRACH "Procopius, Agathias and the Frankish military" c. kimerítő tanulmánya hasonlította össze. Speculum, 1954. - 435-44 Mindenestre a hun műveltségnek az alánoktól való átvételét a fegyverzet terén nem tartjuk meggyőzőnek.
47. - DARKÓ J.: Az ősmagyar hadművészet fejlődése és hatása nyugat-Európára. Budapest, 1934.
48. - FETICH NÁNDOR: Die Metallkunst der landnehmende Ungarn. A.H.21. évf.(1937).(A honfoglaló magyarság fémművészete.)
49. - V.ö.:39. jegyzet.
50. - J.OSWALD: Die Donau von Passau bis Wien.(Év nélkül) 41-42.old.
51. - VON DEN STEINEN :I.m.: 40.

- 52.- PISIDES: Bellum Avaricum. Anthologia Palatina J. 120-122.
- 53.- ZICHY J.: Magyar őstörténet. 17
- 54.- KELEMEN ANDRAS dr. szíves közlése és az Elet és Tudomány 26 (1971) 611-614. old.
- 55.- VON DEN STEINEN : I.m. 32
- 56.- A honfoglaló magyarság művészete Erdélyben. Kolozsvár, 1943.
- 57.- I.m.: 52 old.
- 58.- I.m.: 320.
- 59.- ALTHEIM : Spätantike und Christentum. Tübingen, 1951.
- 60.- HAUSSIG : I.m.: 325. A tárggyal részletesebben: O. PRITSAK: Stammensnamen und Titularen der Altaischen Völker. Ural-Altische Jhb. 24. szám.
- 61.- J. LUNZER: Steiermark in der deutschen Heldensage. Sitzungsberichte, 204.
- 62.- A. MEILER: Regesten zur Geschichte Österreichs. Wien, 1850. Bővebb adatlás FEKETE ZSIGMOND: A magyar faj és művelődés története. Bp. 1888. 7 old. Ezt a részletet Horváth Gyula barátom szíveségének köszönhetem.
- 63.- MOORE.: Westungarn im Mittelalter im Spiegel der Ortsnamen. Szeged, 1936.
- 64.- Kétségek törzseink hetes számaival kapcsolatban. Valóság, 13 (1970), 52.
- 65.- Ennek a tételnek a megalapozása dr. CSALLANY DEZSO többévtizedes kutatási eredményeire támaszkodik. E tekintetben a legjelentősebb tanulmánya: Archäologische Denkmäler der Avarenzeit in Mitteleuropa, Budapest, 1956, valamint a nyiregyházi Jósza András Múzeum évkönyveiben közölt avar tanulmányai, amelyekkel könyvünk más helyein bőven foglalkozunk. CSALLANY D. tanulmányai túl vannak a "feltételezések" bizonytalanságain és időben, jelentőségben uttörőnek kell tekintenünk munkásságát ezen a téren.
- 66.- R. REEH : Zur Frage nach dem Verfasser des Walthariliede. Zeitschrift für deutsche Philologie. 51 (1926) 413.
- 67.- H. GREGOIRE: Ou est... c. tanulmány 239-40 old.
- 68.- Idem : 240-41. old.
- 69.- Etimológia Szótár: balta címzés alatt.
- 70.- J. STUR: Die slawischen Sprachelemente in den Ortsnamen der deutsch-österreichischen Alpenländer zwischen Donau und Drau. Wien 1914. Sitzungsberichte 176. szám.
72. Lásd a mellékelt képet az oszlopfőről, amely egy hajfonatos avar kezében van.
- 73.- VON DEN STEINEN: I.m.: 41 old.
- 74.- M. PIDAL: Historia de España, Madrid (év n.) VI. kötet 426.
- 75.- HAUSSIG: I.m.: 369. old. 359. jegyzet.
- 76.- Ezeket az adatokat jelen tanulmányban csak "lekszikálisan" közlöm a Der Grosse Brockhaus-lexikon alapján.
- 77.- J. KULAKOVSKIJ: Alany po svedenijam klassiceskih i vizantijskih pisatelej. Kiev, 1899.
- 78.- ALTHEIM : Hunnen IV. 198.
79. H. GREGOIRE: La patrie des Nibelungen... 16. old.
- 80.- Idem: Ou en est... 228. old.
81. V.ö. 79. jegyzetünkben jelölt munka 2-3 old.
- 82.- V.ö. 80. jegyz. pag. 228.
- 83.- H. GREGOIRE: La patrie... 11. Ezt a kérdést a turkológia teljes kikapcsolásával folytatták le, pedig a helynevek eredete nagyon sok megoldást tudott volna nyerni ettől a tudo-

mányágtól. Elég csak a Turun vagy Altai nevekre utalni.

84. H. GREGORIRE azzal igyekezett áthidalni a nehézségeket, hogy az alánokat származatának tartva, azoknak a törökös népek mellettéléséből vezette le a tisztségneveket. 228. old.

85. Így elemzi ezt a szót HANNES SKOLD LUND: Woher stammen die ossetischen Lehnwörter im Ungarischen ?. Zeitschrift für Ind. u. Iran. Bd. III. 179-86.

86. - ALTHEIM : I. m. IV. 198.

87. - V. ö. 83. jegyzet.

88. - Megjelent 1824, pag. 5.

89. - H. GREGOIRE: La patrie... 12.

90. - GREGORIUS T.: Historiarum Libri Quinque. (Ed. R. Keydell, Berlin, 1967) "Tradunt enim multi eosdem (scilicet francos) de Pannonia fuisse digressus et primum quidem Litora Rheni omnes incoluisse..."

91. - H. GREGOIRE: I. m. 13.

92. - G. KURTH: Etudes francaes. I. 139-159.

93. - SS. RR. MEROV. III. p. 103. De megemlékezik erről a VITA S. LUPI TRECENSIS is ami azt jelenti, hogy "lokálisan ismerték" Attila keresztényi mivoltát. Az általános egyházi felfogásnak, amely már akkoriban a germán szellemnek hódolt, jobban "feküdt" ennek a történelmi ténynek az elferdítése. Bár fennáll a lehetőség, hogy a jelzett szövegeltérések paleografiai tévedésből születtek, mint a Vita Sancti Lupi életét lejegyző későbbi krónikák "fidem" "suscepit" -je helyett írták. suscepit "(felvette vagy elvetette a keresztény hitet). Hasonló eset sűrűn adódik a kolostori krónikamásolásoknál. Így írja egyik kézirat Nagy Károlyról, hogy a századok közül naponta az Elbánál "decollavit"- lenyakaztatott, pedig a helyes olvasási mód szerint naponta "delocavit"- kitelepített négy ezret. Ezt a tévedést azonban már a germanisták régóta nemcsak felfedezték, hanem annak megfelelő nyilvánosságot is adtak. Attila esetében ez egészen "más" ügynek számít.

94. - Bár "Szent Orsolya és 11 ezer szűz vértanútársa" ma már a legendák sorába tartozik, kétségek Attila és hunjainak rehabilitálása.

95. - V. ö. 50 jegyzet.

96. - MMGGH. (Seccio Legum) II. 450. Acta spuria Concilii Carisiacensis.

97. - Idem: 278 old.

98. - Idem: 410 old. Vita Landiberti Epipi Traiectensis Auctore Nicolao.

99. - GUTENBRUNNER: I. m.: 53 old.

100. - Alanische Sprachdenkmäler in ungarischen Wortschatze. Keleti Szemle, V. évf. 1 sk.

101. - A honfoglaló magyarság Kubány-vidéki tartózkodásának kérdéséhez. Magyar Történelmi Szemle (New York) 1.6. szám 70-72.

102. - V. ö.: 85. jegyzet.

103. - HAUSSIG: I. m. 321, 328, 342 old sk.

104. - I. m. 53.

105. - Idem: 54.

106. - Hahótok, Balassák stb.

107. - V. ö.: 48 j.

108. - PRISCOS: Exc. de legationibus. p. 130.

109. - Etimológia Szótár.

110. - GUTENBRUNNER: I. m. 55.

111. - LÁSZLO GYULA: Archeológiai Értesítő 97 (1971) 184. A szerző már a "korai avarok hagyományaihoz vezet vissza pl. az erdélyi Szent László legendák lovainak felszerelését.

112. - H. GRAGOIRE: I. m. 28-30.

113. - Idem: "Objectiones refutées" 28.

114. - PRISCOS, Ed. Bekker et Niebur. Corp. Script. Hist. Byz. 150.

ADATOK A MARGITSZIGET MŰVÉSZETTÖRTÉNETÉHEZ.

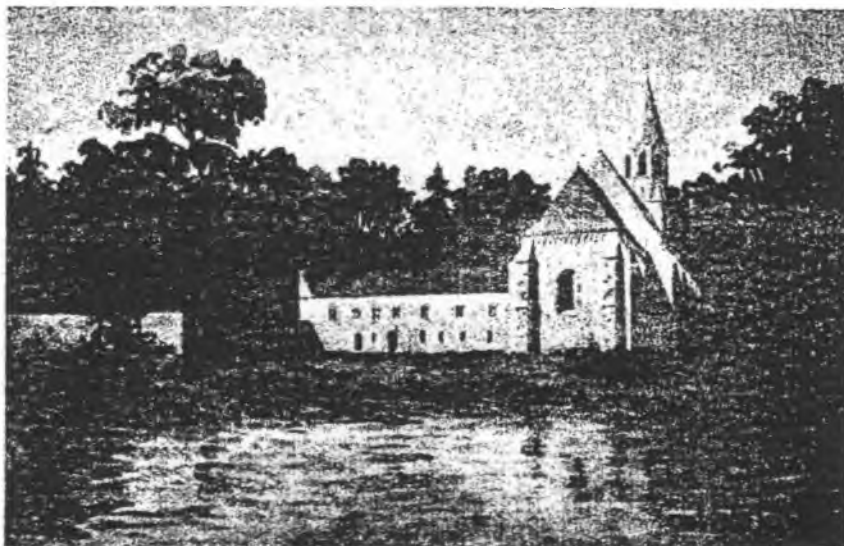
Irta : Kassai Walter Anna.

Hétszáz éve, hogy meghalt a "Nyulakszigetén" Árpádházi Szent Margit. Jubileumi megemlékezésékként összegezzük a róla elnevezett sziget kolostorának a középkori Magyarország legnépszerűbb szenthelyének emlékeit: Ujakat és régieket, hogy ezzel hódoljunk a "Nemzet Áldozatának", ahogy őt még ma is tekintjük.

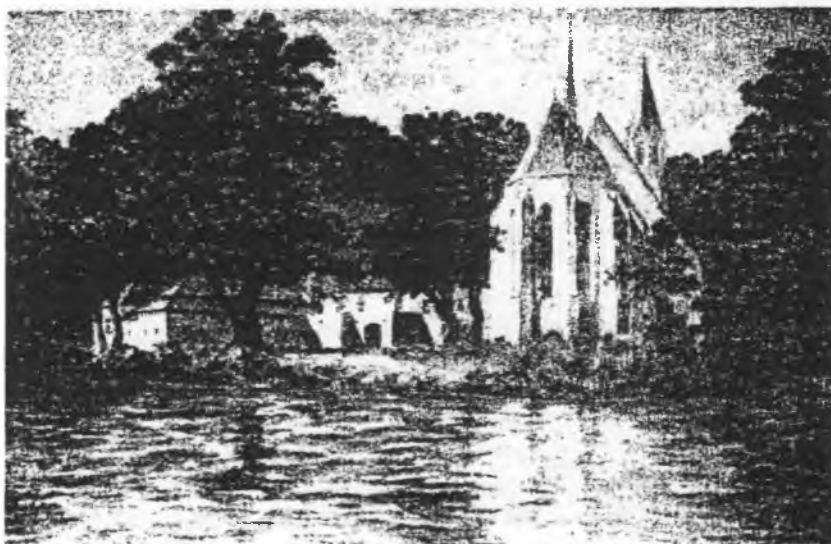
A KOLOSTOR ORGONISTÁI:

Magyar zenetörténeti szempontból jelentős adatokat tartalmaz a Kassai Kódex - ben szereplő pécsi "zeneművészeti iskola" (1), amelynek a legnagyobb büszkesége lehetett, ha az itt felkészült szerzetesek az ország leglátogatottabb szentélyében és zarándokhelyén a Margitszigeten szerepelhettek. Az első ilyen adatunk ezt egész különlegesen is kiemeli abból az alkalomból, hogy GENTILIS BIBOROS miséjén 1303-ban a pécsi fráterek kísérték orgonával az éneket a szigeti klastromban (2). Fráter ALBINUS az orgonaművészet mesterét elküldték a szigeti apácák templomába, ahol a Római Szentszék Legátusa GENTILIS Biboros miséjén szolgálhasson művészetével. (3) Hogy az akkori orgona működésbehozása milyen erőfeszítést kívánt, mutatja a beszámoló ama részlete, amely szerint a mester gyengesége miatt "megengedték neki, hogy 6 tanítványát is magával vihesse, hogy a gépezetet működésbe hozzák." (4)

1327-ben fráter SEBESTYÉN, aki a pécsi kolostorban nevelkedett "ratione studii pulsandi organe", vagyis az orgonálás művészetét tanulta, kapott megbízatást, hogy a Margitszigeten vegye át az itteni "propter gravitatem etatis", vagyis kiöregedett fráter PÉTER szerepét az istentiszteletek kíséreténél. 1478-ban LÖRINC fráter "qui habet artem scribendi et pulsandi organis" (5). A pécsi zeneiskola növendéke volt 1480-ban fráter LUKÁCS, aki annyira vitte a művészetét, hogy 6 év múlva már országsszerte ismert orgonajátvító is volt és ilyen 1486-ban elfogadta a bizonyára jól jövedelmező orgonista állást a Margitszigeten, ahol akkoriban az apácák a rend hatásköréből kivonták magukat. (6) Ismeretlen természetű nehézségei támadván, nem sokáig töltötte be a tiszteket, mert alig pár hónap múlva fráter TAMAS, a pesti Szentantalfalva-i kolostor orgonistája járt át a szigetre az apácák kérésére. (7) 1503-ban Pécs újra tudott küldeni egy fiatalabb orgonistát fráter FERENCET, aki 5 évig teljesítette ezt a szolgálatot. (8) RÁSKAI LEA és SOVÉNYHÁZI MARTA idejében már fráter ANGELUS kíséri a kolostori istentiszteleteket zenéjével, aki 1508-ban került a pécsi iskolába és innét a Margitszigetre. Utódja HOSSZUHÁZI JÁNOS fráter lett, aki 1510-től kezdve hosszú ideig állt a kolostor szolgálatában, mint sekrestyés és orgonista.

A Margitszigeti kolostor képe a 13.századból.(Lux K.rekonstrukciója.)

A kolostor 15.századi képe.(Lux K.rekonstrukciója.)

A KOLOSTORT ÉPÍTŐ MŰVESZEK:

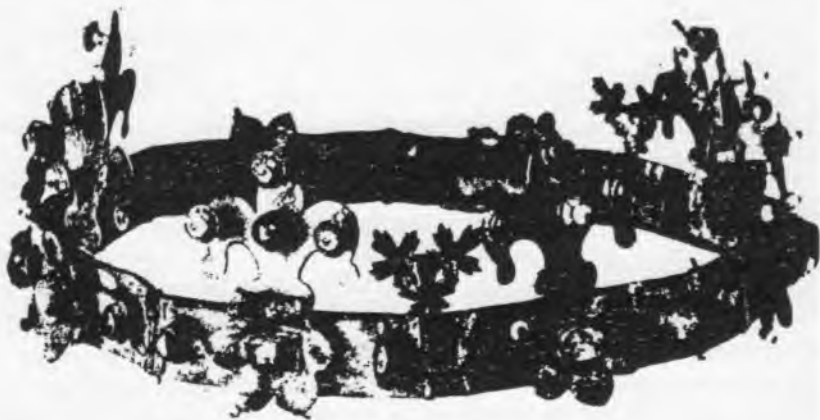
A szenthelyek nagy tömegeket vonzottak a szigetre. Ez természetszerűleg zavarta a kolostori apácák szemlélődő, csendes életmódját és bizonyára sokszor felborította napirendjüket is, főként akkor, amikor királyi látogatók érkeztek ide, mint Nagy Lajos és anyja, majd később Mátyás és Beatrix királyné. Hogy a nehezégeket megoldják és a jámbor népi tömegekből is sűrűn összeverődő zarándokoknak is hozzáférhetővé tegyék a sirt, már 1409-ben történtek kísérletek, hogy a Boldogasszony templom szentélyfülkéjéből Margit sírját egy egész különlegesen erre a célra épített kápolnába helyezték. A kápolna építéséhez hozzájárulóknak XII. GERGELY pápa követe DOMINICI JÁNOS bíboros bucsút engedélyezett. (9) Azonban ez a terv az apácák élénk ellenállásán meghiúsult, akik nem akartak megválni a szent királyleány sírjától. (10) Az ügy közel száz évig húzódott, amikor már az apácák újból a Domonkos rendiek joghatóság alá kerültek és elfogadták a rendfőnök intézkedéseit erre vonatkozólag. Az építkezés azonban még ekkor sem indult meg.

Érdekes a rendfőnök megoldást kereső intézkedése e téren, amelyet BÁTORI ZSOFIA fejedelemasszonynak, a reneszánsz-műgyűjtő, humanista műveltségű váci püspök bugának adott engedély tartalmaz. Eszerint a fejedelemasszony az idősebb apácákból alakított tanáccsal egyetértve, megengedheti az ország báróinak és mágnásainak a kolostorban lévő Szűz Mária kép meglátogatását, de másoknak nem. A látogatók azonban a kolostorban nem ehetnek vagy ihatnak semmit, hanem áhítatos módon távozniuk kell. Egyes látogatókat az idősebb apácák vezethetnek a sirhoz, de az éjszakát nem tölthetik ott. Miután nagyon sok matróna jön a sirt megtekinteni, építsenek egy ilyen célra megfelelő házat (mansio) valahol a közelben. Ugyancsak engedélyt kapnak maguk az apácák is, hogy évente tíz alkalommal meglátogathassák Margit sírját, de ilyenkor a templomka puit zárva kell tartaniuk és minden világi ember vagy asszony távol kell ilyenkor maradjon addig, amíg a kis oldalajtót, amelyen a nővérek visszatérnek a klastromba újból le nem zárják. (11) Ezek szerint a Margitszigeten egy nagy tiszteletben álló Mária kép is volt, amelyet kegyelettel kerestek fel századokon keresztül.

A rendfőnök rendelkezésének kétségtelenül engedelmeskedő apácák ekkor építhették a kolostor mellett lévő zarándokházat, amelyet sokan a szerzet férfi klastromának tartanak. (12) Maga Margit sírja azonban az egyszerűbb, népi tömegeknek is megközelíthető volt, bár a feltételezés szerint mégis ennek a sírnak építették és díszítették az új kápolnát, amelyről RÁSKAI LEA "Példabeszédek könyve" így ad hírt: "irtak urnak esztendejében ezer ötszáz tizben; ezen esztendőben kezdték csinálni, boltozni az egyházbéli santuariumot." (13) Az építkezés a reneszánszkor művészi módszereivel öt teljes évig tartott, mert erről ugyancsak RÁSKAI LEA "Cornides kódexe" számol be: "Végeztetett szent Lucia asszony estélyén szerdán Ur születése után ezer ötszáz tizenötben: ezen esztendőben szentelték meg a kápolnát szent Katarina asszony napján, vasárnapon." Az öt-éves építkezésnél szereplő kőfaragókat, üvegeseket és egy festőt maga a Domonkos rend küldte a Margitszigetre. A Kassai Kódex és a római "registák" adatai alapján a kőfaragók a lábatlani kolostor műhelyéből jöttek ide, akiket a 15. század végén a LÁBATLANI

telenet el telenetesen nagy erens hűhet
 a latta. miút jobban lehetet. De en
 fennmükpen nem lallhetem hog az en
 kőbe az valakij valamimemen illatot
 anagy kővetet. tent volna. Ez jelenben
 az ferre meeg kővet nem tentet. vale.
 De zent margit azonnak is el tene
 se van tipenmegi naxon kővet eni
 ohomba faragatlan kővet az főt
 venne anagy Poporfa feljül. nagy
 mondak vale az kőmívés mesteret.
 kőtet hoztak vale lombardiabol. egykővet
 vale neve albert masitnak. petert.
 hog műkoron az kővet az ferre kővet
 nagy edes illatot erzenek. Ennek
 naxna. ez feljül meeg mondat kő
 mívés mesteret faragatnak Popor
 fot zent margit azonnak verens
 marnanbol. kőben marnan es feztik
 ez zent zui. Műkoron ez Poporfo meeg
 kővetet volna. kőet anagy harem
 helyen van. es műkoron az meste
 retet el vetet volna az elék. farag
 atlan kővet az kővetet. es kőar
 majak az verens marnan Popor fot

Részlet Ráskay Lea kéziratos Margit-legendájából.

Abronskorona a Margitsziget klostorból.

család telepített a Duna parti "Angyalos Boldogasszony"-ról elnevezett új kolostorba. Ez a kolostor a piszkei vörös márvány bányák közelsége miatt országszerte nagy híretté szert és erősen vetélkedett a budai műhellyel, ahol a szerzetesek inkább fehér márvánnyal dolgoztak. Nehéz lenne az ezidőben dolgozó kőfaragó műhelyek stílusát egymástól megkülönböztetni, hiszen a pécsi, sárospataki és a budai kolostorok mindegyike igyekezett a maga "filius nativus"-ait a lehető legjobban kiképeztetni és sokan ezért Olaszország legjobb mestereinél tanultak. Itt csak azokat a domonkosrendi kőfaragókat említjük meg, akik a Margit-kápolna építésénél dolgoztak. Az építkezéshez szükséges márvány közelsége miatt a faragóműhely a lábatlani kolostorban működött, ami azt is valószínűvé teszi, hogy hajón szállították a Margitszigetre a faragott részeket későbbi összeállításra.

A kőfaragók közt első helyen említjük az építkezés korában már elég idős pécsi SE-BESTYÉN fátért, aki korábban MÁTE bánnak(?) a palotáján dolgozott 1474-ben (14) Ot követi sorban az ugyancsak a Pécsről Lábatlanba helyezett MARTON fráter, akinek különleges engedélye volt arra, hogy "együtt étkezhettek a többi kőfaragóval", ami bizonyára a vegetáriánus életmód hiányos erejét volt hivatva pótolni a nehéz munkában. (15) Tápasztalt és keresett kőfaragó lehetett, mert többek közt a veszprémi katedrálison is végzett javítási műveleteket. (16) Ugyancsak a pécsi faragóműhely szerzetesei voltak BALÁZS és SIMON fráterek, akik valamelyik jólsikerült és befejezett munkájuk után különleges engedélyt kaptak, hogy a jubileumi évre Rómát meglátogathassák. (17) Újoncnak számítottak még ekkor PÁL és BARNABÁS fráterek, akiket gyakorlatra a pécsi faragó műhelybe küldtek át a budaiból. (18)

A legnagyobb tekintélynek valószínűleg a budai műhely jeles kőfaragója MÁTE fráter örvendhetett, akinek művészi teljesítményeit a FRANGEPÁN grófok is nagyra értékelték. (19) A lábatlaniak ekkor még nem vergődtek nagyon nagy hírré, de roppant előnyt jelentett nekik a szép, lapos tömbökben bányászható piszkei vörös márvány, amelynek alkalmazása országszerte, sőt még lengyel földön is elterjedt. A bányászok lombardiai mesterek voltak, akik szinte méretre vágták a tömböket. Így a lábatlani fráterek közt csak PÉTER fráter neve szerepel, aki a margitszigeti építkezések után a dolgozó fráterek sorából nagy tehetsége miatt papi státusba lépett elő. (20)

A pécsi művésziskola a zene és szobrászat mellett még a középkorban annyira jelentős "vitreaux" vagyis az égetett színes üveglablakok terén is mutathatott fel szép eredményeket. Ezek közül a művészek közül GYÖRGY fráterre esett a választás az ugyancsak pécsi IMRE mellett. (21) Ezek láthatták el az új és bizonyára reneszánsz stílusban épült kápolna üvegezését. Felkészültségük szintén olasz irányzatú volt, mert szinte elválaszthatatlan társukkal MAGYAR MÁTE fráterrel együtt kaptak engedélyt arra, hogy Rómában és Firenzében fejlesszék művészetüket 1486-ban. (22) Velük együtt említjük az egyetlen festő nevét, aki az építkezéssel kapcsolatba hozható, legalább is azzal, hogy azonos időben a Margitszigeten szerepelt, a pécsi kolostorból idehelyezett LUKÁCS festőjét. (23)

Ritkán adódik a magyar művészettörténelemben, hogy egy-egy művészeti emléket és alkotóját vagy mesterét egyidejűleg ismerjük. A szigeti romok torzóiból LUX KÁLMÁN zseniálisan rekonstruálta az eredeti siremléket, amelyből részleteket közlünk. Ugyancsak jelentős a romok nyomán felvázolt alaprajz is, amely mindenben megfelel a Margit-legenda és a mi adatainknak egyformán. A művészek, kőfaragók emlékei csak pár darab művésziesen megmunkált szögletkőre szorítkoznak. Feltételezésünk szerint a kápolna és az eredeti 13. századi templom, majd a későbbi utódja a kibővített gótikus épület márványburkolatait a törökök felhasználták díszes fürdőberendezéseiknél.

Apácafej töredék Szent Margit sírjáról.

Fekvő alak Szent Margit 13. századi fehérmárvány emlékérről.

AZ ELHAGYOTT KOLOSTOR:

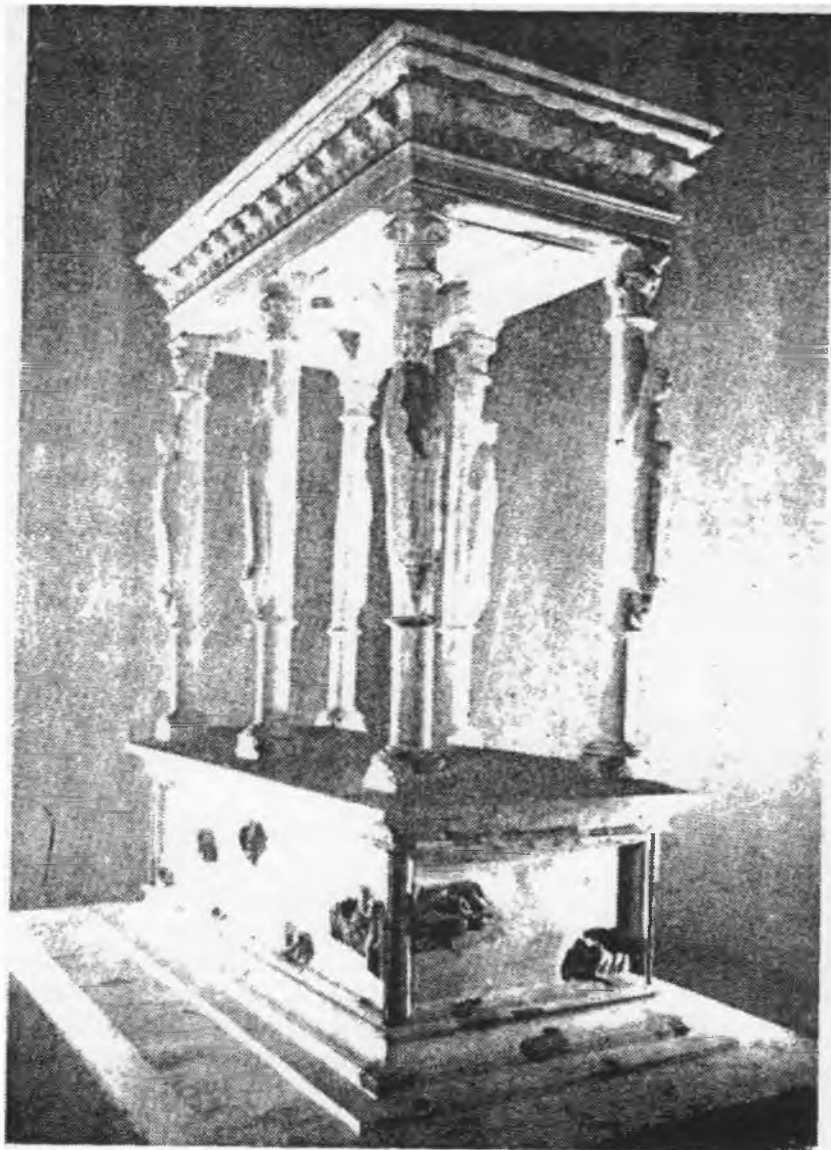
A török nem találta egészen felkészületlenül a kolostor lakóit. Erre vonatkozólag az a tévhit volt elterjedve, hogy az apácák mindjárt a mohácsi vesztt csata után 1527-ben elhagyták volna a szigetet. Ez nem felel meg a valóságnak, mert még 1539-ben is a szigeten voltak.(24) Az akkori vallásháborúk jobban nehezítették életüket, mint a törökök közelsége.(25) BÁCSCA TAMÁS, akit a szereti püspökségéből elűztek a moldvai zavargások, Várad Velencéről(26) frt több levelet érdekükbe a királynak Bécsbe, de eredmény nélkül.(27) Talán az volt a mellőzés oka, hogy még mindig a legnagyobb magyar családok leányai éltek itt szerzetesi életüket. MAKRAI PÉTER a magyar domonkosrendiek egyik törökkorszaki tartományfőnöke vitte-hozta a válaszokat Bécsből és a Margitsziget sok értékét adta át NEMAY GÁSPÁR komáromi császári kapitánynak, hogyott egy házat vásároljon számukra, ahol meghúzódhatnak. NEMAY a kincseket elfogadta, de végül is nem engedte megtelepedni őket Komáromban.(28) 1539-ben Rómából jövő engedély alapján az apácák közül DOMBAI KRISZTINA, SENYEI LUCIA és KOMLOSY MAGDOLNA mindegyikük 10-10 apácával rokonaik "váraiba" menekültek az üldözések elől.(29) A Nagyszombatba menekültek között SERÉNYI ERZSÉBET vezetésével szerepel a magyar irodalomtörténet két halhatatlan alakja: RÁSKAI LEA és SÖVÉNYHÁZI MARTA, a magyar nyelvemlékirodalom szorgos munkásai.(30)

Történt intézkedés magára a Szent Margit sirra vonatkozólag is. Hogy a fejét egy díszes ereklyetartóban állították ki az új kápolnában, arról mások is megemlékeztek,(31) de magát a "corpus" szintén MAKRAY PÉTER felügyelete alatt szállították először Kőrmend-re (Vas megye), majd innét valami módon átkerült Nagyszombatba, ahol a klarisszák kolostorába zsúfolódtak össze a szigeti apácák. Mindenesetre valami sietség mégis történt, vagy talán szándékos lopás, mert Margit sírkoronája az ásatások alatt került elő. Erről a remekműről is sokat írtak már.(33) Mindössze ennyi maradt abból a mérhetetlen gazdagságból, amellyel a magyar főurak és egyszerű nép egyformán elárasztotta ezt a kegyhelyet. A magyar műkincsek örök sorsa lett ezeknek a kincseknek is a sorsa.

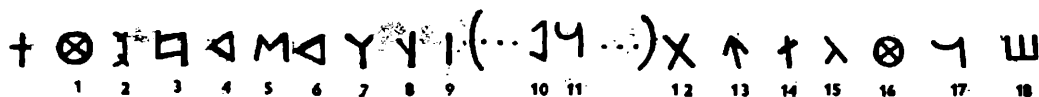
A ROMOK IROTTAS KÖVEI:

A felsorolt régi emlékek közé sorolhatók a Margitsziget romjain talált rovásírástól kövek is, amelyek sírhelyeket jelöltek. Ezekkel is sokat foglalkoztak már, többek között v. SZAKONYI VAJK ISTVÁN hívta fel a Műemlékek Bizottságának a figyelmét, hogy a szabadban álló köveket védjék meg az idők viszontagságai ellen. Tartalmi megfejtései közül dr. CSALLÁNY DEZSÖNEK, a nyíregyházi Josa András Múzeum igazgatójának a megfejtését közöljük, mert az eddigiekkel merőben új eredménnyel járt a kutatása. Megoldását HEVES FERENC jó tollú ujságró cikke,(34) alapján közöljük:

"A margitszigeti szabadtéri színpad keleti oldala és a pesti szigetpart között fekvő nagy kiterjedésű rommező a hajdani Domonkos-rendi zárdának, Margit királyleány kolostorának maradványa. 1838-ban tárták fel, de csak mintegy háromnegyed évszázaddal később vették észre, hogy az egyik kövön írásjelek láthatók. Ekkor a romtemplom északnyugati, ember magasságu falára cementezték fel a 70 x 30 centiméter nagyságu feliratos követ (ma már a Budapesti Történeti Múzeumban őrzik).

Árpádházi Szent Margit siremléke. (Lux Kálmán rekonstrukciója.)

A MARGITSZIGETI KŐ ROVÁSJELEI.

Bal oldalán függőleges irányban sorakozó rovásjelek vannak két oszlopban. Jobboldalt ugyancsak. Szokatlan forma: a magyar rovásjelek írása ugyanis minden más emléken balról-jobbra halad és nem felülről lefelé, de nem is jobbról-balra, mint a battonyai pecsétgyűrű türk és az 1799-ben felfedezett nagyszentmiklósi aranykincs onogur-hun rovásírása.

A margitszigeti rovásfelirat időrendileg a XI-XII. századi nagyszentmiklósi és a XV. századi székely-magyar rovásírás közé, a XIII. századba sorolható. Bal szélén, középpüth kis keresztjel áll egymagában. Ezzel kezdték el a feliratot, tehát keresztény vallású ember róta, vagy keresztény emberre vonatkozik. 18 rovásjel szerepel a kövön. Hangértékeik megálapításánál a türk írásrendszerek és a székely-magyar rovásírás, valamint a rokon-feliratok nyújtottak segítséget. (Dr. CSALLÁNT a rovásjeleket nem a számozás, hanem a megoldhatóság sorrendjében tárgyalja.)

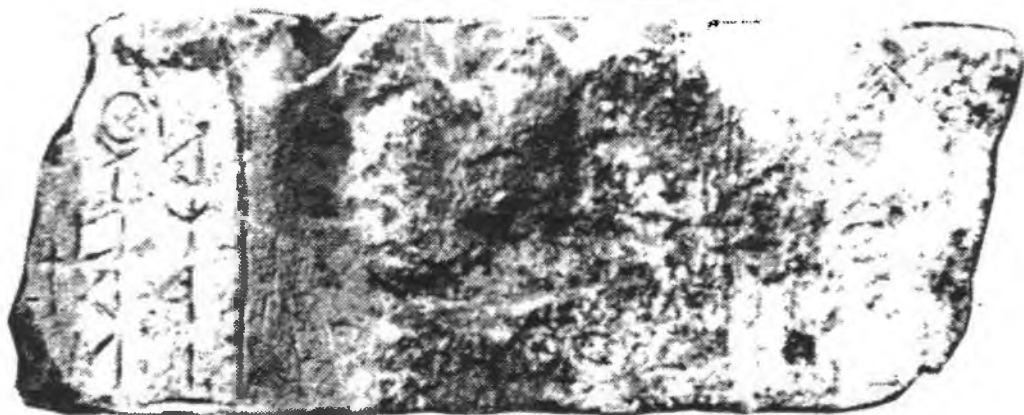
Az ábrán 2. számmal jelzett rovásjel = e betű. A székely-magyar rovásfeliratoknélőször a XV. században jelent meg. 9 = sz. "Nemzetközi" jelnek számít, mert a nagyszentmiklósi, a battonyai, a székely-magyar rovás emlékeken, továbbá a szibériai, a Don és Kubán vidéki feliratokon egyaránt megtalálható. De előfordul egy, a XIV. századból származó ezüst pecsétgyűrűn is, amelyet az esztergomi Balassa Bálint Múzeumban őriznek. 14 = i. A székely-magyar rovásírás azonos alakban őrizte meg.

A 8. számú rovásjel a t betű jele. Előfordul egy Ladánybenén 1909-ben feltárt szarmata sírból előkerült, s a kecskeméti múzeumban őrzött agyagedényen is. 3 = cs. Azonos formában szerepel az 1501-ből származó csikszentmártoni rovásfeliratban. Az s betű jele (15) megtalálható az esztergomi pecsétgyűrűn is, valamint a székely-magyar rovásírás több emléken. 12 = b. Hasonló alakban és összefüggésben használták a nagyszentmiklósi, a székely-magyar, valamint a Don vidéki rovásírásban.

A 4. és 6. számú rovásjel a k (q) betű jele. Változatai a szibériai türk írásban, a székely-magyar rovásírásban vannak meg. A 13-as jel is k (q) betű. Szibériai türk feliratokon a nagyszentmiklósi leleten, a székely-magyar rovásírásban más hangértéket képviselt, s a latin nyelv hatására c-re változott. 1 és 16 = f, a görögből ered. Egyedül a székely-magyar rovásírásban fordul elő korai, szilvamag alakú és késői, kerek formájú változatokban. 7 = l. Szerepel a ladánybenei Árpád kori gyűrűn is. A székely-magyar rovásírásban hiányzik.

Az 5-ös és 18-as jel az m betű kétféle (palatális és veláris, vagyis kemény és lágy) hangképzésű rovásjele. Palatális (W formájú) alakja az esztergomi pecsétgyűrűn fordul elő. A 11 és 17 = f. Ismert Nagyszentmiklósról, Battonyáról és Novocserkaszkából. 10 = az o betű rovásjele. Ilyen szögletes alakban sehonnan sem ismerjük. Legközelebb áll hozzá a székely-magyar rovásírás o jele két összehajló rovátkájával.

Ezek szerint a felirat átírása: fecskmkltsz / .oī.../ bqsifm. Olvasása: fecském keltesz / .oī.../ békis fiam. "Itt az "oly" szó helyett az "oī" rovásjel szerepel; a székely-magyar és a nagyszentmiklósi feliratokon ezt a hangot a szilvamag alakú "ly" rovásjellel fejezik ki. A "béke" szó 1130 óta szerepel nyelvemlékeinkben. A "fiu" szót 1138-tól ismerjük, "fyom" alakban 1300-ban találkozunk vele.

A Margitsziget rovásírásos kövei. (Dr.Luxeder F. - Ausztrália - szivességéből.)

Ez a magyar nyelvű, alapján ugor jellegű, de török eredetű rovásjelekkel kevert rovásszöveg leginkább a székely-magyar rovásírással és a nagyszentmiklósi lelet onogur-hun rovásírás-rendszerével rokon. Am az l rovásjel hiánya a székelyben, az m elűtő volta, az f és az o változata és több más jel arra vall, hogy a margitszigeti rovásfelirat nem azonos az eddig ismert rendszerekkel, hanem más nép rovásírásának hagyatékát képviseli. De milyen népet? Dr. CSALLÁNY DEZSŐ avar kapcsolatra gondol. (Felvetődött a gondolat, hogy a szöveg esetleg kun eredetű, és a köemléket Kun Erzsébet királyné állíttatta 1287-ben kiskorú András fia emlékére. Csakhogy a margitszigeti rovásírás balról-jobbra haladó sorvezetésű magyar rovásfelirat, tehát nem lehet kun.)"

A "NYULAK" ÉS A "FÜRDŐK" SZIGETNEVE:

Végezetül érdekes feltevést említünk itt meg a "Nyulakszigete" elnevezés és a hajdani "Füldöszigetről" amelyeket 1942 karácsonyán MEDRICZKY ANDOR, hajdani tanácsjegyző közöl a "Nagy Budapest" c. lapban. (35)

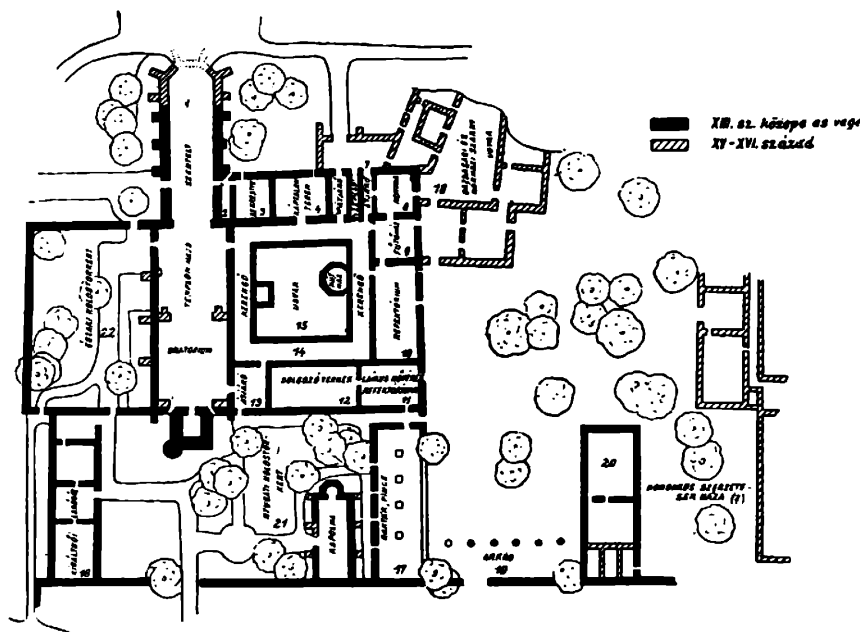
"Az Aquincummal szemben a rómaiak a pesti oldalon a "barbár" területen építettek Transaquincum nevű védelmi erődöt, amely pontosan a Rákospatak torkolatának északi oldalán feküdt. Ezt az erődöt alighanem állandó híd kötötte össze Aquincummal, s a hídnak cölöpmaradványait ZSIGMONDY GUSZTÁV meg is rajzolta. Ez a cölöpsor érintette a Füldöszigetet. Tehát valószínű, hogy a rómaiak ezen a hídon jártak át a Füldöszigetre. Mivel Aquincumban nincsenek meleg, csupán langyos források, könnyen lehetséges az is, hogy az Obuda egyik házában talált feliratos római kövön elhanyagoltnak mondott "thermae maiores" talán a szigeti fürdőre volt érthető.

A Füldösziget későbbi sorsáról mind kevesebbet tudunk. A Duna kotráskor a római emlékeken kívül sok középkori vasmaradványt is találtak ott: fegyvereket, sisakokat, tehát feltehető, hogy a magyar középkorban szintén jól ismerték. A Margitszigetre vonatkozó árpád-kori okmányok azonban egyetlen helyen sem emlékeznek meg a különálló Füldöszigetről, pedig az a már említett romok tanúsága szerint, másfél ölnyi fal segítségével, az elszakadás után is közvetlen összeköttetésben állott a Margitszigettel. Ez utóbbi szigetnek északi végében állott az esztergomi érsek palotája. 1290 szeptember 1-én kelt oklevelében IV. Miklós pápa megerősíti a Margitszigetnek az apácák számára való adományozását. Ennek az oklevélnek az alapján a történetírók a Johanniták rendházát a sziget déli sarkára helyezték és - noha először csak IV. László király 1278. évi oklevele említi: "Castrum Cruciferorum domus hospitalis" - úgy vélik, hogy a keresztetek kórháza "nem sokkal az apácakolostor alapítása után" keletkezett.

"Insula Leporum = Insula Leprosorum." Felvetem a gondolatot, hogy a Johanniták kórházán nem állhatott a sziget déli részében. Egyrészt nem valószínű, hogy az oklevél délről északfelé haladva nevezte volna meg a sziget "utcájának" egyes részeit, hanem valószínűbb, hogy északról délfelé haladva közli az apácáknak tett királyi adomány részleteit: "... a sziget falai, házai, földjei és utcája, mely a János vitézek - domus hospitalis - -ától (vagyis kórházától) a kolostorok felé vezet." Ebben az esetben egészen új feltevés keletkezhetik, hogy tudniillik a Füldösziget hőforrásai a XIII. századig a Johanniták birtokában voltak, akik - esetleg már régebben - a nagyobbik szigettől elkülönített és vele csak kőfállal összekötött Füldöszigeten kórházat is tartottak fenn, amely annak a kornak legborzalmasabb betegeit: a laprásokat fogadta be. A leprások kezelésére vállalkozó Johannita, vagy kereszties lovagok általában ahol csak lehetett, a gyógyító erejű hőforrások mellett lé-

tesítették kórházakat. Az orvostudomány a fekélyes leprások kínjainak csillapítására még ma is csupán timsós meleg fürdőket tud rendelni. Nincs tehát kizárva, hogy a Fürdőszigetet azért nem emlegetik az okmányok, mert ott a keresztes lovagok ezt az önfeláldozó munkát végezték és így az a sziget el volt zárva a külvilágtól.

A Margitszigetet régebben Nyulak szigetének nevezték. IV. László 1276-ban Insula Leporum - nak nevezi a szigetet. Felmerül a gondolat, hogy valószínűleg semmi köze sem volt az ártatlan nyulakhoz, hanem a régi elnevezés a leprásokra utalt, s tulajdonképpen Insula Leprosorum lett volna a helyes elnevezés. Ezt azonban senki sem hallhatta szívesen - legkevesebé azok, akik a Margitszigeten telepedtek le - és talán ennek a kifejezésnek az enyhítése végett, a szöghasonlóság alapján keletkezett a Leporum elnevezés, vagyis a szigeten ma egyáltalában elő nem forduló nyulakra való utalás.

A domonkos kolostor ásásainak alaprajza. (Lux Géza felmérése)

JEGYZETEK

1. - "...et frater Symon scolam artis musice dirigens..." Kassai Kódex: ad an. 1288.
2. - misa celebrata presente legati ... "U.o.
3. - "Missi sunt frater Albinus magister organorum ad solemnitatem Legati apostolici Sedis in conventu dominarum in Insula existentium..." U.o. Némi kétely merülhet fel az apostoli legátus személyét illetőleg, miután a Kassai Kódex eme részén a pontos évszám olvashatatlaná vált. Amennyiben 1303-at veszünk alapul, akkor Miklós ostiai biborosról is lehet szó, aki később VIII. Bonifác néven került a pápai trónra, de ha későbbi dátumot veszünk, akkor a hosszú ideig a budai Szent Miklós kolostorban székelő ferencrendi Gentilis biborosról van szó. Ez utóbbi lehetőséget valószínűbbnek tartjuk.
4. - "...et VI. discipuli ad servitium functionis organi..." U.o.
5. - ARCHIVIUM O.P. Santa Sabina, Roma, Reg. IV. 168/a. ad an. 1478.
6. - "studentes artis pulsandi organis... frater Lucas de conventu V. ecclesie... a. 1480" és "Frater Lucas habet licentiam acceptandi directionem organis in conventu dominarum in Insula Leporum V.ö.: 5. jegyzet 172/a.
7. - "Frater Thomas organista conv. Sancti Antonii Pestiensis assignatur in conventu Insula Leporum..." V.ö.: 5. jegyzet IV. 174/r.
8. - "Frater Franciscus de Quinqueecclesie assignatur in conventu de Insula Leporum in organista..." U.o.
9. - NÉMETHY L.: "A régi Buda és Pest művészete a középkorban" Katolikus Szemle 6 (1901) 520 és a következők.
10. - U.o.
11. - "Conceditur sorori Sophie priorisse monasterii Insule Leporum, quod de consensu matrum consilii possit introducere barones et magnates ad visitandum imaginem beate Virginis, quam intra scepta monasterii tenent insignem etc. et non alius etc. ita tamen quod in eo monasterio non bibant aut comedant sed perfecte devocione exeant. Et ne granecia potest de consensu ut supra indulgere aliquibus monialibus antiquioribus, ut eos introducant etc. Et quia multe matrone veniunt etc. nulla quod alique possit cum eis pernoctare etc. et si alique velent ob deuotionem suam in monasterio pernoctare, nolo quod in dormitorio quod in dormitorio monialium possint habere mansiones sed constituatur eis mansio in aliqua parte seorsim a dormitorio monialium etc. Insuper eisdem monialibus omnibus conceditur, ut decies in anno possint visitare sepulcrum sancte Margarite sic ut porte ecclesie claudantur et nullus secularis aut mulier sit in eadem neque prius aperiatur, donec per portellam, per quam exierunt in monasterium se receperint omnes etc. In contrarium etc. Die X. martii, Rome." V.ö. 5. számú jegyzet: IV. 1. fol 86/r-87/a.
12. - DIVALD K.: "Budapest művészete". (A Margitsziget műemlékei) 35 és köv.
13. - Nyelvemléktár VIII. kötet, 100 old.
14. - FEHÉR M.: "Domonkosrendi kőfaragók és üvegfestők a XV. században. Kézirat. A vonatkozó szöveg: "Frater Matheus conversus lapicida potest stare in servicio comitis de Frangepanibus
15. - U.o. Szövege: "Frater Martinus conversus sancti Thome Quinqueecclesie cum sit sculptor lapidum tempore illo potest comedere cum sculptoribus."

16. - U.o.: "...conceditur acceptare fabricam cathedralis Vesprimiensis cum consensu ...
17. - U.o. 18. - U.o. 19. - V.ő.: 5. jegyzet: "Fratr Petrus
conversus de conventu Labatlan transfertur ad statum clericalem de consensu expresso pro-
vincialis in scriptis..." IV.182. 20. - Idem.
21. - V.ő. 14.számú jegyzetünkkel.
22. - U.o. 23. - Idem. 24. - "Sorores de Insula Leporum habent-
licentiam saliendi de monasterio..." V.7.:5.sz. jegyzet. J. 53/a.
25. - "...propter molestias hereticorum imminantium..." U.o.
26. - V.7.:14. jegyzet.
27. - Kassai Kódex: frater Petrus de Moldavia levél másolatai.
28. - KORMENDI GÁSPÁR tartományfőnök tiltakozása a vasvári társkáptalan előtt.
29. - V.ő.: 5. számú jegyzet: J./201 "Conceditur sorori Christianae Dombai cum so-
roribus decem timore Turchorum accedere ad castrum consaguineorum."
30. - V.ő.: 28.számú jegyzetünkkel.
31. - TORS K.: "Margitsziget" Pest, 1872. 35-36. old. és FRAKNOI V.: Monumenta Ro-
mana Episc. Veszprém. I. t. Budapest, 1896. CLVII. old.: "A klarisszák 1782-ben II. József
császár parancsára történt eltörlése után szent Margit teste a pozsonyi zárdából eltűnt s gróf
Batthyányi erdélyi püspök birtokába jutott, aki ez alapon VI. Pius pápánál 1789-ben ki-
eszközölte, hogy egyházmegyéje boldog Margit ünnepét megülhesse."
33. - DIVALD K.: i.m. 44 old.
34. - HEVES F.: "A margitszigeti felirat megfejtése" Magyarország, 1970, 51.
Különben a feliratok tudományos közlése CSALLÁNY DEZSŐTŐL megjelent a nyiregyházi Jó-
sa András Múzeum XI.sz. évkönyve 284 és a következő oldalakon.
35. - "Az eltűnt fürdősziget" Nagy -Budapest, 1943.január 8.

Corvin Máttyás követei Perzsiában.

írta: FEHÉR MÁTYÁS JENŐ.

برسم خزانه السلطان الاعظم | مولى ملوك
العرب و العجم | ابوالغازى سلطان حسين |
بهادر خاد الله ماله و ساطاته

"A nagy szultán, az arabok és perzsák
rályi mesterének Abul Ghazi Sultan-
Husséin Behadurnak kincstárából.

Armenag bey Sasakian.(SYRIA, 1948.)

Nagy humanista királyunk, CORVIN MÁTYÁS 1473-ban Perzsia szultánjához és az ozmán hatalom félelmetes ellenfeléhez, UZUN HASSZÁN BEHADURHOZ küldött követjárásáról magyar részről elsőnek nagy keletkutatónk VÁMBÉRY ÁRMİN emlékezik meg történelmszeink, nyelvészeink sorában.(1) Az un. "T a r i k h - i - S z e f e v i " kéziratra hivatkozva jelel, hogy a perzsa források Buda és Erizeum diplomáciai kapcsolatokról tesznek említést de ezt első olvasatra "keleties dicsekvésnek tartotta", mindaddig, amikor a velencei követjelentések sorában rá nem bukkant GIOSAFATE BARBARO irataira, melyekben a dogek küldöttjeinek részletes beszámolóiban határozott biztonságot nem szerzett egy ilyen követség létezéséről. Erről a leletről a M. T. Akadémiában tartott felolvasásában adott hírt.(2) FRAKNOI VILMOS püspök csak rövid említést tesz erről a diplomáciai követségeről a két ország között. Forrása neki is BARBARO jelentése.(3)

A román történészek már sokkal jobban kihasználták a követjárások vonatkozó adatait, már csak azért is, mert részben Moldván és Havasalfján is átmertek a küldöttek, részben pedig az oláh vajdákkal is kialakult később bizonyos kapcsolat Perzsia felé.1. URSU román történész közölt a követjárásról bővebb részleteket(4), majd JORGA, a tőle megszokott erősen sovíniszta szemszögből dolgozta fel a töredékes adatokat.(5)

Jelen tanulmányunk keretében a Kassai Kódex, a Santa Sabinai (Róma) domonkos rendi generális regeszták és a lengyel PRZEMYSYL ANTONIN domonkos rendi szerzetes 17. századi panaszos iratából a "Societas Peregrinantium" magyar-lengyel vetélkedéseiről beszélő "Stimulus ad veram gloriam" c. vesszük a lényegesen bővítő adatokat. Erre kötelez TARDY LAJOS két legújabb, alapos és sok problémát megoldó tanulmánya, amelyekről a követjárásról szólnak és valójában szinte már csak a követek személye látszik bennük ismeretlennek.(6)

Az újabb adatok valójában nem egy, hanem két követjárásról beszélnek leg bővítik is az eddigi vázlatos képet MÁTYÁS és UZUN HASSZÁN közti kapcsolatra, ami szerintünk sokkal jelentősebb, hírt adnak a Kaukázus vidékén lakó magyarok töredékeiről még a 15.század végén is.

A Kassai Kódex (a következőkben "K.K.") vonatkozó töredékei a következők :
Recipi de Perusiis licenciam eundi pro expeditione certorum negotiorum Dni. Regis ad Persiam. Fr. orator et vicarius noster valde acceleravit viam et ita prima pars itineris inter mercatores, quorum habitu usi fuimus ulla necessitatem patimur in... Secunda autem... in montibus, maxime autem exeuntes Tifilisi ciuitate mercatorum, grauis... propter loca inaccessibilia unde etiam equis difficulter progressi sunt et nec cibus uel potus inuenitur. In partibus Persie, scilicet in regni magni Saldani... terminarunt, nam princeps equitum homines armatos ad seuium nostrum mandauit et tam celeriter... (tabernaculum magni Saldani nos ducentes. Dictum tabernaculum uidimus fortiter custoditum... fidelium eius et ipsum cognouimus probatum et strenuum hominem, qui de Turchorum Saldani, fidei et regni... plures uictorias obtinuit. Sed non est toto fidelis Maometis, nam nabiscum uino usus est. Fordítása : "Engedélyt kaptam Peruggiából Kírály Urunk bizonyos ügyeinek elintézésére azzal, hogy Perzsiába menjek. Az orátor (követ) testvér és vikáriusunk nagyon siettetette az utazást, amelynek első részét kereskedőkkel tettük meg az ő általuk viselni szokott ruhákat hordva és semmi szükségét nem szenvedtünk... A második pedig... a hegyek között, különösen pedig Tiflisznek, a kereskedők városának elhagyása után nehéz... a megközelíthetetlen helyeken, ahol még a lovak is nehezen haladtak előre és sem étel, sem ital alig található. A perzsa részeken, tudni illik a nagy szultán országában... végetértek. Ugyanis a lovasság vezére fegyveres embereket küldött szolgálatunkra és fgy gyorsan... a szultán sátorához vezettek. A mondott tabernakulumot erős őrizet alatt láttuk... őt magát jól fejlett és kemény embernek ismertük meg, aki a törökök szultánjától, hitünk és országunk... (ellenségétől?) sok győzelmet elvitatott. De nem látszik teljesen Mohamed hívének, mert velünk együtt bort fogyasztott... "(7)

A közölt töredék nincs pontosan dátumozva, mert az 1471-es évi lapok folyamatossága hiányzik. Így csak ZEND levele alapján állapíthatjuk meg lefolyása idejét 1473.-ra.(8)
A K.K. töredékéhez kapcsolódik egy 1477-ben dátumozott részlet, amely már egy második követségről beszél : Quid dicam ibi de itinere secundo. Secretum meum mihi! sed tantum melius fuit... experientia fratris Thome Eppi quantum fratres aramani in conventibus nostris Cascacensis et Aparacensis benigne nos recipientes... septem origine Ungarorum se dixerunt et conuersacione magnam similitudinem lingue nostre demonstrarunt, sed frater Thomas timens, ne alicui eorum propter auditatem meam in causa cognoscendi securitatem originis auorum Ungarorum secretum nostrum reuelarem, fraternaliter increpauit, nam iste idiomate... prohibetur sed de causis Dni Regis et Magne Saldanis frater Thomas Eppus narratione... qua ex re libello: Narranilia itinerorum Dni Thome Eppi ad Magnum Saldanum Persie, quem ego frater Petrus ad mandatum Dni. Eppi Varadini terminaui. "(9).

Fordítása: „Mit mondjak a második utról Perzsiába? Ez az én titkom! De ez annál is inkább jobb volt, mert Tamás fráter tapasztalataival élhettünk. Amennyiben a mi örmény szerzetes-testvéreink a Cascacensis és Aparacensis kolostorokban nagyon szívesen fogadtak... heten magyar eredetűeknek vallották magukat és társalgásunkban nagy hasonlatosságot mutattak a mi nyelvünkkel, de Tamás testvér félve, hogy egyikökök közülök a magyar elődök megismerése iránti nagy mohóságomban küldetésünk titkát elárulhatom, testvériesen megrótt, ugyanis ezt a nyelvet... de Király Urunk és a Nagy Szultán ügyeiről fráter Tamás püspök elmondásából... amely dologról a "Narrabilia itinerorum Dni Thome Eppi ad Magnum Saldanum Persie című könyvecskében (irtam?), amelyet én Péter testvér a Várad püspöke parancsára készítettem el..."

A K.K. adattörédeihez csatlakoznak a római Santa Sabina dömés klostromban őrzött rendfőnöki regeszták levélikivonatai. Ezekből a regesztákból a követek személyérvonatkozó adatok a következők:

1. - DÉNES fia PÉTER 1478-ban engedélyt és megbízást kapnak, hogy a moldvai egyházmegye területén működő domonkosrendi misszióhoz csatlakozhassanak és hogy ott új templomokat építhessenek SZEREMI MÁTYÁS fráterrel együtt.(10)

2. - BÁCSCA TAMÁS a pesti klostromból engedélyt kap arra, hogy a király és a főuraknak a szolgálatába állhasson, amennyiben ezek a törökök ellen terveznek valamit. Ez az engedély 1477-ből származik.(11)

3. - Fráter PÉTER de MOLDAVIA engedélyt kap 1493-ban, hogy kolostort válasszon magának, ott, ahol jónak látja. (12)

4. - Fráter BÁCSCA TAMÁS a pesti kolostorból VINCE mester helyetteseként "Magna Wallachia" Vocse(?) nevű kolostorába nyer áthelyezést.(13)

Ezeknek az adatoknak az összegezéséként kialakulnak az UZUN HASSZÁN udvarába küldött követek személyeinek adatai. A szövegközlések után részletezzük a követség körül zajló eseményeket, a követség reánk maradt információit és az eddig még tisztázatlan részletek mellett azokat az adatokat, amelyeket a Kaukázus környékén még a követjárás idején is meglelt magyar töredék népekről szólnak.

AZ ELSŐ KÖVETSEG, mint már ZENO levele is mondja egy lengyel és egy magyar küldöttből állt.(14) A lengyel szerzetes, a "Societas Peregrinantium" nevű, vegyes nemzetiségű és sok határvillongás közt élő rendtartomány korabeli vikáriusa volt, akiről a lengyel forrás "Fr.Nicolaus Cingulatoris... vicarius generalis Russie, Podolie et Lituanie appellatur anno Dni 1462, item 1472..."(15) Moldva, Havasföld területért ebben az időben nemcsak MATYÁS magyar és KÁZMÉR lengyel királyok vetekedtek egymással, hanem a politikai viták vetületeként a magyar és lengyel szerzetesek is valószínű harcokat folytattak egymás között az itteni egyházi intézményekért. Róma a magyar igényeket ebben az időben jogosabbnak vélte, hiszen pl. Szeret, Moldvájánya. Jászvásár, Milikó stb. valóban a magyar szerzetesek alapításaiént szerepeltek már a 13. és 14. század óta. Időnként azonban, hogy a nagy vitákat elkerüljék, a rendfőnökök sokszor olasz szerzeteseket állítottak a vitatott rendtartomány élére, akiket mindkét fél egyformán győlt.(16) Így kényszerült a rendfőnök arra, hogy a Kárpátok keleti lejtőin túli rendtartományt két részre ossza a vitatkozó felek azonban ezt sem fogadták el végső megoldásnak. Ezért folyamodott aztán új módszerhez a legmagasabb szerzetesi fórum azzal, hogy váltakozva egy magyar, majd egy lengyel domonkost bízott meg a rendtartomány ügyeinek vezetésével.(17)

CINGULATORIS szerepe tanulmányunk szempontjából nem jelentős.(18). BÁCSCA TAMÁS személye viszont annál fontosabb, mert mindkét követségben résztvevett. Nevét az adatok többféle formában jelzik és Bathka de Segedino(18) Bastka(19) Bats-

ka (20) és Batka de Zagradino(21) elírásokban. A K. K. azonban kétségtelenül BACSKA TAMÁS néven illeti és szerintem ez a helyes névforma. A "Segedino" talán szegedi származására, vagy, - ami valószínűbb - a Szeged városában épült kolostor "filius natus" jelzője, ami azt jelentette a középkori egyházjogban, hogy ez volt az őt felvevő kolostor, amelyhez élete végéig tartozott még akkor is, ha teendői máshova szólították.

BÁCSKA TAMÁS személyéről a regeszták hivatalos adatai mellett amennyit tudunk még, hogy a Konstantinápoly melletti Pera külváros Szent Miklós klostromában tanulta a keleti nyelveket (22), járt Ciprus-szigetén, ahol az olasz VINCE magister mellett működött, az ún. "Provincia Grecie" keretében, amely abban az időben a "Societas Peregrinantium" részeként működött kiváltságos jogokkal. (23). Később szerepel a budai "Studium Generale"ban is, ahol valószínűleg tanulmányait fejezte be. Pesti kolostoráról már megemlékeztünk. Valószínűnek tartjuk, hogy szorosabb kapcsolatban állhatott a királyi udvarral is, innét adódott a bizalom, hogy MÁTYÁS király őt választotta a kényes megbízatás végrehajtására. Az 1480-as években Szeret és Jászvásár kolostoraiban élt. (24) Szerepelt a milánói könyvnyomdász, OTTA VIANO SCOTTO és a magyar rendtartomány több tagja közt folyó perben is (25). 1490-es években ismét Moldvában élt, majd a Vocse nevű klostrom perjele és egyben teljhatalmú megbízottja VINCE mesternek, a Havasalföld klostromai felett. A pápa bizalma 1497-ben Szeret és Moldvabánya püspöki székébe emeli. Itteni működésének több építkezés köszönheti létezését. (26). Ekkor azonban már erősen vitatott területté vált Moldva és Havasalföld. Lengyel részről is sok ellenséges indulattal kellett megküzdenie, de csak 1515-ben hagyta el székhelyét a törökkel egyetértő oláh vajdák erőszakossága és az ortodox, keleti egyház pópáinak lázításai során. Ekkor került a székhelyföldi domonkosok anyakolostorába, Udvarhelyre, ahová a titkárával, PÉTER fráterrel együtt befogadták és a vidék lelkipásztorkodásába is beálltak. (27) A reformáció viharai elűzték az összes katolikus, latinszertartású szerzeteseket és így a székhelyek klostroma is feloszlott 1535-ben. BÁCSKÁT, mint püspököt Várad főpapja, Fráter GYÖRGY fogadta be, akinek jóvoltából az erdélyi püspökség Várad-Velencei kastélyát átalakították domonkos klostrommá. Itt élte le maradék életét TAMAS püspök. (28)

A MÁSODIK KÖVETSEGRŐL, mint már említettük, csak fráter PÉTER megjegyzéséből tudunk. Az ő személye csak másodlagosnak látszik. Származására nézve moldvainak kell tekintenünk a regeszták alapján, hiszen a régi szokás szerint minden ifju, aki szerzetesrendbe akart lépni, a legközelebbi kolostorban jelentkezett. Miután a rendfőnök iktatókönyve "moldvai"-nak nevezi, valószínűleg származására is utal. Szerepe végig BACSKA kísérője, titkáráként tűnik fel. Lelkesedése a magyar ősök kutatása terén bizonyára az általa említett Narabilia-ban önthetett komolyabb, leíró formát, amely művelődéstörténetünk nagy kárára elveszett. Az a körülmény, hogy FRÁTER GYÖRGY parancsára írta le BACSKA utazásainak érdekesebb részleteit, mutatja, hogy élete végén is a volt szereti és moldvabányai püspök szolgálatában állt.

A két követség szűkös adataiból érdekesnek tartjuk kiemelni a követek megfigyelését UZUN HASSZÁN személyére vonatkozólag. Jól fejlett, kemény embernek írják le a török szultán, II. Mohamed nagy ellenfelét, megemlítve diadalmas hadjáratait. Élesszemű megfigyelésüket igazolja UZUN HASSZÁN egy megmaradt miniatűrképe a párizsi Szépművészeti Múzeum perzsa kéziratok között. (30). A másik megfigyelésük UZUN HASZÁN borfivására vonatkozik. A követek tudták, hogy a szeszessital fogyasztás Mohamed követőinek tilos és ez feltűnhetett nekik, hogy a perzsa udvar már "nem egészen Mohamed hívő". Ezt a megfigyelésüket a velenceiek követe CONTARINI is megerősíti, amikor leírja, hogy 1475-ben a perzsa udvarban, mint követ, megfigyelte, hogy a szultán és környezete bort isznak. (31) Tárgyi emléke is maradt ennek az "eretnekségnek" az Istambul egyik kis bazárjában nemrég felbukkanó serlegben, amelyen HUSSZEIN neve valószínű "bordallal" körítve jelenik meg. (32)

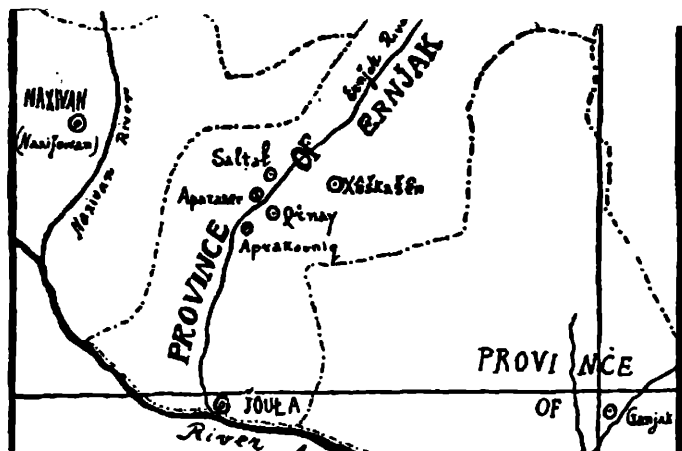
Uzun Hasszán képe egy perzsa kéziratban.

Az említett kulturtörténelmi megfigyelések mellett magyar szempontból sokkal je-
lentősebbek a követek tapasztalatai a KAUKÁZUS környéki magyar néptörödékekről említett
adatai. Mindenekelőtt meg kell állapítanunk, hogy a K.K. törödékekben említett két örményko-
lutor fekvése szinte magától kínálkozik a nyugatra szakadt magyaroktól elvált törzsek 15.szá-
zadi földrajzi elhelyezkedésére vonatkozó kutatások megoldására. A Cascacensis és A-
paracensis városnevek latinizált formáját lehántva a CASCA és APARA helynevek kutatá-
sát nagyon megkönnyítik M.A.VAN DEN OUDENRIJN domonkos rendi örmény történész több i-
lyen irányú tanulmánya. A szakértő armenologus és rendtörténész egyszemélyben, rekonstruál-
ta a latin okmányok, főként GIULIO A. SANTORI biborqs jelentéseiből az ún. "Frates Unitores"
domonkosrendi kongregáció kolostorainak földrajzi fekvését. A biboros jelentése az örményka-
tolikusok ún. "szakadár" részének egyesítését összegezte és 1587-ből származik. Magyar rész-
ről érdemben még nem foglalkoztak ennek a bőséges adatolással, az ott lakó néptörödékek fel-
sorolásával, etnikai hozzátartozásával stb. foglalkozó jelentéssel, amelyet javarészt a Rómá-
ba nagyszámban érkező, kiüldözött latinszerzetesek információi alapján írt össze.
OUDENRIJN O.P. a nakcevani (Naxivan) püspökség keretéhez, illetve földrajzi határaihoz tar-
tozó kolostorokat veszi sorra.(33)Tanulmányához mellékelte térképe - bár nagyon vázlatsterü-
elígyazítást ad a K.K. adattörödékeiben szereplő helynevek terén.Egyeztetve a térkép adataival
a követség törödek beszámolójának C a s c a nevét X o s c a s c e n várossal vélelem azonosí-
tani.OUDENRIJN tanulmánya szerint örményül ezt a helynevet Xöškaşen (Xöşkaşen) for-
mában szerepelteti SANTORI biboros jelentése.Korábbi és későbbi európai írók írásmódja sze-
rint pedig Choscascen, Corascen, sőt Nascascen alakban is előfordul.(34).Sokkal-
ta nehezebb A p a r a város meghatározása, amely már a jeles rendtörténésznek is gondot
okoz két nagyon hasonló városnév gyakori előfordulása miatt.A két, európai átirásban Aparan-
vay Abarakunik városok mindegyikében volt domonkos kolostor. Naxivan közelsége némileg
segíthet a nehézség megoldásában - legalább a magyar néptörödéket illetően - mert ezen a
tájon találkozott RUBRUK 1252-ben magyarországi szerzetesekkel a domonkosok közül.(35).
A jelzett városhoz mindkettő közel van ugyan, de az Ernjak folyó balpartján kellett halad-
niok Xoscascen felől. Ebben az esetben Aparaner (Aparaner) várossal lehet felté-
teleznünk, hogy a követség ottjárt.

Ez a vidék az ősi Gog-ten tartomány, amelyről KOREZMI MOZES örmény író meg-
emlékezik műveiben és törökös népek földjének tartja.(36) MINORSZKY is foglalkozik a régi
örmény nevekben rejtőző törökös népek helyneveivel ezen a tájon(37), 1329-ben JERETAMIR
a kaukázusi magyar néptörödek fejedelme, aki az Árpádok leszármazottjának tartotta magát,
kért és kapott XXII.JÁNOS pápától domonkos rendi püspököt népének és végül ezen a környé-
ken tartotta főpapi székhelyét Naxivan (Nakhitscevan) városában III.JÁNOS szintén domon-
kos rendi püspök, aki több ízben is járt Moldvában, a Havasalföldön és a magyar rendtartomány
szerzetesei közül verbuvált magának segítőket 1404-ben, akiket a konstanzi zsinat után el is
kísért a kaukázusi magyar törödek népéhez.(38)

Ennyi kapcsolatról tudunk a domonkos rendiek történelmén keresztül a "Perzsia vi-
dékére költözött" magyar népcsoportról, amely nem követte Pannóniába Árpád magyarjait és
akikkel TORMÁS herceg szerint azért sokáig kapcsolatban álltak.

Bár e helyütt a kaukázusi magyarság nyomainak adatolásával nem foglalkozunk, a
BÁCSKA TAMAS féle 1477-es perzsiái követség alkalmával még ott talált testvérnépet va-
lószerűleg I.ABBAS perzsa sah szórta szét vagy telepítette át, amit azzal tetőzött be, hogy a
többször említett Naxivan város katedrálisát lefoglalva mecsetté alakította át.(39).Annyi bi-
zonyos, hogy a legközelebbi perzsiái követjárás, amelynek a vezetője ZALÁNKEMÉNYI KO-
KAS ISTVÁN volt 1602-ben, már nem emlékezik meg az itteni magyarokról.(40.)

Az örmény domonkos rendi klastromok térképe P. Oudenrujn O. P. után.

JEGYZETEK:

1. - VÁMBÉRY Á. Beszámoló felolvasás a M. T. Akadémián. Közzölve: Tudományos Értesítő, 1867.
2. - Vámbéry közli "Geno" alapján az olasz beszámolót, majd magyar fordítását.
3. - FRAKNOI V.: Századok, 1899. évf.
4. - DONADO da LEZZE-I. URSU: Historia Turchesca (1300-1514). Publicita, adnotata, impreuna cu o Introducere de Dr. I. Ursu. Bucuresti, 1910.
5. - N. JORGA: Venezia in Marea Neagra. III. Anale A. R. Tom. 37 (1914).
6. - TARDY L.: Caterino Zenónak, Uzun Hasszán követének útja Grúzián át Mátyás udvarába. Filológiai Közlöny (1968) 471-479. old. és a részletesebb Izsák zsidó orvos a perzsiai uralkodó és Corvin Mátyás összekötője a törökellenes világliga megszervezésében. Magyar-Zsidó Oklevéltár XII. kötet. Különyomatban is: 1-20 old.
7. - Kassai Kódex 1470-es évi feljegyzése.
8. - A dátum megállapításában Vámbéry adata segített.
9. - Kassai Kódex részlet, eléggé penészes és nehezen olvasható része.
10. - "Fratr PETRUS DIONISII de Ungaria et frater MATHYAS de CEREMIO habuerunt licentiam ire in Terram Peregrinantium diocesis Moldaviensis et ibi assignari in aliquo conventu si presenti visum fuerit..." "Datum Perusii 1475 prima ianuarii..." Arch. Santa Sabina. Reg. IV. - fol. 108.
11. - "Fratr THOMAS BÁCSKA de Zeghedino conventus Pestensis habet licentiam quodcumque voluerit vel fuerit requisitus exire et stare in obsequio regis vel dominorum etiam quando vadunt contra Turchos et morari cum honestis personis et servire in missis, audientia confessionum et in administratione sacramentorum et tempore quadragesime et adventus et aliis huiusmodi potest predicare cum socio ubi provincialis vel alius prelatus voluerit et potest recipere elemosinas et bis in anno confiteri et nullus inferior etc. quamdiu honeste vixerit. Datum Rome, 1477, X septembris." Arch. Santa Sabina. Reg. IV. folio 113.
12. - "Fratr PETRUS de Moldavia potest stare in quocumque conventu etc." Arch. Santa Sabina. Reg. IV. fol. 161.
13. - "Fratr THOMAS de BÁCSKA de Zegedino conventus Pestiensis fit prior conventus Sancti Nicolai in terra Voccse et vicarius substitutus magistri Vincentti in contrata Magne Walachiee, excepta contrata Moldavie. Die 2 aprilis Rome." Arch. Santa Sabina. Reg. IV. fol. 179.

14. - V.ö. 2.sz. jegyzet.
15. - R.J.LOERNERTZ O.P.: Une ancienne chronique des Provinciaux Dominicains de Fologne. Arch.FF.PP. Vol.8. 151-161.
16. - Idem 158.
17. - Arch. Santa Sabina Reg.IV.fol 179 r-alapján már annyira megromlott a viszony a magyar és lengyel szerzetesek közt, hogy a kolostorok pecsétjét is bizalmas családoknál tartották letétben, amit a rendfőnök szigorúan elítélt.
18. - Járt Magyarországon is.
19. - Kassai Kódex szerint járt a kassai kolostorban 1517-ben, amikor is Bastka formában írták le a nevét.
20. - Idem: Rev.Dnus Eppus Seretensis Frater Thomas Batska simul cum socio eius.. "név-változat fordul elő.
21. - GAMS : Series Episcoporum:Batka Thomas II.de Zagradino-nak írja.
22. - "FratresMICHAEL de Quinqueecclesie et THOMAS Sigedini recipierunt elemosinam con sanguineorum ad studium orientalium in conventu Sancti Nicholai Confessoris provincie Grece..." Kassai Kódex részletek a "Terra Peregrinantium"-ról.
23. - V.ö. 15. jegyzet.
24. - V.ö. 22. jegyzet.
25. - A magyar könyvtörténet eme jelentős adatokkal zsufolt részét az első nyomtatványok terjedésére, eladására, vásárlóira és magára a magyar szerzők könyveinek kiadására vonatkozó szellemtörténeti és nyomdászati tanulmányt a hosszú ideig folyó per alapján rövidesen közzélni fogjuk.
26. - V.ö. 22. jegyzet.
27. - Idem : "...delenda provincia etiam sedes eius annulatur a. Dni. 1515. "
28. - A Várad-Velencén írt részletből.
30. - MARTEU et VEVER: Miniatures persianes exposées au Musée des Arts-Décoratif. Paris, 1913, 137 old.
31. - A narrative of Italian Trevels in Persia in the XV et XVI centuries. London, 1873, 201 old.
32. - ARMENAG BEY SAKISAN: A propos d'une coupe a vin et agate au nom du Sulran Timouride Hussein Baicara. Syria, VI. 274 sk.
33. - Bishops and Archbishops of Naxivan. Studia Catholica, 8(1932).
34. - Idem: 187 old.
35. - FEHER MATYAS: Marcellus a hun-krónika szerzője. Magyar Történelmi Sz. (New York) I. 4-5. 74 old.
36. - SURANYI ISTVÁN: Az ó-örmény Satenik... Magyar Történelmi Szemle(N. York) I.évf.2.sz. 30 sk.
37. - M.V.MINORSZKY: Transcaucasica. Journal Asiatique 217(1930)41-112. (Térkép-mellékletekkel) és Etudes Arméniens 24(1930) 117-123.old.: Le nom de Dvin.
38. - JÁNOS sultanieh-i püspök "Libellus de notitia orbis" c. kéziratát és magyarországi utazásának részleteit egyik legközelebbi számunkban kimerítően közöljük.
39. - M.A.van den OUDENRIJN O.P.Bishops and Archbishops of Naxivan.
40. - M.SCHEFER: Iter persicum, Paris 1877. Zalánkeményi Kakas István az egész Kaukázusról részletes képet fest utazása közben szerzett tapasztalatairól. Érdekessége és párhuzamos jelentősége tanulmányunkban az, hogy ő is királyi követként utazott Perzsiába, majdnem ugyanazon az úton, mint Bácska püspök és társa.

HOZZÁSZÓLÁSOK

ANDRÁSSY KURTA JÁNOS : 'ÓKORI EREDETŰ MAGYAR EMLÉKEK' c. vitairatához.

A RÓMAI "KOPT" OROSZLÁNOK.

Pósa László (Róma).

A római városi egyetem kötárának dombormű-gyűjteményét szemlélgetve ősi-
nek tűnő és a magyar dekoratív művészet, különösen az ún. életfa motivumok meglepő-
en gazdag sorozatját fedeztem fel. Egész különleges jelentősége van ennek a gyűjteménynek
abból a szempontból, hogy az ún. "Motivschiebung" - motivum-vándorlás mekkora utakat
tett meg, amíg egy-egy nép a sajátos adottságaival oly ügyesen továbbfejlesztette, hogy ké-
sőbbi korok művészettörténészeinek komoly fejtörést tudnak okozni eredetük felderítése ter-
rén. Sok gyűjteményt tanulmányoztam már át eddig, de a római, jelzett kötár nyújtott szá-
momra legtöbb meglepetést.

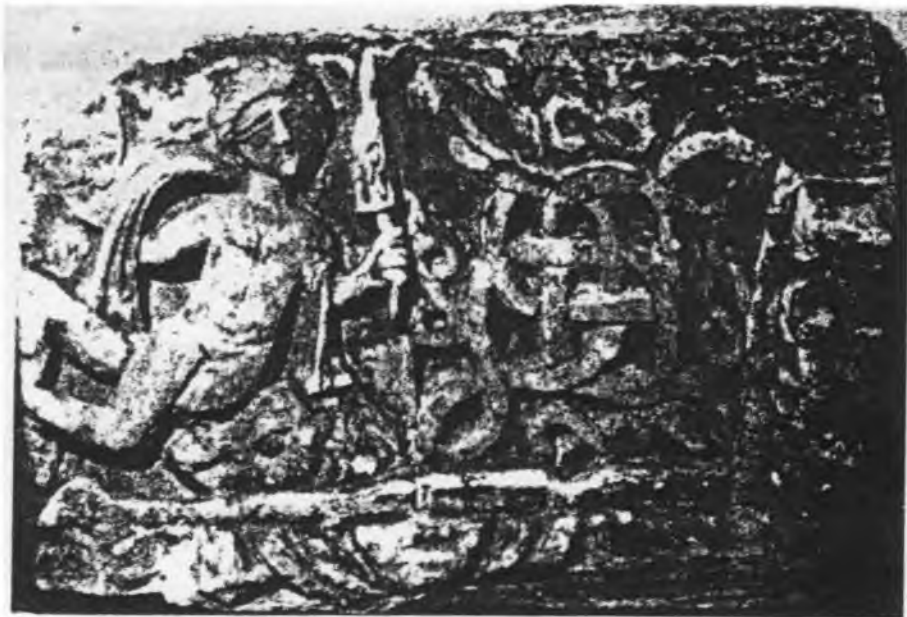
A jelzett gyűjtemény a római szakemberek figyelmét is magára vonta. Őket kon-
zultálva jutottam L. Guerrini tanulmányához : "Relievi copti nella Universita
di Roma". címmel, aki a közölt képeket is elsőnek ismerteti. Nem kétséges, hogy je-
lei, amelyeket magán visel mindkét oroszlán mezopotámiai eredetűek. Az első, félig-
meddig már keresztény motivációs ábrázolás talán csak régi tradícióból vitte tovább az
oroszlán tomporán ábrázolt és szabályszerűen kiképzett csillagot és az első sódérján alkalmá-
mazott négyes vágást. Az életfa a merevített dombormű centrumán kívül esik és mind-
két ábrázoláson csak szinte másodrendű szerepet tölt be az egyik esetben geomet-
ria idomokból alakított, a másik esetben pedig növénymotiváció ügyesen megoldott kereszt
kompozíció mellett.

Mint L. Guerrini jelzi, a domborműveket kopt kőfaragók munkájának
tartja. A kopt művészet kapcsolatai bizánci eredetűekre is mutatnak, de téves lenne az a fel-
fogás, hogy egyedül a letűnőben lévő görög művészet lett volna a továbbítója, vagy kizá-
rólágos közvetítője. A magyar régészet is tud felmutatni kopt eredetű műalkotásokat, de
ez még nem jogosít fel bennünket arra, hogy egyenes kapcsolatok lehetőségeire gondolha-
sunk. Ugyanez a helyzet az olaszországi kopt emlékekkel is. Keresve az áthidalást, sok
vélemény hangzik el arról, hogy Nagy Theodorik Ravenna uralkodója, a művészetek-
nek nagy pártolója segítette elő ezeket a keleti motivumokat értő és kedvelő kőfaragók, é-
pítészek és szobrászok munkáinak nyugati elterjedését. Róla tudjuk, hogy pl. a sírmlékek
faragását mint monopóliumot egy örmény családnak adta. A klasszikus és
pogány mitológiai motivumokat kerülő ravennai művészi kör jellege az újabb, kele-
ti motivumok felhasználásával alkotott ujat. Az örmény és kopt kőfaragás pedig a
szaszanida motivumok jegyében fogant és használta annak szimbolikáját, val-
lási motivumait is, megörögzötten ragaszkodva az arianus eretnecség általánosan
elterjedt keresztény motivumok egyszerű szimbolikájának elvetéséhez.

Eme állításom valószínűsítéséhez mellékelem meg - az oroszlános adatolás mel-
lett - a sorozatban ugyanazon mester munkájának tartott galamb-szarkofágot
háromágú életfa szimbolummal, valamint a "hunokat öldöklő angyal" domborművét. Ezek
is azt mutatják, hogy a mestereknek inkább örményeknek kellett lenniük, hiszen ők is-
merték közvetlen közelből a Kaukázusra "farkasként üvöltő hunok" hadait Szent Jeromos
szerint.

Oroszlán domborművek a római kőtárban.

A római egyetemi kőtár galambos-angyalos domborművei.

A "nagyszombati VINLAND térkép" előkerülésének története.

Irta: Szepessy Géza. (Várpalota.)

Jelen írásomnak feladata nem a térkép magyarázata, hanem a sok mendemonda tisztázása, mely misztikus homályt borít a becses leletre. Bár a leírás tudományos igényvel lép fel, "népszerű formába" közlöm. Ebben az esetben "az első kéz" (melyet nem támaszt alá még irodalom) nyilatkozik.

1954 nyarán, egy zömében önkéntes társadalmi munkatársakból álló közösség foglalkozott az esztergomi vasútállomásnál lévő, úrpádkori, ötvös és pénzverők falu plébánia templomának feltárásával. (1) Egyik nap az ásatásokon mutatták be VEREBES JÁNOS tanárt, akitől köztudott volt, hogy mint tanár-iskolaigazgató foglalkozik régészeti, néprajzi és általában muzeológiai érdekes tárgyak gyűjtésével. (2) Beszélgetésünk közben érdeklődéssel figyelt fel, hogy jómagam az oknyomozó történettel foglalkozom és erre hűszesztendei anyaggyűjtést irányoztam elő. Néhány nappal később meghívott lakására, ahol megnéztem az általa gyűjtött és középkori kerámiákat, néhány fegyvert, kéziratot, térképet. Ezek között volt a későbbi "nagyszombati térkép" is. Sajnos, nem figyeltem fel akkoriban a lelés körülményeire, hanem csak később, amikor eladásra kínálta fel térképeit. Közölte velem, hogy volt már Budapesten is illetékes helyeken, de néhány forintért nem volt hajlandó eladni. Ez a beszélgetés a Dorogi Tájékozódási helyiségében zajlott le és ahol a következő térképeket megvásároltam tőle:

2 darab 1860 körüli lithografált térkép,

2 darab kéziratos térkép.

Ezután évekig nem nyúltam a térképekhez, a két lithografáltat elajándékoztam. Később ugyancsak tőle megvásároltam egy kéziratos térképet, mely Esztergom és környéke néhány török elnevezését örököltette meg, és egy töredék Hóman-féle térképet. (3)

1958-ban MIHALIK SÁNDOR (4) vizsgálta meg a két első kéziratos térképet, melyek ugyancsak felkeltették érdeklődését. Jómagam ennek ellenére késői másolatoknak tartottam őket. (5) Ezen a későbbiek során, "HUNGARYAN VINLAND MAP"-nak elnevezett térképen számos rovásírási jel, illetve szöveg is volt. Megfejtésük nem okozott különösebb nehézséget, de szövege számomra érthetetlen volt. Ez is szerepet játszott abban, hogy tartózkodó voltam, nem kíséreltem meg közlését. Ehhez hozzájárult az a tény is, hogy nem találtam olyan munkatársat, aki hajlandó lett volna feldolgozni. GERMANUS GYULA professzorral az egyetemen összeházasodva a török elnevezésekre kértem magyarázatát, és megemléstettem a két kéziratos térképet. Nagyon érdekelte, rendkívüli becsesnek tartva őket és arra kért, hogy közölhesse, mint a törökhódoltság megszűnte után negyven évvel készített török emléket. (6) Egyben felfigyelt arra, hogy az említett VEREBES ISTVÁNNAK van egy kis török kéziratos is, amit aztán meg is vásárolt tőle. Mikor meglátta a nagyszombati Vinland Map-ot, felfigyelt a rovásírási jelre, ígért egy címet, ahol megvizsgálják hitelt érdemlően. (7) Igé-

retét tett követte:

A világ legnagyobb földrajzi társasága, a washingtoni NATIONAL GEOGRAPHICAL SOCIETY kiváló szakembere Mr. G. CROSETTE (8) hozott össze a norvég kiváló tudóssal, HELGE INGSTAD hajdani nagyképességű diplomatával, aki mindennél fontosabbnak tartotta még a legfényesebb karrierénél is a régészet és a történelem iránti szeretetét. INGSTAD a vizsgálatokba bevonta többek között az oslói BERGSLAND és a brüsszeli van LOEY professzorokat és kutatásokat végzett a terepen is NEW-FOUNDLAND-ban, hiszen az előkerült nagyszombati térkép az ő elméletét látszott igazolni. Könyve számos nyelven jelent meg, melyekben közölte a nagyszombati térképet és az arról alkotott véleményeket is. Ebben az időben bukkant fel a híres "YALE VINLAND MAP", mely igen nagy vihart kavart fel: sokan hamisítványnak tartották és hibáztatták a YALE egyetemet, hogy miért vásárolta meg száz-ezer dollárért a térképet. A YALE könyvtár igazgatója nem bocsátkozott vitába és hagyta, hogy a dolgok a maguk útján haladjanak, de minden további vizsgálatot megtagadott. Ekkor került elő az a kódex, melyből a térképet valamikor kitépték. Így haladt jóformán párhuzamosan a "NAGYSZOMBATI" és a "YALE VINLAND MAP". Közben a világsajtó mind többet írt a térképekről (9) és megindult a harc, melyet egy szellemes újságíró így fogalmazott meg: "Ki a felelős Amerika felfedezéséért?"

Térjünk vissza azonban a nagyszombati térképhez, hiszen előkerülésének fundusa még nem tisztázódott:

Még 1958-ban kérdést intéztem VEREBES JÁNOSHOZ, hogy mondaná el a térkép előkerülésének hiteles történetét. Ő nagyjából a következőképpen adta elő a lelés körülményeit:

"1945-ben, márciusban fogságba estem és Párkányon keresztül Esztergomba kerültem mert sehogyan se tudtam hazakerülni Lévára. Egy orosz alakulatnál takarító munkára fogtak be minket és az elhagyott német parancsnokságot hoztuk helyre. (10) Itt egy halomban régi papírfélék, írárok között, akadt számos térkép is. Fogtam egy csomó térképet és begyűrtem ingembe. Így maradtak meg ezek. A többi sorsa előttem ismeretlen, mert azután megszöktem."

Mikor aztán érdeklődtem, hogy véleménye szerint honnan származhattak, a következőket válaszolta:

"...akár a Primáciáról, akár a Bibliotheca anyagából, vagy a Bencésektől, ki tudná. De származhatott a Brenneréktől (11) is, mert a közelükben voltunk..."

1964-ben újból beszéltem VEREBES JÁNOSSEL, közölve vele, hogy valószínűleg egy jelentős térképről van szó, mely összefügg Amerika felfedezésének kérdésével. Kisérlel meg felderíteni a térkép származási helyét. Többet azonban most sem tudott mondani. Közben nagy adatgyűjtést folytattam, "írásztalnak dolgozva," mert a tulajdonomat képező térképet publikálni nem szándékoztam. Ez szokatlan is lett volna. Hazai körökben amúgy is nagy volt az érdektelenség és legfeljebb meghallgattak, de ahogyan szakmai zsargonban mondani szokták: "senki sem harapott rá."

1955-ben negyedéves tanulmányutat tettem a Skandináv Államokban és így módom volt az űrt kitölteni, melyre itthon módom nem nyílt. Résztvehettem a finnek múzeumi kongresszusán CARL JACOB GARDBERG (12) és NIILE VALONEN (13) professzorok jóvoltából hozzáférhettem a szakirodalomhoz és adatokhoz, melyeket később hasznosítani tudtam.

Egy amerikai magángyűjtő 50.000 dollárt kínált a térképért, melyet New Foundlandban Ingstadnál látott. Nem lévén rabszolgája a pénznek az ajánlatot határozottan elutasítottam. Tanulmányutamat a Leyden-i Rijks Múzeumban fejeztem be és onnan tértem haza. Ekkor már biztos voltam abban, hogy a térkép szövege ó-angolszász nyelvű és megegyezik

Nagy Alfréd király "OROSIUSÁNAK" szövegével, melyet később egy ismeretlen kijavított, átalakított. Ez az újabb adat már elvezetett a skandináv "SAGA"-k misztikus világába, (14) ahol összetalálkoztam Tyrkir történetével, akut okvetlenül a Kárpát-medence (közelebbről: Mátyus-föld) szülöttjének kell lenni, hiszen az "elgermanizált" név eredetileg "TURK" vagy "TÜRK" lehetett. Ezáltal ismét egy jelentős kérdést vetett fel a "Nagyszombati Térkép".

Mint várható volt, egymás után jelentkeztek a térkép ellenségei, főként hazai földön. Így aztán a Művelődésügyi Minisztérium Múzeumi Főosztálya tanácsára biztonsági letétbe tettem öt évi időtartamra. Így került letétbe a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Múzeumába. (15)

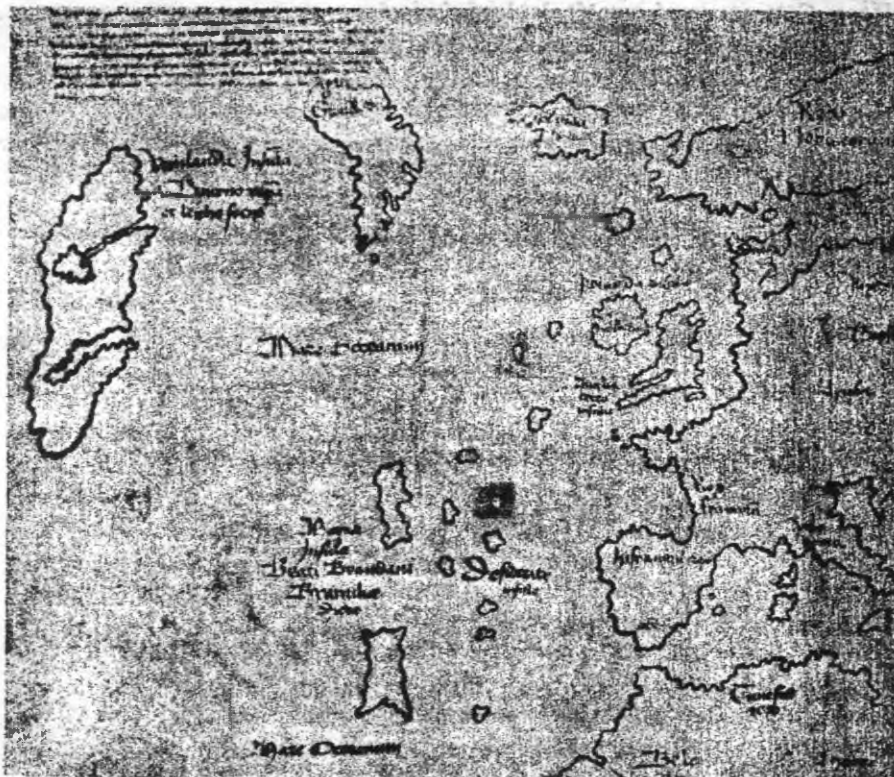
Közben a külföldi sajtó anyaga csak vékony szálaikon jelentkezett a magyar sajtó hasábjain. Akadtak olyanok, akik munkatársként jelentkeztek, bár semminemű munkát hozzátenni nem tudtak, így természetesen elutasítottam. Akadt fenyegetés, irigykedés is bőven, de főleg ahogyan azt tapasztaltam: valamiféle dicsőségben akartak osztozni, nem a közös munkában. - Akadt két rendkívüli becsületes munkatárs, akik azonban nem félték a munka től és éveket szántak a kutatásokra, majd akadt egy harmadik is, aki ugyancsak nem sajnálta az időt a térképtől. Ez a munka azonban semmiként sem gyors, magában viseli a tévedések hosszú sorának lehetőségét és itt a következtetéseknél vállalni kell valamennyi ódiumát. Engedtessek meg, hogy mindhármas nevét itt közöljem és köszönjem szorgos munkájukat: CSALLANY DEZSO megyei múzeumi főigazgató (Nyiregyháza), aki a rovásírással foglalkozik, ERDELYI ISTVÁN a MTA. Régészeti Kutató Intézet munkatársa, aki a térkép történeti kérdéseivel és VÁSÁRY ISTVÁN az ELTE. tanársegéde, ugyancsak a térkép történeti hátterével.

Közben Amerika fölfedezése eléggé nemzetközi történész-üggévé terebélyesedett és egy amerikai bizottság élére kinevezték, MAGNUSSON szenátort, aki arra hivatott, hogy koordinálja a kutatásokat. HELGE INGSTAD, "Halten" nevű hajójával évente átkelt az Óceánon és New-Foundlandban kereste "VINLAND" nyomait, míg végül is siker koronázta tevékenységét. Az általa feltárt kis viking telepeknél döntő volt a vas tárgyak jelenléte, mely eldöntötte, hogy a telepek valóban az első évezred végén keletkeztek. Ásatásokat végeztek a dánok Grönlandon is, ugyancsak szép eredménnyel és az egész "normann-ügy" felszínre kerülése arra ösztönzött, hogy a normannok VIII-XII. sz. történetét alaposan és főleg kritikusan vizsgáljuk meg. Így azután nemcsak a Tyrkir-kérdés, hanem a "Kijevi Fejedelemség" normann-kérdése is felszínre került.

Minket magyarokat számos okból érdekel a térkép, mely minden bizonnyal egy sokkal korábbi későbbi másolata, - mely elsősorban is bizonyosága annak, hogy a török-hódoltság korában Nagyszombat milyen széles körben foglalkozott a tudományokkal. Véleményem szerint a térkép több, korábbi összevonásából született, talán a nagyszombati nyomda rézmetszőjének keze nyomán. Sok tekintetben hasonlít a dán királyi könyvtár által őrzött "SIGURDUR STÉFANSSON"-féle izlandi Skolholt térképhez. Nincs kizárva, hogy mindketten egyazon térképet látták, csak a nagyszombati térképre felvezették az újabb eredményeket, míg érthetetlen módon a "STÉFANSSON"-féle térképre nem, bár az is csak későbbi másolatban maradt fenn. (16)

A térképen sok hibás latinságot találunk, mint nem is kis számban a középkori oklevelekénél is. Egyben bizonyíték lenne arra, hogy nem egy jezsuita barát, hanem egy világi, esetleg egy fráter készíthette, hiszen a latint sokkal kevesebben beszélték és használták, mint azt általában vélik.

Ennyit a felvetett kérdésekről, melyet azért említék, hogy milyen bőséges és gazdag tára van a kutatási lehetőségeknek.

A "VINLAND" TÉRKÉP (1440-ből a Yale Egyetem tulajdonában.)

JEGYZETEK

1. Ekkor alakult meg a Dorogi Járás Múzeumbarát Köre, mely igen szép gyűjtőmunkát végzett évek hosszú során.
2. 1965 őszén tragikus hirtelenséggel halt meg Verebes János.
3. Mindkét térkép az esztergomi múzeumban. A török elnevezésekről írt cikkemet Germanus Gyula professzor instrukciói alapján írtam, Fehér Géza lektorálta.
4. Mihalik Sándor a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Múzeum néhai igazgató helyettse két alkalommal volt lenn Dorogon, az ő tanácsára adtam át a térképet a Nat. Geogr. Soc.-nek.
5. A háborús események során nagyon sok családi levéltár szóródott szét. A múzeumoknak nem volt anyagi fedezete a vásárlásokhoz. Ezek a térképek nem voltak megvásárolhatók, mert pl. az egyik műzeológus hamisnak tartotta és darabjáért mint "érdekességért" 20.- Ft-t kínált. Egy másik múzeum Verebest azzal küldte el, hogy irattári anyag és nem magyar vonatkozású.
6. Germanus prof. akkor kért meg, hogy küldjem fel hozzá Verebest, akitől egy kis török hártyát vásárolt meg.

7. Idézem Germanus prof. levelének idevágó részét: Mr. G. Crosette, Chief Geogr. Res. Washington D.C. National Geogr. Soc. USA. (1961. IX. 30.)
8. Crosette úr néhány hónappal később értesített arról, hogy rendkívüli érdekes a térkép és azzal kapcsolatos kutatásokkal az ő megbízásukból Dr. Helge Ingstad (Oslo) foglalkozik. Egyben közölte, hogy egy xerox másolatot azonnal megküldtek részére. Ettől kezdve együtt dolgoztunk kutatásainkban. Az ő anyagi áldozatai nagy szerepet játszottak abban, hogy sok szakember szólhatott a kérdéshez.
9. A sajtóban szenzációra vadászva megjelent egy cikk, hogy a Yale-térkép hamis és igen is Columbus fedezte fel Amerikát. Közel egy évig tartott a hírverés, mely azután végleg híressé tette a Yale-térképet. Egyik hazai intézményünk vezetője összetévesztette a két térképet, mert mindkettő mint: "VINLAND MAP" szerepelt. Elindult a szóbeszéd, hogy:
 - a./ a térkép hamis, mert megállapították Amerikában
 - b./ a térképet egy német tiszt szakította ki egy nagyszombati kódexből stb.
 Köztudott, hogy a Yale-féle térképhez Svájcban találták meg a kódexet, melyből a térképet valamikor kitépték. Ezt a kódexet is megvásárolta a Yale Egyetem könyvtára. Így keverték össze szerencsétlenül a két térképet. Talán volt benne egy kis szándékosság is? - Mert a későbbiek erre engednek következtetni. - Közben a világsajtó sokat írt a "HUNGARYAN VINLAND MAP"-ról, hiszen a rovásírása is egy érdekes középkori szöveget takart.
10. Esztergomban a 711. német gyaloghadosztály egységei és felsőbb parancsnokságai állomásoztak. Érdekesebb az, hogy ott teljesítettek szolgálatot a norvég önkéntesek "VIKING PANZER DIVIZIO"-ja is. Verebes nevetve mondotta később, hogy "viking-térkép," nem is gondolva, hogy mennyire közel járt az igazsághoz.
11. Brenner Ferenc nagyon híres régiséggyűjtő volt Esztergomban. Nem lehetetlen az sem, hogy az ő gyűjteményéből való a két térkép, mert lakásuk a Bazilikától nem messze volt a Visegrád felé vezető út mentén, ahol valóban volt német parancsnokság a környező házakban.
12. Carl Jacob Gerdberg jelenleg az Aobo Akadémie professzora, akkor a turkui vár főigazgatója. Sokat segített munkámban, amit itt is megköszönök.
13. Prof. Niilo Vallonen a Finn Nemzeti Múzeum főigazgatója, aki lehetővé tette kutatásaimat a Nemzeti Múzeumban.
14. Elsősorban a "Grönlandiga saga" és az "Eirik saga" 4-5. fejezetére gondolok, ahol világosan megírják, hogy a Vinland nevet Tyrkir adta, aki Leif Erikson nevelőatyja volt. A kérdéses "vin" nem okvetlenül szőlő vagy bor, hanem erjesztett ital. Hiszen a magyar bor szó is pl. a normann "bjor" (Bier=sör) = erjesztett ital szóból származik.
15. A letét 1971. július 6. -án jár le.
16. Helge Ingstad könyvében közli a "Stéfánsson-féle" térképet is, melynek eredeti évszáma: 1570, de csak egy száz évvel későbbi másolatban maradt fenn, melyet 1670-ben készítek. Ingstad első közlése: Helge Ingstad: "Vestervejen til Vinland" Oslo. 1965. Intern. Bookpr.

Egy magyar hithirdető a perui indiánok népszokásairól, 1780-ban.

P. ÉDER XAVER FERENC S. J. : Descriptio provinciae Moxitarum... c. könyve, Buda 1791.

írta: TÖMÖRDY GYULA, Mexico.

Bár Délamerika legelső egyeteme, a limai San Marcos 1551-től gyűjti értékes adatait, kéziratok tömkelegét a koloniális időszakból mégis felcsillan a szeme tájékoztató könyvtárosnak, ba mint magyarok kutatunk a perui őslakosság néprajza terén es pulanatok alatt kezünkbe kerül egy 1791-es kiadású, Budán nyomtatott könyv. Szerzője egy magyar jezsuita, aki a "moxita" néptörzs misszionáriusa volt, amíg a spanyolok egész Délamerika területéről ki nem űzték őket.

ÉDER XAVERI FERENC S. J. munkája valóban páratlan adatforrás a 18. századi őslakosság néprajzáról. Teljes címe: "Descriptio Provinciae Moxitarum in Regno Peruano." Az elesemű megfigyelő ma már alig használt részletességgel ír az "indusok" életének minden jellegzetes mozzanatáról, hogy a legjobb utleírásokkal is vetékedik. Érthető tehát a nagybecsülés a szakemberek részéről, amelyben a munkát reszesítik.

Magyar részről MÁRKI SANDOR méltatta a lelkes és sokszor aranyhumorú hittérítőt és munkája jelentőségét "Egy ismeretlen magyar utazó" címmel (1). A latinnyelvű munkát már 1888-ban spanyolra is lefordította FR. NICOLÁS DE ARMENTIA. Foglalkozott a szerző személyével és munkájával argentin részről legújabbán VICENTE D. SIERRA is aki a szokásos tévedést követve: "nagy nemzeti hithirdetőnek" mondja. (2) Ez a tévedés természetesen jóhiszemű, azonban szándékolt és megtévesztő európai tanulmány-sorozat hatása alatt áll. Eme szándékolt megtévesztések főforrása OTAKAR ODLOZILIK tanulmány sorozata, amelyek a prágai Károly egyetem fémjelzésével hatoltak be az amerikai hispanológiai szaklapokon at a köztudatba. (3). Azon az alapon, hogy a jezsuita rend ujoncképző kolostora Trencsénben képezte ki a korabeli Osztrák Magyar Monarchia területéről az Ur szőlőjébe hithirdetőknek hivatott fiatal szerzeteseket, mi sem volt a szándékolt megtévesztéseknek könnyebb, mint erre a jelenleg megszalt, elcsatolt városra való hivatkozás. Egész sor magyar szerzetes könyvelnek el ezen az alapon cseheknek, horvátoknak stb. A tarakumárok, a csinipák hithirdetői közt szereplő magyarok így válnak a misziós-történetben csehkké, esetleg szlovákoká. (4) A legelső nyomda megalapító OROSZ LÁSZLÓ, aki Argentínában jászotta "Gutenberg szerepét" Ung-megyei születése és neve miatt változott csehé. (5). De nem érdemes folytatni a sort, bár több Észak Amerikában élő, missziológiával foglalkozó szakember véleményét már sikerült helyes irányba terelnünk.

Sokkal jelentősebb adat az, amit HOLOVICS FLORIÁN a budapesti Egyetemi Könyvtár birtokában lévő PRÁY GYORGY-féle kézirat gyűjtemény kutatása so-

DESCRIPTIO

PROVINCIAE MOXITARUM IN REGNO
PERUANO,

*Quam e scriptis posthumis FRANC. XAV.
EDER e Soc. Jesu annis XV. sacri
apud eosdem Curionis digessit, ex-
polivit, & adnotatiunculis illu-
stravit Abb. & Consil. Reg.
MAKO.*

BUDÆ,

Typis Universitatis, 1791

Éder Xav. Ferenc S.J. könyvének címlapja.

rán felfedezett: "Makó (Eder X. Ferenc munkájának kiadója, aki a szerző halála után jelentette meg a munkát!) csak átcsoportosította, nem szóról szóra közölte, hanem nagyrészt kihagyta..." (6).

Ez az adat rendkívül jelentős a perui őslakosság etnográfiai kérdése szempontjából! Mint már említettem, a szakemberek alapvető forrásként használják a jelzett munkát, minden szavának nagy jelentőséget tulajdonítva. Ez érthető is. Bár a spanyol fordítás is sokat forog kézen, szakemberek épp az eredeti latin szöveget idézik. Magyar tudományos szempontból is magáról kínálkozik a lehetőség, hogy a ma már az egész emberiség kultúrájának egységes képpé formálását egyengető mozgalomból kivegyük részünket. A MAKÓ által önkényesen (?) elhagyott részeket pótlása tehát a perui tudomány számára kétségtelenül nagy szellemi ajándék lenne!

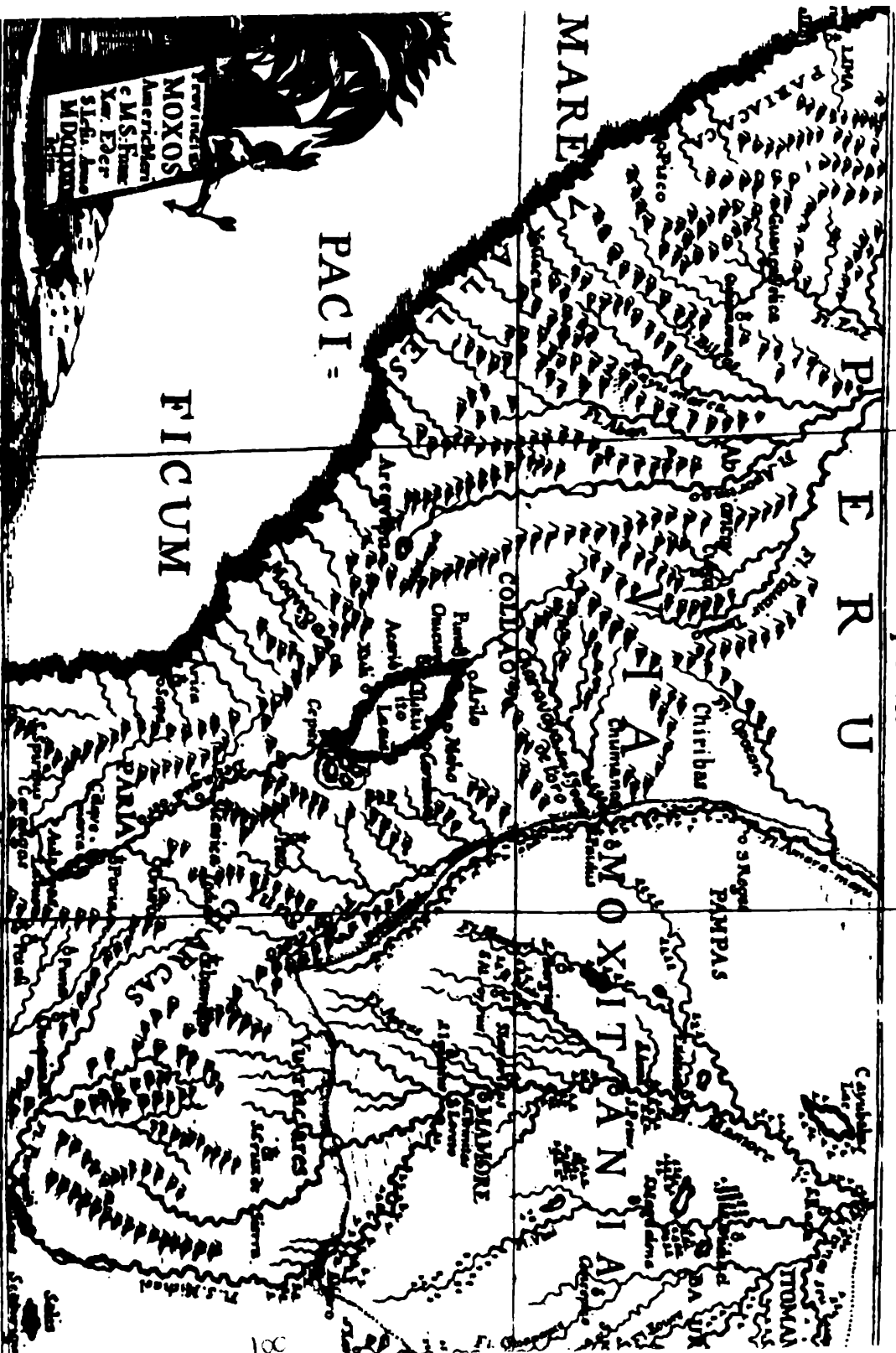
Eder könyvében a perui tartomány, a magyar jezsuita működési területe Moxitania néven szerepel, míg a térkép "provincia Moxos" rézmetszeteskorabeli címmel. A perui néprajz tudomány még ma is legértékesebb hagyatékának tekinti. A korabeli autokton, bennszülött lakosság népies ételeit, italait nemcsak felsorolja, hanem aprólékos gondallal leírja készítési módjukat és a szertartásos vendéglátás minden csinját-binját. A szokásos lelkipásztori tevékenységről csak elvettve esik szó munkájában és csak apró "elszólásokból" igyekezhetünk magunknak magánéletére vonatkozó adatokat gyűjteni. Példaként teljes egészében közlöm az eredeti kézirat italokról szóló részét, melyet a Budapesti Egyetemi Könyvtár őriz. (Kéziratár: Pray - Gyűjtemény 50. kötet, III. könyv, IV. lejezet. Holovics Flórián tudományos kutató lordításában.)

"...Az indusok itala és készítési módja: A "csicsa" vagy "eronétikó". Az indusok italát a spanyolok egész Amerikában közös névvel csicsónak mondják. Maguk az indusok pedig saját nyelvjárásaik szerint különböző neveken. Az enyéim eronétikó-nak nevezik. Azok az indusok, akik Peruban spanyolok közt élnek, értenek hozzá, hogy különböző magvakból és a fák gyümölcseiből nagyon erős italokat készítenek. Nekik csak az van nyűkre, aminek részegítő hatása van. Ezért mondják: a spanyolok három jó dolgot hoztak nekik: a San Corpus-t (Ünnapja-ünnepét), a csengetyűket és a "tüzes italt." Ünnapja és egész nyolcadja alatt ui. amikor a Körmeneteket szokták tartani, sokat táncolnak, amelyhez szükségük van a kis csengetyűkre, de a szeszitalra is, mert ez erőt és bátorságot ad nekik.

Az indusokban akkora az ivászat utáni hajlam és vágy, hogy nehezen hiszem, miszerint lenne még a világon egy ilyen nép, amely annyira áhitozik az ital után, mint ezek a népek az ő csicsájuk után. Mert ha csak ígérk is, hogy talán a jövő évben újból csinálnak ilyen italt, attól kezdve semmi sem nehéz, semmisem elriasztó vagy lehetetlen előtűk.

Eddig még nem találtak ki semmit, ami hatásosabb lenne az indusok lomhaságának elűzésére, mint a leendő ivás reménye. Ami pedig személyüket illeti, annyira erősek, hogy nagyon keveset és nagy ritkán láttam közülök teljesen részeget, bár annyit ittak is, hogy az a lábukról többeket leszedett volna még akkor is, ha a csicsa annyira erős volt, hogy az esetleg fedetlenül hagyott tartóedényből áradó ereje az egész házat betöltötte. Hozzájárul az általános vélemény, hogy sokkal részegebbeknek kellene lenniök más népeknél, hiszen az ivást többnyire nagy erő kifejtést igénylő táncsal kötik egybe, mégpedig tűző napon, kalap nélkül, - hacsak esetleg nem a bőséges verejtékezés gátolja meg a teljes részegséget.

A gondjaimra bizott néptörzs vizet évente vagy kétevente ivott, amikor t. i. az a-

ratás az időjárás sanyarúsága miatt nagyon szűkös volt. Ezért homoré kót készítettek s napközben ezzel oltották szomjukat. Ez nagyon kellemes ital volt és nem okozott részegséget, nem is itták máskor, csak ha szomjasak voltak. Soha sem főztek belőle nagyobb adagot, csak annyit, amennyit minden család a maga létszáma szerint 3 nap alatt elfogyasztott. Az első napon rendszerint izetlen volt, mert még nem erjedt meg a cserépedényekben. Másnap mikor az érettség fokát elérte, volt a legjobb. A harmadik nap már ecetesedett és némi rosszízűség nélkül nehezen lehetett meginni. Ezért megnövekedett az asszonyok munkája, akik minden harmadik nap megújították az italt. Készült pedig törökbúzából, vagyis kukoricából. Ennek a szemeit kissé megpörkölilik, liszté őrlik s elegendő vizet öntve hozzá kb. két óráig főzik. Amikor a liszt tömege összeállt, valamilyen sűrű szítán kézzel átyomják úgy, hogy a liszt finomabb része áthatoljon. Így a kelletténél sűrűbb italféle keletkezik belőle. Ezt aztán korsóikba öntik. És valóban ez nemcsak a szomjuságot, de egyben az éhséget is egyben csillapítja azért az indusok utjaikon, amíg ez az ital tart, egyáltalán nem törődnek étel kereséssel vagy az étkezéssel, bár ha felajánlják nekik, soha sem utasítják vissza.

Nagyobb munkát és többek közreműködését kívánja az az ital, amelyet a spanyolok neveznek csicsának és amit az indusok eronétikónak mondanak. Ezt csak ünnepnapokra készítik, de más, nem egészen izléses módon. Kissé megpirítják a szemeket, meg-őrlik, aztán hidegen pogácsákká vagy kenyerekké gyurják. Ezeket cserepekben sütik, de ez a külsejét tudja csak áthatni. Erre összehívják megfelelő számú asszonyt. Néha százan is összejönnek. Már most az óriási fazekak köré ülnek, szétosztják közöttük a feligült kenyeret, amiket ők elaprítva darabonként osszerágnak addig, amíg az esetleges szemek is megörlődnek. Mikor a rágó asszony észreveszi, hogy a falat, melyet fogaival őröl, már kellő módon szét van morzsolva, a nagy fazékba köpi, vagy ha illendőbben akar eljárni, ujjaival beledobja. Ez a munka eltart néha egész nap is. Befejezés után vizet öntenek a fazekakba és 24 órán át tűzre teszik. Kirendelt asszonyok örködnek felette. A fenékre leülledett tészta lassan keverik, tüzet tesznek újból alá és a maradék lisztet kellő időben hozzákeverik. Miután mindent elvégeztek, a fazekakat az odakészített teknőkbe ürítik, mikor pedig langyossá vált, óriási cserepkorsókba töltik a csicsát. A korsókat soha sem mossák, úgyhogy egész kéreg van rajtuk. Készítményük egyetlen éjszaka úgy megerjed, hogyha a korsót lezárnák, ezer darabra szétrepülne. Másnap a folyadék tetején bőséges sárga olaj úszik, ami számukra annak a jele, hogy a munkát az előírások pontos megtartásával végezték el, így a csicsa elérte azt a tökéletes fokot, hogy az isteneket is méltán lehetne megkínálni vele.

Hogyan isszák az indusok a csicsát? - Alkalmas időben összejönnek a vendégek és megtapasztalják a csicsát. Ha úgy veszik észre, hogy olyan, aminőnek ők kívánják, kitörnek ama asszony dicséretébe, aki a készítés főgondját viselte és ezer szépmondással halmozzák el. Ha az ital nem üti meg a mértéket, nincs az a szemrehányás és gyalázkodás, amivel a szegény asszonyt el ne borítanák, de azért anélkül, hogy egyetlen csepp is maradna az italból. Munkájának jutalma egy itallal tele korsó, amelyet valakivel elküldenek a készítő asszonynak. Így akár jól, akár rosszul sikerült a dolog, mindkét munkának egy a fizetése. Mindenegyik korsóhoz egy indus van rendelve, aki néhány, kis lopó tők pohárral felszerelve, azokat a korsóban megmeríti és a vendégeknek nyújtja. Néha megtörténik, hogy egy és ugyanaz az indus 2 vagy 3 csicsás korsóval is el van látva, amelyeket majdnem egy időben kell kiinni. - Amikor nagyobb szertartással kell inni, orgonasipokhoz hasonló, hosszú lopótököket vesznek elő, amelyek tollakkal és rávéssett diszkekkel vannak tele. Ezekből egyet aki inni akar, a szájához illeszt az egyik végén, míg a másik végén a csicsát lassan beletölti.

Néha a kukoricán kívül erdei mandiókát használnak az italkészítéshez. Ezt az

zal a szándékkal teszik, hogy nagyobb ereje legyen, sőt a legerősebbé váljék. Ezt el is érik, de életük nagy veszélyeztetésével, mert ha a mandiókát ismételten meg nem mossák és ki nem nyomják, mérgező erejével az egész italt áthatja és ártalmassá teszi. Egyeseknek eszükbe jutott, hogy kizárólag mandiókából főzzenek csicsát. Az italozásra titokban 8 jóbarát jött össze. Közülük hárman másnap meghaltak, egy 3 nap múlva, a többi többhetes betegség után visszakapta egészségét.

Mi a guarapó? Más italokat is készítenek az indusok és spanyolok egyaránt a sajtóval kipréselt cukornád levéből. Ez ugyanúgy, mint a csicsa, barkut megreszsegít. A kisajtolt nádlevet félóráig főzik. Egyesek negyedrészt vizet öntenek hozzá. Mikor meglangyosodott, korsókba öntik és körülbelül két napig tartják, amíg megerjed. Mások sokan, a fák gyümölcséből kb. hasonló módon készítik és nagyon jó íze van, különösen ha néhány ananászt is belekevernek. Ha ezt nagyobb tisztasággal készítenék és az egészségnek nem volna annyira ártalmára, megérdemelné, hogy a többiek elé helyezték. - Már szóltam arról, hogy mekkora különbségek vannak részeink között: némelyek vidámak, mások szomúak; egyesek tisztességesek, mások szerencsétlenek, sokan dühöngenek, mások békességesek közülök. De minden indus hajlamos a vidámságra, énekre és táncra; egyetlen egyet sem találtam, akire ez ne lenne érvényes.

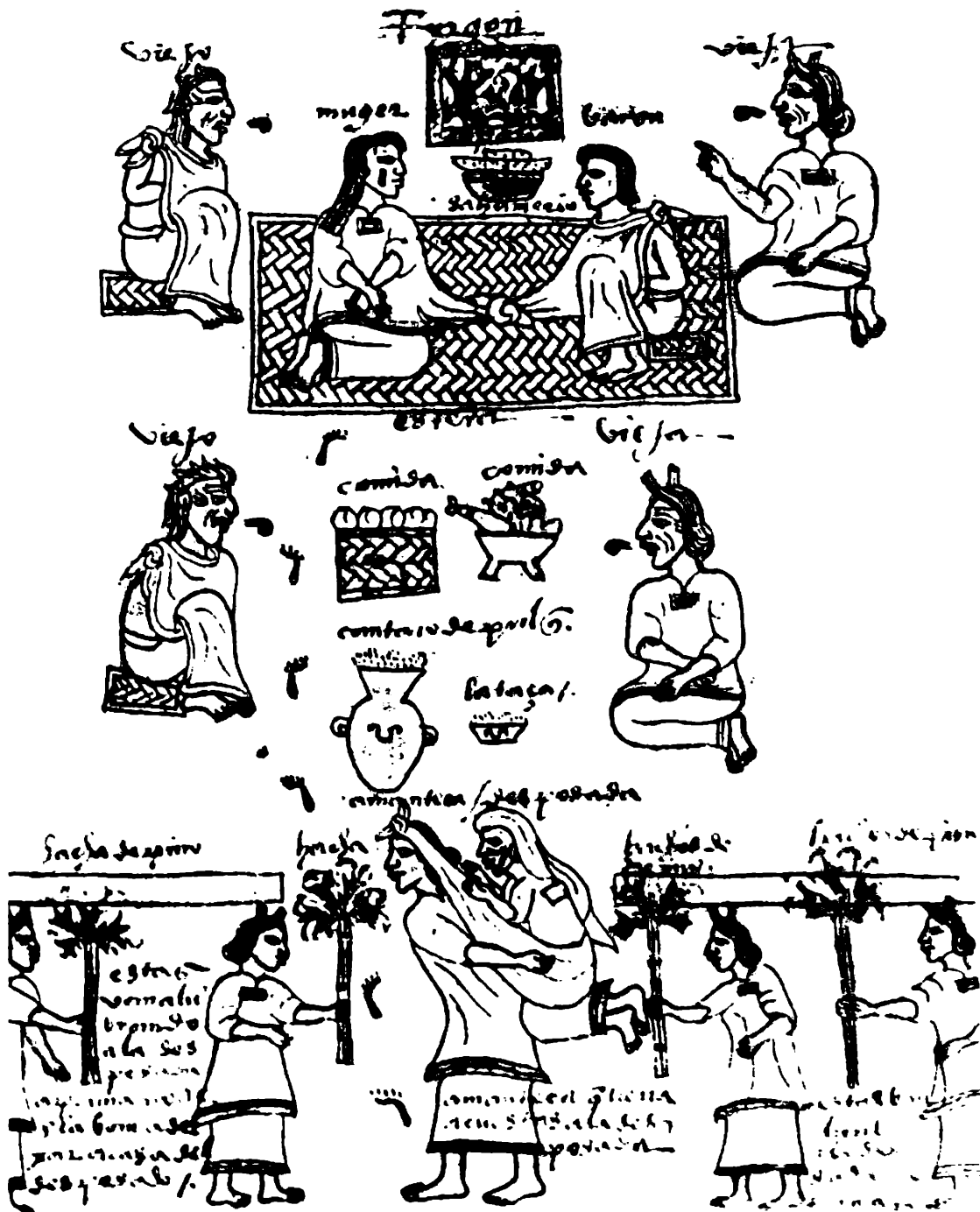
A csicsa gyógyító ereje Hibának tartanám, ha elhallgatnám, hogy a kukoricának akár egymagában, akár csicsának kifőzve Istentől kapott ereje van a vesekő és vesehomok fájdalmainak gyógyítására. Tanurá egész Amerika. Kétszáz évnél hosszabb időn át nem akadt egyetlen indus, aki ebben a bajban szenvedett volna és ezt az orvosok és a köztudat a csicsának tulajdonítja. Nem hiányzik a mindennapi tapasztalat sem, amely a véleményt alátámasztja. Mert aki úgy érzi, hogy ez a betegség kikezdi, azt egyetlen más orvoság sem távoztatja el oly hamar és könnyen, mint a csicsa. Hatékonyságát két esetben is tapasztaltam. Első alkalommal egy portugál személynél, aki halálra váltan missziómba vetődött és 3 nap alatt minden más gyógyszer nélkül ettől jó egészségben távozott. A másik eset a hajón volt, amely Amerikából Spanyolországba hozott. A svéd hajóskapitány már 8 egész napja feküdt és majdnem megőrült. Mikor hallottam betegségéről, ajánlottam neki mi vel az orvosától neki nyújtott szerek semmit sem használtak és kukorica rendelkezésünkre állott, legalább homorékot főzessen. Beleegyezett. Magam egy indus asszonynak segédkeztem és az orvos figyelmes felügyelete mellett megcsináltam. Haladéktalanul inni adtam neki és buzdítottam, hogy tartózkodjék minden más italtól. Olyan sikerrel járt a dolog, hogy 3 nap múlva eltávozott minden homok, az ágyából fölkel, az emberek közé ment és magasztalta az orvoság erejét és orvosával nagy gonddal följegyeztette készítésének módját. Kíváncsi vagyok, hogy munkámból könnyebbé válnak azok, akik ebben a bajban szenvednek, hiszen így örvideni fogok, hogy fáradságom nem volt haszontalan...

A "moxita" népnév egyébként a spanyolok gúnyolódó elnevezése arról az ősi népről, amelyet eredetileg a tudomány "Kibka" néven ismer. A spanyol gúnynév magyar jelentése "leány", ezzel illették őket, mint majdnem minden autokton törzsnek ilyszzerű, új nevet adtak. (7) A prekolumbiánis időkben hatalmuk egész Columbiára kiterjedt, ahol még a mai korban is embertanilag eléggé megkülönböztethető csoportokban élnek. Legdélibb águkat nevezték kibka-chibcha néptörzsnek, amelynek a nyelve Délamerika középső részét kitölti. Ma az észak perui nép nyelvéből igyekeznek eredeti formáját rekonstruálni.

A spanyolok hódítása előtt az egész birodalom - ha lehet erről beszélni - négy

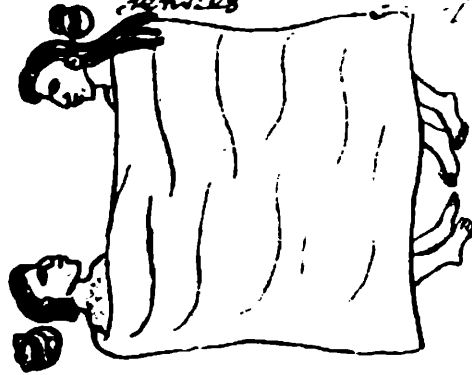

Bennszülött ünnepi táncos fuvós hangszerrel és csengettyűvel. Éder S.J. rajza.

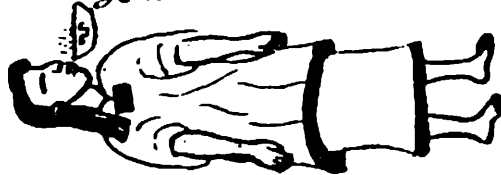
Bennszülöttek házassági szertartása egy Éder korabeli kéziratból.

estas dos figuallas
 y cubiertas con foz a
 muertra. Del lo
 naco aznal con miga
 sado/ les mata van a
 sadas/ segun la ley
 de mias

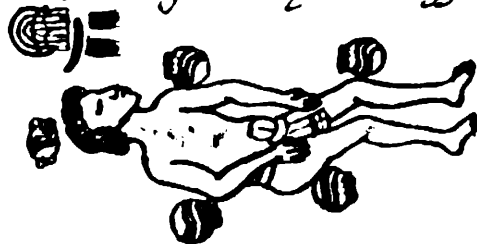

Házasságtörésben elmarasztaltak az ítélethozás alatt,

muger moca zise entecodma
 con no la mata van se
 gun la ley de mias
 de mias

la don/ mata van la zisa
 dos segun la ley de los. ss.

A férfit megkövezték, az asszonyt megmérgezték az ítélet után.

nagy tartományra oszlott, amelyeket csak a nyelv egysége kötött össze: Bagat, Hunsá, I-raka és Tudana főtörzsek területeire. Ezek között állandó harcok folytak. Legtöbbet szereplő történelmi alakjai közül a korabeli hagyományokból lejegyzett krónikák szerint Bagat és Hunsá fejedelmek voltak. (8)

Bagat (a mai Bogotá) székhellyel volt a főszállása a "zipá"-nak, vagyis katonai parancsnoknak. Hunsá fejedelmének a címe "zak"- vagy "csak" volt, aki ellenfelével a bagat törzssel állandó hadilábon állt, mert mindegyik a hegemoniára törekedett. Végül is a krónikák adatai szerint Csakuan Magus (Saguan machi) győzedelmeskedett. (9)

Régi bennszülött hagyományok szerint, amelyet már a spanyol hódítás korában lejegyeztek, egy idegen származású pap Boki meghonosította náluk a napkultusz vallását, amelynek a kiirtására a spanyolok mindent elkövettek. (10). Kezdetben a nép nyelvén írt katekizmusokkal igyekeztek a keresztény hittérítők sikereket elérni és némileg alkalmazkodtak az ősi, vallási ceremóniák külsőségeihez, amelyek főként vidám zenés körmenetekben nyilvánultak (11), de később a mexikói érsek utasítása szerint, minden bennszülött nyelvű szertartási, vallási könyvet, katekizmust meg kellett semmisíteni (12) de az ősi, egyhétig tartó körmeneteket még, amint láttuk P. Eder Ferenc korában is megtartja a nép.

EDER könyve még a maga megcsonkítottsága ellenére is bőséges adatokat nyújt a kibka-moxita család benső életére is. A házasságkötés szeritarsáról, a hűtlenségen kapott házastársak büntetéséről és a keményfegyelmű gyermeknevelésről egyaránt találunk benne szétszórt adatokat, amelyek teljesen megerősítik a párizsi egyetem birtokában lévő raizos krónika adatait, illetőleg ábrázolásait. (13) Ezek szerint az ifjú pár véleményét nem nagyon vették figyelembe. Azt a "viejo"-k (öreg) döntötték el. Némi ajándékcsere, "menyasszony váltság" lebonyolítása után új házat építettek, megfelelő tűzhellyel, amely elé egy frissen szövött gyékényt terítettek ágy gyanánt. A házassági szertartás szimbolikája a tiszta, természetlén élő népekre jellemző: az új férj, vagy inkább jelölt a saját és a menyasszony szülei, már előre helyetfoglaltak a gyékényen, illetve a körül, mire a szomszédság friss homokkal felhintette a ház padlózatát, hogy a megérkező menyasszony lábnyomai láthatók legyenek és maradjanak. A menyasszony megérkezése után a nagy ágy gyékényen foglalt helyet és hosszú, gyapjuból font, szövött hosszú ruháját összekötötte a vőlegényével. Az igazi "kötést" azonban pap végezte, akit a vőlegény egyik közeli rokona vitt be hátán az új pár elé. A "kötő" papot a menyasszony leánytársai fáklyákkal kísérték a leány-házhoz. (14)

Házassági hűtlenség esetén a bűnös feleket megkövezték. Némileg enyhítették az asszony gyötrelmeit azzal, hogy "csicsó"-val a megkövezés előtt részegre itatták. Ez a hűtlenség eléggé egyoldalú volt, mert a többnejeségben élő férfiaknál természetesen ritkább eset lehetett, mint a házasságra kényszerült asszonyoknál.

Gyermeknevelésükre vonatkozólag jellemző, hogy a tisztességtelen, vagy a szülőket sértő szavakat azzal büntették, hogy a fiút az apa, a leányt az anya fiú fölé tartotta.

Hosszadalmas lenne P. Eder könyvének minden részletét felsorolni. Pedig sűrűn adódnak benne a magyar hittérítők életére vonatkozó adatok is. A kis epizód, amelyben a "portugál személy" gyógyulását a csicsa hatására leírja, valamint a hajóskapitány veseköveinek eltávolítását meséli, volt a gyarmati orvosok legjelentősebb panasza a virrey-nél, hogy a jezsuiták gyógyítással is foglalkoznak és így bevételeiket csökkentik. A hatás nem is maradt el: külön "real cedula" tiltja el a hithirdetőket a reájuk bízott bennszülöttek bármilyen egészségügyi szolgálatától. (15.) A portugálokat pedig már régóta különle-

A fiut atyja büntette azzal, hogy füst fölé tartotta.

A leányt ugyanúgy büntette az anya.

ges gonddal üldözték, ha a perui területre vándoroltak, vagy tévedtek. Nehezen hihető, hogy az emberbarát jezsuiták elfogadták volna az ilyen természetű találmakat. Vannak adataink, melyek szerint magyar jezsuitákat egész különlegesen is megintenek a bennszülöttek gyógyításáért. Így aztán, amikor a kezdetben csak idegen származású szerzetesek kitiltásáról érkeztek a "reál cédulá"-k, már őket is idegennek tekintették.

Eder Ferenc neve tehát már ismert Magyarország határain kívül is a perui és délamerikai néprajzkutatók, antropológusok stb. előtt, azonban hiányoljuk budapesti kéziratának ama részeit, amelyek a Makó-féle 1791-es budai kiadásból kimaradtak. E tekintetben a nemzetközi felsorolt tudományágak csak hálaival adózhatnak Holovics Flórián honfitársunknak, aki nagy szakértelemmel és lelkiismeretességgel gyűjtögeti a Magyarországra került, vagy ott íródott perui kéziratokat.

JEGYZETEK:

1. - Földrajzi Közlemények, 12 (1884), 302-312. "A könyvnek tudományos értéke olyan, hogy alig magyarázhatom meg magamnak, miként maradhatott homályban Eder Ferencz neve. E név megérdemli, hogy ott ragyogjon Hazánk legkiválóbb földrajztudósainak sorában, sőt helyet követelhet az magának határainkon túl is." (Holovics F. szíves közlése.)
2. - VICENTE DE SIERRA: Los jesuitas germanos en la conquista espiritual de Hispano-America. Buenos Aires, 1944.
3. - "Misioneros checos en Mexico" Boletín de la Sociedad Mexicana de Geografía y Estadística. 60. (1945) 423-436. Erről a tanulmányról egyébként az USA-beli "The Hispanic American Historical Review" szerkesztője is megállapítja, hogy egy "undocumented essay" és ezért leközlí új, most már bővített cím alatt: "Czech Missionaries in New Spain" jelzett lap, 1945-428-454. Itt már "dokumentálva" vannak az adatok. Nemcsak a magyar jezsuiták vedlenek benne csehekké, hanem osztrákok, horvátok, sőt egy belga is.
4. - Így a magyaróvári születésű LIMP FERENC S.J. is.
5. - Lista del contenido de los volúmenes microfilmados del Archivo Nacional de Asunción. Paraguay, Nº. 55. V.
6. - HOLOVICS FLÓRIÁN tudományos kutató levele a Szerkesztőséghez, Budapest, 1970 okt. 9. Ezuton is köszönetemet fejezem ki H.F. -nak. Az ő közreműködésével sikerült adatainkat értékessé és igyekezetünk az, hogy a perui szakkörök figyelmét is felhívjuk erre a közlésre.
7. - VARGAS UGARTE RUBEN: "Los Mochicas y el cacigazgo de Lambayece." Actas y Trabajos científicos del 27º Congreso Internacional de Americanistas. - Lima, 1939.
8. - H. TRINBORN: "Señorio y barbarie en el valle del Cauca." Madrid, 1949.
9. - M. DARIO ROZO: "Mitología y escritura de los ehibchas" Bogotá, 1938.
10. G. N. CALDWELL: "Huarochiri in the seventeenth century: the persistence of native religion colonial of Peru." University of California, Berkeley, 1952.
11. V. ö.: 9. jegyzet. Egyébként erről EDER is megemlékezik és sajátkezűleg lerajzolta a kömenet egyik "csengős" táncosát.
12. V. ö.: 5. számú jegyzetünkkel: Nº 62.
13. "nueva corónica y buen gobierno" T.M. - Ethnolgie, vol. 23.
14. Kisértetiesen sok a népszokás terén az ázsiai népekkel való kapcsolat.
15. V. ö.: 5. jegyzetünkkel: Nº 59.

Miron Christea karánsebesi román püspök titkos naplójából.

(Az első titkos tárgyalás Ferencz Ferdinánddal 1908. III. 28. -án.)

Az erdélyi románok a legtöbb HABSBURGOT dicső jelzőkkel illetik: a LIPÓTOKAT MÁRIA TERÉZIÁT, a JOZSEFEKET, de legendásan népszerű csak FERENCZ FERDINÁND lett, FERENCZ JOZSEF még különbséget tett a tanult réteg románja és tudatlan nép oláhja között. Már SAGUNA idézi a király mondását: "Ich liebe die Walachen, aber die Rumänen nicht"! FERENCZ FERDINÁND barátkozásának hátterében az állandó HABSBURG politika motivuma van: a románságot kijátszani a magyarok ellen. Ezt illesztette bele egy átfogó államkormányzati keretbe: 1. A monarchia decentralizálása a benne lakó népek szabad önrendelkezése és közigazgatásalapján, 2. A federalizált államok közös parlamentje Bécsben.

Ebben a GROSS ÖSTERREICH-féle federációban minden nemzetek külön tartományi parlamentje lett volna és azokból alakult volna a bécsi közös parlament. Ennek a tervnek Erdélyben VAJDA SÁNDOR, Bukarestben N. FILIPESCU volt a híve; ellenzői Bukarestben: BRATIANU JONEL, TAKE JONESCU és N. JORGA. Több más terve után végső fogalmazásban így alakult ki FERENCZ FERDINÁND uralmának képe: A HABSBURGOK jogára alatt négy ország áll: Ausztria - Magyarország - Délszlávia - Nagyrománia. Délszláviához csatolták volna a Bánát nagy részét és Horvátországot, Romániához pedig Erdélyt. Eme tervezetek közben FERENCZ FERDINÁND és a román vezetők között bizalmas, sőt titkos kapcsolat fejlődött ki, amelyet FERENCZ JOZSEF nem nézett jó szemmel. A trónörökös a románság közül a magyargyűlölő VAJDA SÁNDORT és POPOVICI AURÉLT választotta ki, akik hamarosan növelték FERENCZ FERDINÁND barátainak számát. Ilyen volt MIRON CHRISTEA (előbb karánsebesi püspök, majd pátriárka, később régens), és BUNEA ÁGOSTON balázsfalvi kanonok. Ezt a két bizalmi embert a trónörökös - mint MIRON CHRISTEA naplójából olvassuk - 1908. március 28-án titkos kihallgatáson fogadta. Fényképmásolatok tanúsága szerint a monarchia trónörökösének szárnysegéde titkos nyelven, titkos néven levelezett a román mozgalom vezető embereivel. A "Carl" néven szereplő adjutáns BROSCHE önmaga a két főpapot egy elrejtett, teljesen titkos ajtón vezette a Belvedere palotába, a trónörökös rezidenciájába. A beszélgetést FERENCZ FERDINÁND így kezdte el és így folyt le:

FERENCZ FERDINÁND: Köszönöm önöknek, hogy ilyen messziről idejöttek és alkalmat adtak annak az elmondására (amit egyébként másoknak már említettem), hogy ismerem a derék és loyális román népet, valamint a magyarok részéről elszenvedett kinjaikat és végtelen szenvedéseit. Ismerem a románok hűségét és méltányos magatartását a múltban, különösen azokat a szolgálatokat, melyeket 1848-ban hoztak a trónért és a dinasztiaért. Szeretem a román népet és lelkemnek belső kívánsága az, hogy segítsek rajta, mikor majd hatalmam lesz erre. Egyelőre azonban nem tehetek sokat. Azért hívtam önöket, hogy kijelentsem, isme-

rem a helyzetüket, minden rokonszenvem az önöké és hogy mondják el otthon szűkebb körükben és a népnek - azonban természetesen elővigyázatossággal, hogy közös ellenségeink meg ne hallják és ki ne kiabálják, - hogy mik az én nézeteim. Hogy a nép ne háborogjon és legyen türelme kívánni helyzetének javulását. Önök előtt kötelezettséget vállallok, hogy a mai állapotokat meg fogom szüntetni.

BUNEA: köszönetet mond a kihallgatásért.

MIRON: Hála né királyi fenségedé, a kegyért és megkülönböztetett kinttatásért, melyet velünk szemben tanusít, valamint a szép fogadalmakért is. Mi és a román nép úgy tekintjük ezt, mint egy reményt arra, hogy jönni fog még egy jobb jövő a mi részünkre is. A román nép régóta vágyakozik erre a magas kegyre, mert már az élet minden terén kiszorították. Földmives nép, azonban becsületes, hagyományszerető és dinasztia-hű minden körülmények között. Dinasztikus meggyőződéséből is, mert mindenét, amivel rendelkezik, a dinasztától kapta. A mi érdekeink megegyeznek a dinasztia érdekeivel. A magyarok azért zártak ki és a karnak a jövőre is kizárni a közügyekből bennünket. Így például most új választójogot akarnak életbeléptetni, bevezetve a plurális választójogot.

BUNEA: A magyarok a városok lakóival akarnak kormányozni, akik tudnak írni-olvasni, de akik mind KOSSUTHISTÁK. A kormány állandóan erősödik a városokban és a megyékben. Így például Enyeden kiszorították az összes régi liberálisokat és a megye élére a KOSSUTHISTA báró KEMÉNY ÁRPÁDOT helyezték. Még nálunk Balázsfalván is rendeztek egy kossuthista gyűlést s volt merészségük ahhoz, hogy erre meghívják a mi metropolitánkat dr. MIHÁLYIT.

FERENCZ FERDINÁND: De csak nem ment el?

BUNEA: Visszautasította.

MIRON: A gyűlésen mint néző megjelent néhány román gyermek és diák, de mivel KOSSUTH tiszteletére nem akarták a kalapjukat levenni a fejükről, a szolgabíró és a csendőrök jelenlétében véresre verték őket.

FERENCZ FERDINÁND ezután rátért az APPONYI-féle 1907 évi iskolatörvény 27. §-ra és megerősítette, hogy ez súlyosan sérelmes a nemzetiségekre.

MIRON: Valóban! Megsemmisíti az egyházak autonómiáját iskolai téren és arra kényszerít bennünket, hogy több tantárgyat magyar nyelven tanuljunk. Elértünk odáig, hogy már a választ sem engedik meg az anyanyelven előadni.

FERENCZ FERDINÁND mindkét kezét felemelve csodálkozik.

BUNEA: Igen Fenség, így csinálnak az állami iskolákban.

MIRON: De a gyerekek szülői még hallani sem akarnak erről. Azt mondják, hogy inkább semmit, mint egy Miatyánkot magyar nyelven. Így sok helyiségben odáig értünk, hogy egyáltalán nem tanítanak vallást, ami nagy kár úgy a mi részünkről, mint a társadalom szempontjából általában.

FERENCZ FERDINÁND: Ez bizonyos... magától értetődik!

BUNEA: Állandóan azzal gyanúsítanak bennünket, hogy el akarunk szakadni, hogy ezzel kompromittáljanak bennünket Őfelsége szemében.

FERENCZ FERDINÁND tiltakozó mozdulatot tesz, majd így szól: Ugyan hova?

MIRON: Mink csendes nép vagyunk, Fenség, de a magyarok mesterségesen lázadásokat szítanak. A BÁNFFY-kormány idején a belügyminisztériumnak volt egy nemzetiségi osztálya, amely holmi gyanus személyeket küldött a román vidékekre, hogy szónokoljanak és izgalmat provokáljanak és azután ugyancsak ők azt írták az újságokban, hogy a románok lázadónak!

FERENCZ FERDINÁND: Igen, igen! Azonban nem hisz már nekik senki. BÁNFFY a románok

között élt és tudta, hogy folytatják dolgaikat. Ő szét akarta szómi a román népet. De én javítani akarok a dolgokon, mert rokonszenvezem a horvátokkal, a románokkal és a szlávokkal. Így tanultam atyámtól, ebben a szellemben akarom nevelni gyermekeimet, valamint utódomat, KÁROLY főherceget, unokatestvéremet is.

MIRON: A román nép egész multjában nem fordult elő egyetlen eset sem, hogy hűtlen lett volna. Elnyomottak vagyunk Fenség és mégis, minden nehézség ellenére, a román nép előre halad. Életerős nép, sok gyermeke van.

FERENCZ FERDINÁND: A nemzetiségek a többségét képezik Magyarország lakóinak.

MIRON: Igen, csak a statisztikai adatok hamisan vannak összeállítva.

FERENCZ FERDINÁND: Igen, nálunk minden VEIGELSBURG nagy hazafi, ha magyar neve van. És a külföld nem ismeri őket. - Bizonyára olvastak BJÖRNSON felől, aki védelmezi a szlovákokat és a nemzetiségeket. Ezt tudja az egész világ. Ezután

MIRON a panadei incidensre terelte a szót.

FERENCZ FERDINÁND közben igykiáltott fel: Milyen szörnyűség, keresztülszumi asszonyokat!

MIRON: A katonák, akik fegyverüket használták Fenség, honvédek voltak! A közös hadsereg becsületesebb, szebben viselkedik, még ha választásokról van is szó.

FERENCZ FERDINÁND: Igen, elmondotta nekem VAJDA SÁNDOR képviselő ur, hogy milyen szörnyűségeket csináltak a választásoknál, hogyan tartják a választókat órák hosszat hóban, fagyban.

MIRON: Még napokon át is! Fenség! Így van. A mi román nemzeti pártunk elnökének betörték a fejét egy vasbunkóval. Vértől elöntve, ájultan zuhant a földre, a csendőrök azonban ahelyett, hogy segítségére siettek volna, cinikusan és mozdulatlanul álltak. Ha pedig valaki az ujságokban nyilvánosságra hozza ezeket az eseteket, börtönbe zárják. Az állami fegyrintézetek zsufolva vannak román ujságírókkal.

BUNEA: Még a két mitropolita mérsékelthangú ujságait is üldözik. Balázsfalván az Unirea és Szebenben a Telegraful Roman jelennek meg. Nos, mind a két lap szerkesztője börtönben ül.

MIRON: Pedig amikor irtak, azok a legártalmatlanabb dolgok.

FERENCZ FERDINÁND: Másképpen lesz a jövőben. Ismerek minden jogtalanságot. Rokonszenvezem a nemzetiségekkel és különösen a románokkal. Szeretem a románokat, mert jó és szép nemzet. Szívembe vannak zárva azok az egészséges és szép parasztok, akik a hegyek között laknak és nem ismerik a betegséget. Tetszenek nekem nemzeti öltönyeik, nemzeti táncaik, valamint hosszú és szép hajuk.

MIRON: Néhány román eredetű tánc nagyon régi, ősi.

FERENCZ FERDINÁND: Igen. Egyik községben résztvettem egy esküvőn és megfigyeltem. A román nyelv is igen szép és harmonikus. Sajnálom, hogy nem tudok románul beszélni. Ha azonban lassan olvasok egy román ujságot, akkor sokat megértek, mert hasonlít a latinhoz és az olaszhoz.

BUNEA: Igen. Például az olasz fronté szó németül Stime, románul frunte.

FERENCZ FERDINÁND: A magyarban sok a tatetete rettenetes és kibírhatatlan. Negyven éve kinlódok már, hogy megtanuljak magyarul, és mégsem sikerül.

MIRON: Őszintén örülök annak, hogy királyi Fenséged olyan alaposan ismeri a román népet.

FERENCZ FERDINÁND: Szép területünk van Erdélyben. Voltam hadgyakorlaton Dévánál és Szászrégnél, majd jártam Görgényszentimrén is, ahol egy rokonszenves vadászom volt, a Simeon.

MIRON: Ismerem a tartományt, Fenség, mert Szászrégnél születtem, a Felsőmaros mellett.

FERENCZ FERDINÁND: Régebben Temesváron is voltam hadgyakorlaton. A románok találkoztak

ni akartak velem, hogy ünnepeljenek velem, de megakadályozták őket.

MIRON: Ha magas uralkodóház egyik tagja jön közénk, akkor áthat bennünket a lelkesedés, mert szeretjük a dinasztíát, amely mindent adott nekünk.

FERENCZ FERDINÁND: A klérus nagymértékben befolyásolta a népet. Tehát! És itt kezeivel a két főpapra mutatott, mint a két román egyház képviselői, neveljék Önök továbbra is dinasztikus szellemben nemzetüket.

MIRON: Fogadjuk, hogy minden alkalommal, mint például egyházi avatásoknál és népgyűléseken, tudomására fogjuk adni a népnek Fenséged jóakarátát, hiszen az a kegy, melyet irányunkban tanusít, megerősíti a román nép jobb jövőjében való reményt.

FERENCZ FERDINÁND: Így cselekedjenek. Őrizkedjenek a kossuthizmustól és küzdjék le a hasonló irányzatokat.

MIRON: Igérjük, Fenség, hiszen a magyaroktól nincsen mit várnunk. Nekünk csak szabadság ra van szükségünk és akkor 10-20 év alatt egészen váratlanul fejlődésnek indulunk. A mi egyházunk alig százezer korona segítyt kap az államtól évenként.

BUNEA: A kálvinistáknak pedig három milliót ad a kormány most.

FERENCZ FERDINÁND csodálkozó mozdulatot tesz.

MIRON: Igen, Fenség, az ötödrészt annak, amit egy magyar szintársulat kap. Sőt még ebből a százezer koronából is elkobozott tőlünk a kormány mintegy harmincezer koronát, hogy közvetlenül ossza szét a papok között, akik a szolgabírák szolgálatában állanak és a szavazásoknál a kormánnyal tartanak, hogy így korrumpálja és erkölcsileg legyöngítse őket.

FERENCZ FERDINÁND: Igen, az egész rendszer korrupt. Minél előbb közbe fogok lépni és eljárom a császárnál, hogy ne engedje a magyarokat ennyire menni. Amennyiben emelkedni fog a választók létszáma, nehezebb lesz nekik a korrupcióval.

MIRON: Mi, románok, Fenség, olyan választójogot kívánunk, mint amilyen Ausztriában van. Ezzel megelégedettebbek lennénk.

FERENCZ FERDINÁND: Legalább olyat, mint amilyen Ausztriában van. De ez esetben menjenek be a parlamentbe, különösen a fiatal emberek, hogy megformálazzák követeléseiket és hogy jogaitak erőteljesen követeljék.

MIRON: Megkísérlik majd, hogy a választókerületek beosztásánál rövidítsenek meg bennünket. A jelenlegi beosztás elképzelhetetlen. Például: Szeben mellett van egy városka Vizakna, amely ezelőtt teljesen magyar volt, de most jócskán elszaporodtak benne a románok is. Nos ez a Vizakna egyetlen választókerületet alkot, mert a környékén tíz és tíz négyzetkilométerre román tömbök vannak s így ezeknek lakói arra kényszerülnek, hogy valóságos utazást tegyenek a szavazóhelyig. Most, hogy megakadályozzák szervezkedésünket, négy román képviselőnek felfüggesztették az immunitását, hogy ilyenképpen ne tiltakozhassunk energikusan az új választási törvény ellen.

FERENCZ FERDINÁND elkezd beszélni arról a küldöttségről, mely Bécsbe vitte a románok memorandumát és amelyet nem fogadott a császár, majd hangsúlyozva a szavakat így szólt: Hogy az alattvalók egy nagy küldöttsége jöjjön és az uralkodó ne fogadja őket! Ez már tuzottan sok. Majd megkérdezi BUNEÁT hol tanult?

BUNEA: A gimnáziumot a brassói román liceumban, a teológiát pedig Rómában. Németül nyelvtanból tanultam meg.

FERENCZ FERDINÁND: Ugy? Elég szépen beszél.

BUNEA: CRISTEA jobban tud. Ő németeknél tanult.

MIRON: Az egyetemet Budapesten végeztem a magyaroknál, a gimnáziumot pedig a szászoknál Erdélyben. Ezenkívül nálunk, Nagyszebenben inkább beszélek szászul.

FERENCZ FERDINÁND: Valóban németül?

MIRON: Igen. A magyarok a hivatalnokok sorából kerülnek csak ki. Azután sokat érintkezünk a katonasággal, amellyel igen jó viszonyban élünk. Nagyszeben a székhelye a XII. hadsereg-parancsnokságának. A gyalogságból a II. ezred tartózkodik ott, mely javarészt magyar legényekből áll, székelekből van összeállítva. Az utóbbi időben megfigyeltük, hogy sok tiszt beszél magyarul. Ugy látszik, különösen néhány hónapja, hogy divat lett magyarul beszélni.

FERENCZ FERDINÁND: A második gyalogezred egyharmad része román elemekből áll, vannak benne németek is. Ott van ezred, mely igen derékul viselkedett. Ami a nyelvet illeti minden legényt a saját anyanyelvén kell kioktatni. Máskülönbén meggyengül szeretetük a hadsereg iránt. Most azonban a magyar nyelvet elkezdték a hadseregben is terjesztetni.

BUNEA: Megerősíti a trónörökös szavainak igazságát.

MIRON: A hadsereg mindmáig az az intézmény volt, melyet az összes nemzetiségek szerettek. Mi, románok, az ex-lex idején amikor a magyarok nem akartak rekrutákat adni, önként küldöttük el fiainkat a sorozásra. A hatvannégyes román ezrednek megvolt a teljes létszáma. A magyarok emiatt üldözték a bevonuló fiúk szüleit. Ha a magyarok megkapják azokat az engedményeket, melyeket a hadseregben követelnek, a románok lelkesedése, melyet a katonasággal szemben éreznek, bizonyára le fog lohadni.

FERENCZ FERDINÁND elmondja, hogy találkozott I. KÁROLY román királlyal, akit jó barátjának tekint. Beszéltem vele Ausztria-Magyarország románjairól is. Ő sokat tett az országért. - Ezután a két metropolita után érdeklődik.

BUNEA: A mi metropolitánk dr. MIHÁLYI egészséges. 67-ik évében van.

MIRON: A miénk 81 éves, teljesen ősz, de egészséges és szereti a munkát még.

FERENCZ FERDINÁND: Mikor jöttek? Ismerik Bécset?

BUNEA: Tegnapelőtt érkezettünk. Már voltam Bécsben 1893-ban VANCEA metropolitával.

MIRON: Én már sokszor voltam itt. A múlt nyáron is.

A visszaemlékezést MIRON naplója így fejezi be: "A végén Őfensége a legmelegebb szavakkal újból biztosított bennünket rokonszenvéről, szeretetéről a román nép iránt és kért minket, hogy tolmácsoljuk ezt a népnek, de elővigyázattal..." Kezet nyújt BUNEÁNAK, aztán kezét ad nekem, megszorítván ötször-hatszor is. Majd ismét kezét nyújt BUNEÁNAK és eltávolodva az ajtóból visszaszól: És adják át üdvözlőmet metropolitáinknak!

DOMOKOS PÁL PÉTER dr.: "A moldvai magyarság" kiadásra kész
nagyszabású munkájából,

RÉSZLETEK BERNARDO VILLELA de ALDANA tábornester, spanyol zsoldos parancsnok leveleiből, amelyeket ERDÉLYBŐL küldött Alcantaraba 1552-ben.

V. Károly császár a legjobb táborimémőkeit és tüzérségét küldte Erdélybe, hogy a Zápolya János halálával bekövetkezett viszályokban testvérét I. Ferdinándot segítse. Castaldo helyettese, Bernardo Villela de Aldana, egyben a spanyol zsoldosok parancsnoka színes leírásokat küldött a korabeli Erdély és Magyarország politikai eseményeiről, hadászati helyzetéről, a közéleti személyek jelleméről, tarkítva azokat a személyi élmények sorozatával, melyeket ma már mint korabeli szinte napi értesüléseket, különösen értékesnek kell tartanunk. A spanyol zsoldosparancsnok tájékozottsága a magyar életről már eleve a Habsburg érdekektől irányított felfogást tükrözi. Bécs már akkor értett az intrikákhoz és igyekezett a spanyolok közismerten lovagias magatartását az özvegyek és árvák védelmében a maga hasznára fordítani. Ezt tükrözi a spanyol levél minden sora: Ferdinánd "megvédte" Izabella királynét és a kis János Zsigmondot Fráter György ellenséges szándékaitól. A Szent Korona átadásának jelenete apró részletességgel van megörökítve a levélben, valamint az özvegy királyné bucsuzása Erdélytől. Erdély legtragikusabb napjainak eseményei szinte óráról-óra perregnék le előttünk a sorok olvasása nyomán. Gyulafehérvár "ostromgyűrűjéből" a spanyol és német zsoldosok, a magyar hajduk és huszárok "kimentik" Izabellát a "hírhedt" Fráter György kezéből. Ezt a "lovagias tett"-nek nevezett eseményt a spanyolok azzal ünneplik meg, hogy harcijátékokkal szórakoztatják Zápolya János özvegyét és udvarhölgyeit. Éjszakai szerenád is szerepel a programon és Bernardo Villela "biztonsági kíséretet" vezet a királyné személyes védelmére állva Szászsebestől Kolozsvárig, majd az itteni országyűlés lezajlása után Kassáig. Utleírása Erdély és Magyarország festői szépségeiről elragadtatással emlékezik meg. A királyné romantikus hajlamait a Szent Korona átadásának helyén, valahol a Király-hágó tájékán egy hatalmas, szinte égigérő fának a kérgébe sajátkezűleg vésett S. F. V. betűiben látja, amelyeket Castaldo egyenes parancsára külön márvány emlékkal jelöltetett meg.

Bernardo Villela de Aldana levele eltekintve az archaizáló spanyol nyelv régies zamatjától még az alcantarai tájszólás sajátos stílusában íródott és ezért Spanyolországban szinte nyelvemléknek is számít. A maga módján fordít a magyar személy- és helyneveket sokszor annyira torzítva őket, hogy csak a korabeli történelemben jártas olvasó fedezheti fel az eredeti nevet. Ilyen pl. Perdo Vich = Petrovics Péter, Bater Andrea = Báthori András sőt maga Castaldo is Gastaldo néven szerepel. Nehéz Caxonia nevében a latinositott Cassovia, Kassa nevet, vagy Sacebes városnévben Szászsebest felfedezni. Ettől eltekintve Erdély, a Bánát, Bácska stb. földrajzi fekvését pontosan ismeri. Ugyancsak tisztában van az egyes várak stratégiai helyzetével is.

Az Escorial féltékenyen őrzött eredeti kéziratának facsimilés kiadását, spanyol eredeti írását és magyar fordítását tervezve ismertetjük a fenti részleteket, amelyek során a legjelentősebbnek tartjuk Fráter György meggyilkolásának lezajlását, amelynek Bernardo Villela szemtanúja volt és amelyről apró részletességgel számolt be nagybátyjának. Ezeket a részleteket a következő számunkban közöljük.

CARTA que escribió el señor frey Juan Vielle, mi primo, fraile del convento de Alcantara, hermano mayor del Maestre de Campo BERNARDO VIELLA de ALDANA, hijos ambos de Francisco Viella y Maria de Oviedo, todos naturales de Alcantara, á mi Pedro Barrantes Maldonado, estando el frey Juan Viella en el reino de UNGRIA con su hermano, en que se contiene una recopilacion y suma de algunos hechos del maestre de campo Bernardo Vilella de Aldana, su hermano.

Senor: para satisfacer en algo á la peticion de v. md. y á sus deseos embió esta breve relacion de las cosas por estas partes acaescidas, en sum, y non tan cumplidamente como algun día, si plaze á nuestro Senor, lo haré con mi persona, recogiendo de algunos cartapacios y papeles lo que yo he entendido y visto; y lo que dixere será sin otra composicion mas de lo que los oydo han oydo de las personas mas fidedignas y los ojos han visto.

Despues de aver llegado á la Transilvania, que fue á 7 ó á 8 días del mes de Junio del año pasado de 1551, con intento de favorecer á fray JORGE, obispo de Vardino, que aviendo sido tan privado del rey Juanes Bayboda de Transilvania, con recomendacion tutelar y confianza que al tiempo de su muerte hizo en él de su hija, muger y reino, y con estas partes heviendose tanto ensenoreando de aquel reino y en tal manera que la Reina y el Principe eran del gobernados mas como sobditos que como senores; y en tal manera que la pobre senora era forzada á quejarse á algunos principales que tenie la parte della, y especialmente a un caballero viejo pariente de su marido, llamado Pedro Vich, persona muy principal, y governador del condado de Temesvar, que es entre Transilvania y el reino de Ungria y la Bosnia y a la Valaquia; y como dixo Jullio Cesar si jus jurandum violandum regnandi causa violandum est: el frayle, viendose Rey no queria vivir por mande de la Reina, sino que ella al contrario viviese por la déel: de aqui comenzaron á venir en algunas disensiones y de las disensiones á las armas y viendose ella menos pujante que el frayle, se quiso algunas veces favorecer del Turco; y asi una vez el año antes el baxa de Buda vino con cinco mill cavallos, y el Pedro Vich avia de venir con otros quatro de los rascianos, que es aquella provincia que tengo dicho y con otros cinco mill de los moldavos que estan entre Transilvania y Polonia, que son subditos al Turco: lo qual sabido por el frayle se dió tan buena mana que antes que juntasen en la parte que tenían concertado, desvarató los moldavos y así los turcos se volvieron y por entonces se concentraron él y la Reina.

Despues tornaron á romper y ella se hizo fuerte en la ciudad mas principal y cabeza del obispado, llamada Albajulia, donde el fraile la tenia cercada quando nosotros llegamos y su intento era echar á la Reina de Transilvania y que dando el rey de Romanos alguna recompensa al nino, entregarsela; porque siendo del Rey, él la havia de govarnar y no se haria mas de lo que él quisiere, y que seria mas señor absoluto como no se engano. Llegados á tres leguas de Albajulia embió á decir el frayle á Juan Bautista Gastaldo, general del Rey, que la gente hiciese alli alto, la qual eran dos mill espanoles, casi tres mill tudescos, quatrocientos herreruelos á cavallo tudescos, cinco ó seis mill cavallos uzaros que llaman á cavallos ungaros, y dos mill aytones que son la infanteria ungara con catorze piezas de artilleria de campana. Luego comenzaron entre si los conciertos y el frayle alzó el cerco; y la Reina se salió de alli á otra tierra llamada Sacebes: en fin, de demandas y respuestas la Reina se salió y en el camino havia de pasar por donde estava la gente espanola, la qual el Maestre de campo hizo estar con muy gentil orden y con los mejores arreos que cada uno tenia asi de armas como de vestidos y en su presencia hicieron una salva harto de ver, y mucho mas una escaramuza, sin que en lo uno ni en lo otro uviese reves alguno ni desgracias, de lo qual ella se holgó tanto que dixo en italiano que entonces conocia aver vivido entre bes-

tias y no entre hombres; que en extremo la pesaba averlo conocido para tan poco. Allí se le hicieron en aquella noche donde fue a dormir otros regozijos de comedias y danzas al modo espanol, que no solo fue cosa de admiracion para ella y sus damas, pero á todas aquellas naciones.

Aquí le hizo el frayle una plática dándole á entender que las cosas que havia hecho mas havian sido para su utilidad y onrra s de su hijo, que al contrario, pidiéndole perdon de todo y ella le respondió muy graciosamente: las quales pláticas aquí no pongo por evitar prolixidad en carta, aunque son cosas de notar. Aquí asimesmo entregó ella á Juan Bautista Gastaldo las insignias reales con que los reyes de Ungria se suelen coronar que, aunque son muy viejas, se tienen en mucha estima por haber sido de un Rey santo de Ungria: las quales son un manto de brocado guarnecido de algunas piedras y una corona y cetro dorados, con algunos esmaltes, y unos zapatos de brocado de punta. Y de aquí se fué á una ciudad llamada Colosbar, donde llamó á cortes á los principales y pueblos de la Transilvania y dióles cuenta de su partida; y aquí la Magestad del rey de Romanos enbió poder á Juar: Baptista Gastaldo, para que en nombre de su hija, la menor, se casase con el hijo de la dicha Reina, con laqual le aseguraba un estado suficiente en la provincia de Silesia, entre Moravia y Bohemia; en cuanto no le sabré declarar, porque unos dicen serán treinta mill ducados y otros quarenta.

Esto así asentado y el frayle aviendo renunciado el accion y derecho que por parte de tutor deste Principe tenia, juntamente con el govierno y administracion de aquella provincia que en el testamento del ray Juanes Bayboda le avia sido encargada; y la Reina asimesmo aviendo hecho esta renunciacion al tiempo que entregó las insignias reales, restava que Pedro Vich entregase al govierno de aquella provincia que tenia de Razia ó Razianos que por otro modo se dice el condado de Temesvar ó Temissio, por razon que pasa por aquella ciudad un rio que se llama el Temes, y Var que en ungaro quiere decir ciudad: de suerte que suena la ciudad de Temes. Visto sabido como la Magestad del rey de Romanos tomava debaxo de su anparo á su sobrino y á la Reina, lo que él nunca pensó, enbió á decir á Juan Bautista enbiase persona á quien él nonbee de su Magestad entregase aquel estado, porque él se que queria ir á Caxonia con la Reina; que es en los confines de Moravia, una ciudad muy principal, que aunque está en medio de las tierras del Rey, ha estado siempre por esta Reina y su hijo. Luego Juan Baptista ordenó al señor Bater Andrea, que es un cavallero el mas principal señor que hay en Ungria y es general de la cavalleria ungara del Rey en aquel estad; el qual como esté fuera de la Transilvania y confina con ella por otra parte en lo llano parte terminos con las tierras y senorio deste Bater Andrea; el qual se partió luego á entregarse déel y la Reina con hartas lagrimas se partió para Caxonia hasta tanto que su Magestad le diese la capitulación hecha y un dia caminando por las montanas de que toda la Transilvania está circundada, que la divide así de Ungria como de Moldavia y de los Transalpinos viendo unos arboles de que aquellas montanas estan pobladas que parecen llegar al cielo, en todo extremo lindos y derechos, como fuese, segun paresce, considerando los casos de los mortales y como dice Juan de Mena "los de la fortuna falaces, de gentes y reinos que gira y troca"; no sin suspiros y lagrimas de lo que por ella pasava para satisfaccion de su atribulado corazon hallando tal ocasion, que ofreciendose á la vista un arbol mas eminente que todos los otros que hacia sonbra muy graciosa á una fuenteica, que junto al camino estava, se apeó de su carro en que iba y sin consentir que ninguna de sus damas se apease de las que ivan en su coche como en otros, con un cuchillo se puso á escribir una cifra de tres letras que fueron estas: S. F. V. tan bien cortadas y asentadas como un entallador lo pudiese hacer..."

ARCHIVO del ESCORIAL: Opusculos y antigüedades T. X. - 1552.

A németujvári KÁLVINISTA KÁTÉ a XVI.századból.

Közl: P. MAGYAR ARNOLD O. F. M. (Graz)

A. LELŐHELY:

A németujvári (Güssing, Burgenland) ferencesek könyvtárában őrzött 5/75. jelzésű kötet. Nagysága: 82 (163 / 105 mm); kötése fehér préselt fatábla bőrrel bevonva; bepréselt cím "Grammatica Greca" és az első oldalon kézirásos bejegyzés: Sum STEPHANI BEYTE et AMICORUM és egy monogramm: S(tephanus) B(eythe) L(apidani). A kötetben sok sorközi és lapszéli jegyzet, főleg latin és görög szöveggel. A következő művek vannak a nyelvemlékkel egybekötve:

1. - Rithmayer: Epitomae... Compendium in octo partes etc. Viennae-Pannoniae. 1524
2. - Rithmayer: Erotemata Gvarini. 1523
3. - Euche Kiriake... Oratio Dominica. Hely és évszám nélkül.
4. - Joh. Caesarii: Dialectica. (Köln?) 1526.

A 2. és 3. nyomtatvány közé van kötve egy magyar kézirat a következő címmel: "Kereztiensegnek fundamentomarol walo rwid tanusag" amely 17 oldal terjedelmű. Előtte egy, utána hat üres lap.

B. TARTALMA:

Egy kis "kátéről" - katekizmusról van benne szó. A szerző kérdések és feleletek ismert formájában a keresztény vallás alaptételeit fejtegeti. A kérdéseket a CONCIATOR, és PREDICATOR teszi fel, a feleleteket pedig a PUER adja. Az első oldalon a kereszténység mibenlétét és 5 alaptételét magyarázza meg, a 2-9. oldalakon a tízparancsolatot veszi elő ismertetéssel. A 9-12. oldalakon a Szentháromság tanát fejtegeti, végül a 13-17. oldalakon a Miatyánk imádság hét kérdésével foglalkozik.

Tartalmából kitűnik, hogy protestáns kátéval van dolgunk: csak két isteni szentséget ismer el, a keresztséget és oltáriszentséget. (2. old.) Vallja a hit egyedüli üdvözítő voltát, (9. old.) és Isten ingyen megbocsátását. (9. és 16. old.)

C. SZERZŐJE ÉS KORA:

A szövegből nem tűnik ki a kézirat szerzője. Írásmódja némileg egyezik az első címlapon található bejegyzés írástehnikájával "Sum Stephani Beythe et amicorum" BEYTHE ISTVÁN, hírneves protestáns lelkész 1532-ben született a Baranya-megyei Kő községben, innen a mellékneve "Lapidarius". 1555-ben valószínűleg Wittenbergben tanult. 1574-ben Sopronban találjuk, majd 1576-ban BATTHYANY KRISTÓF németujvári kastélyába hívta meg udvari lelkészének, ahol később 1585-ben superintendens lett. 1593-ban ártért Kálvin hitére, amelyen megmaradt haláláig Németujvárott 1612-ben.

Ha BEYTHE ISTVÁN a kézirat szerzője, akkor csak 1555 után írhatta, talán wittenbergi tanulóéveiben. Viszont a kézirat írásmódja és nyelve korábbi időkre utalnak. Remélhetőleg a németujvári ferences könyvtárunkban végzendő további kutatásaink során több fény derül a káté eredetére és szerzőjére vonatkozólag.

Heretiensegnek fondamer
 tomavol walo rwid tanq.
 collocutores concinator
 concinator: Ki-rv-3tu-u waga.
 pu-r: Ki-rv-3tu-u waggok
 mywil bysom-toe waga
 Ki-rv-3tu-u waga pu-r: 33a
 booy na-pu Ki-rv-3tu-u
 aigamab ib fionne ib
 ... con
 Lang veldre fywys o-krv
 p... f...
 ... con:

119

2.

СОН.

24.

2.

24

44

—

10

1

10

6.

221

7

10

4. 10

1904

22

12. : Mijgoda az nasodik
paranjoles : pu. i-h-m-k-th-w.
-itan m. w-gine : pvc.
mijg kwan twelont ez para.
pu. ez mij nyelwerent kwanja
- az boqj i-h-m-k m-w-23
aonozsagbol m. mongjwk m.
atkozogjwk uel m. esk-odjwk
hangjan rajto jam-m nagj
nygag-ge ab nagj pl-hom-m
dizon dolglan az w-23
- m. mongjwk^{p2}. Mijgoda az
ar-adjk par-anjoles : pu.
m. qh v-m-kozul az j-m-p-nagor
- m. : pvc. : mijg kwan az
- anjoles : pu.

Az mij fgywtfco gntu-kon. u-
 te k-wanja, az az gogj
 yumpuayon ip-muk fgywtfco.
 Galgassuk kj mijal mij m-p.
 3-m-l-l-wuk olzary 3-m-f-y-
 w-gj-wuk. Markol-wuk u b
 ip-muk mijndu jo wolkawol
 Galat agj-wuk: pre: mgywtfco
 az m-gj-wuk gawant. pre
 Ajadar anjadar tgywtfco
 Ga gogju olz-w k-want u
 f-ol-lu k-mij: pre: mgywtfco
 pre: az k-wanja gogj atjamat
 anjaukuk f-gj-wuk u wuk
 tanjaukuk az wukuk
 3-wokash f-gj-wuk u b gju
 3-ol-gallj-wuk: pre

ju: m. wero: pre: m.
 12. gawinjolo: pu: m.
 kwanja gogji gawinjolo m.
 el m. lepyok m. pr. Sallyuk m.
 cjalandodjwak zaman gawinjolo
 h-gj-wuk - 04 maffoz. pre.
 Myrjoda az nyelgy-dyk gawinjolo
 pu: fl. baradod illen gawinjolo
 m. h-gj: pre. myt kwan m.
 pu: az kwanja gogji gawinjolo m.
 h-gj-wuk m. gawinjolo m. m.
 m. m. m. m. m. pre. myrjoda
 az fl. m. m. m. gawinjolo
 pu: fl. baradodnak h-gj-wuk
 m. m. m. m. m. pre.
 myt kwan m. gawinjolo

125

Alal de fdu. o. z. u. l. y. o. o. o.

Yu. nu. a. z. z. nu. l. b. u. k. j. a.

o. nu. l. l. y. f. f. l. y. j. p. r. e. h. a. n.

m. y. z. l. o. t. t. o. f. j. Yu. a. z. z. z. o. o. o.

a. b. b. o. l. a. m. u. j. b. r. i. m. o. b. w. o. l. t. o. u. k. a. l.

m. o. g. f. u. m. y. g. f. f. i. k. p. r. e. m. y. a. l. a.

k. e. u. m. b. i. r. m. k. f. d. u. e. z. u. l. y. j. Yu.

A. z. h. y. l. m. k. o. l. a. l. a. m. a. l. y. a. z. k. r. i. z. t. y. o.

f. i. g. u. r. k. m. a. s. s. o. d. y. k. f. o. u. d. a. m. e. n. t. o. u.

De Symbolo fidei 25

p. r. e. m. y. r. i. o. d. a. a. z. k. r. i. z. t. y. o. o. o.

Yu. f. u. m. z. k. h. y. z. i. m. h. o. g. y. a. l.

b. y. a. r. o. m. m. o. g. b. o. r. y. a. t. a. t. o. l. y. j. u. o. g. y.

e. n. h. y. z. i. m. h. o. g. y. a. z. a. t. y. a. y. h. u.

k. o. g. i. l. u. m. b. u. m. m. k. o. m. a. z. r. e. f. e. l.

h. a. l. a. l. a. m. u. l. y. j. u. o. g. y. o. o. e. n. h. y. z. i. m.

h. o. g. y. a. z. r. e. f. e. l. h. a. l. a. l. a. m. u. l. y. e. n.

a. z. u. z. k. b. o. d. o. g. f. a. t. y. j. u. o. g. y.

12. Ay. k az hylmek agazay
im. 3. k. hyzok vgy ymben
az yhen hany allatban wagian
vgyben. yre. Zomlyben hany
nem attya. fine it Zomlyben
y. k az hyl agazattyan
nyl wollar az attya ymben
y. k. 3. k. hyzok vgy ymben
nyndu gata attyan manuk
k. 3. k. k. vromboyan. yre.
nyndu k. 3. k. k. vromboyan. yre.
nyndu k. 3. k. k. vromboyan. yre.
nyndu k. 3. k. k. vromboyan. yre.
nyndu k. 3. k. k. vromboyan. yre.
nyndu k. 3. k. k. vromboyan. yre.
nyndu k. 3. k. k. vromboyan. yre.
nyndu k. 3. k. k. vromboyan. yre.
nyndu k. 3. k. k. vromboyan. yre.
nyndu k. 3. k. k. vromboyan. yre.

128

DE ORACIONE

Pre: Myrioda az kruztyng...

ymadyk fondam...
pu: az ymadysaght: pre: My...

az ymadysaght: pu: Zynew...
walo b. Zed... pre: Zol...

nyuke az nyuk ymadysaght: f...

Zynew...
Zynew...
Zynew...
Zynew...

Zynew...
Zynew...
Zynew...
Zynew...

Zynew...
Zynew...
Zynew...
Zynew...

Zynew...
Zynew...
Zynew...
Zynew...

Zynew...
Zynew...
Zynew...
Zynew...

Zynew...
Zynew...
Zynew...
Zynew...

Zynew...
Zynew...
Zynew...
Zynew...

Zynew...
Zynew...
Zynew...
Zynew...

Zynew...
Zynew...
Zynew...
Zynew...

Zynew...
Zynew...
Zynew...
Zynew...

131

or 3. gae - to 3. utye
 az my 3y wukz nylusnak
 n. myloma: pre: miiroda
 3 armadyk kinyerab: pu
 h. gin sh. akarased myk a m.
 n. b. holden pre: myk kinyerab
 vbb. pu: 'aze kinyerab 3or
 mynlen kub. k. wgy wgy
 az y. m. f. myk k. m. y. o. k. a. p. b.
 az 3. m. h. a. g. y. a. k. o. p. pre. m. i. o.
 az n. g. y. i. d. y. k. k. i. n. y. e. r. e.
 pu: my kinyerab myk k. m. y. o. k. a. p. b.
 myk k. m. y. o. k. a. p. b. ma pre
 myk kinyerab vbb.
 Aze kinyerab 3or a.

Yan n-kwank yambor jiyadilma
yo b-kff-ora + y3toor-p-2
n-kf-ara yambor gjerumok-k-2
y-3olmapa2 ab mijnd-an-k-2
ek n-kwank ab wj-lagj

~~3-ara~~ fl-toukr-

iwj-ara-k : pvc : mijinda
ab otodjk k-mj-0-6 : pu :

Borjapds m-03 w-2k-j-uk-2

mjkpp-n mij ab m-03 Borjantuk
n-kwank w-2k-k-uk : pvc.

n-2 k-wan3 ab-2 : pu : ab
k-wan-03 borj ab j-03 y-03-03

ab w-jugalmassagabol m-03
borjapa mijnd-n b-j-mj-uk-2,

w-2k b-j3onfasara fl-boraj-uk
), 1, m-03

mynden bymiden
mynden bymiden. pre: mynd
as zandijk bymiden. pre:
as m. wijk mynde bymiden.
pre: mynd bymiden as m.
Asz bymiden goet as m. bymiden
m. bymiden my bymiden by m.
bymiden bymiden as m. bymiden bymiden
bymiden bymiden mynd anamiden as
bymiden. pre: mynd as m.
bymiden: m. as zandijk mynde
mynden bymiden. pre: m. bymiden
as m. Asz bymiden goet
bymiden m. bymiden bymiden
mynden bymiden bymiden
bymiden bymiden bymiden
as m. bymiden bymiden

4. old.

Mȳchioda az massodik//parancȳolat:PU:istennek newet//heȳoban ne
wegied. PRED://Mȳt kȳwan twleonek ez paran.//PU:Az mȳ nȳelwenket
kewanȳa//az az hogȳ istennek neveth//gonozsagbol ne mongȳok Ne//
aikozyȳwnk wele ne eskeodyȳwnk//hamisan raȳta hanem nagȳ//tȳzz-
tesseghel es nagȳ felelemel//bȳzon dologhban az w zenth// neweth
mongȳwk: PRED:Mȳcioda az//harmadyȳk parancȳolath:PU://Megh emle-
kezzel az ȳnnepnapot//Zentelnȳ: PRED:Mȳth Kȳwan ez//parancȳolath

5. old.

PU:Az mȳ kȳlseo Zinkekedesw//nket kewanȳa az az hogȳ//ȳnnepnapon is
tennek Jgheȳeth//halgaswunk kȳ mȳwel magh// zentetelnk oltarȳ
zenthsegeth//wagȳwk Jmatkozwonk es//istennek Mȳnden ȳo woltarol//
halat agȳwnk. PRE: Mȳ chȳoda//az negȳedik parancȳolath:PU://Atȳa-
doth anȳadot tȳztellȳed//ha hozzu eletw kewanz ez//feolden lennȳ-
PRE:Mȳth Kȳwan//PU: azt kȳwanȳa hogȳ atȳannak//anȳanknak feȳe-
delmonknek//tanȳtonknok, gazdanknak//Zawokath fogȳauk es bȳwen
//Zolgalȳuk: PRE://

6. old.

Mȳchȳoda az eoteodyȳk paran.//PU:Ne eolȳ: PRE: Mȳt kȳwan ez.//PU:
Az kȳwanȳa hogȳ senkȳth//Megh ne eollȳeonk ne werȳeonk//ne zido-
gassonk ne Jregȳkedȳonk//hanem nagȳ Zeretettel legȳonk//egȳmashoz. PRE:Mȳ
cȳoda az hatodyȳk paranchȳolat:PU:Ne//paraznalkodȳal: PRED:Mȳt kȳ-
wan ez paranchȳolat:PU://Azt kȳwanȳa hogȳ hazassagnak//Kȳwelesen-
kȳwel ne kezeskedȳwnk//senkȳt bȳnre ne kȳwanȳwonk//az hogȳ paraz
na bezetwol//Magwonkat megh oltalmazok//PRE:Mȳcoda az hetedyȳk
paran.://

7. old.

PU:Ne Wroz: PRED:Mȳt kȳwan ez//parancȳolat:PU:azt//Kȳwanȳa hogȳ sen-
kȳnek marhaȳat//el ne lopȳok ne predallȳwnk ne//cȳalardkodȳwnk ha-
nem Jgazak legȳwnk egȳ mashoz: PRED://Mȳcȳoda az nȳolcȳoadȳk paranc//
PU:fele baratod ellen hamȳstanw//ne legȳ: PRED:Mȳt kȳwan ez paran
chiolat//PU:azt kȳwanȳa hogȳ ȳgazmondok//legȳenk ne hazwgȳonknȳ
rogol//mazwnk maasth: PRED:Mȳcioda//Az Kȳlencȳedyȳk parancȳolat//
PU:fele barathodnak hazath//gonozwl ne kȳwanȳadh: PRED://Mȳt kȳwan ez
parancȳlath//

8. old.

PU:Az kȳwanȳa hogȳ fele//baratonknak hazat Zwleȳet//feldet mol-

mat erdeŷet hamissan//Mŷenkke ne kŷwanŷwk lennŷ//PRED: Mŷcioda
az tŷzedŷk paran.//PU:fele baratodnak se feleseget//se zolgaŷat se
zolgalo leanŷath//se eokreth se Zamarat es semmŷ//nemŷ marhaiat
gonozwl ne//kŷwanŷwk:PRED:Mŷt kŷwan ez//paranciolat:PU:Azt kŷ-
wanŷa//hogŷ fele baratonknak semmŷ//nemŷ marhaŷat ne kŷwannak//
karth tennŷ:PREDICATOR://Az isten azert atta kŷ az//tŷz parancŷo-
latot hogŷ az//

9.old.

altal Jdweozwlŷeonk//PU:Nem azert. Mert senkŷ azt//be nem tellŷe-
sŷthetŷ:PRED:Hath//mŷert atta kŷ:PU:azert hogŷ//abbol ammŷ bŷni-
es woltonkath// megh esmerhessŷk:PRED:mŷ altal//kel embernek Jd-
wezwl nŷ:PU://Az hŷtnek altala melŷ az kereztŷen//segnak massodŷk fonda-
mentoma//

DE SYMBOLO FIDEI//

PRE:Mŷcioda az kereztŷen hŷt//PU:Jm ez:En hŷzem hogŷ az en//bŷnem
megh bocŷatatotoh ŷngŷen//En hŷzem hogŷ az attŷa isten//kegielmesen
nekem az kristus//halaerth ŷngŷen, en hŷzem//hogŷ az cristus hala-
erth enŷem az erek boldogsagh ŷngŷen.

10. old.

PRED:Mellŷek az hŷtnak agozatŷ//PU:ŷm ezek:hŷzeok egŷ istenben//
PRED:az isten hanŷ alakban vagŷon//PU:eghben:PRED:Zemelŷben ha-
nŷ:PU://harom attŷa, fiu es Zentlelek//isten:PRED: az hŷt agozattŷa-
ban//mŷt vallaz az attŷa istenrol//PU:ŷm ezt:Hŷzek egŷ istenben//
mŷnden hato attŷaban Mennienek//feoldnek teremtoŷeben:PRED: //
Mŷnth kel azt ertenŷ:PU:// Jmighen:En hŷzem hogŷ//az attŷa wris-
ten teremtetten//az feoldeth mennŷeth es benne//walo mŷnden terem-
tet//allatokath:PRED:

11.old.

Az fŷw istennek zemelŷerol//mŷt wallaz:PU:Jm ezt:// En hŷzek ie-
sus cristusban attŷanak//egŷ fŷaban mŷ egŷ wronkban// kŷ foganta-
tek Zenth Lelektwl//PRED:Mŷnt erteod ezt:PU: Jmŷgh// En hŷzem
hogŷ cŷak az cristus//iesus az en magh waltom kezben//ŷarom Kŷ-
en erthem megh hala fel ramoda mennŷebe mene//Kŷt en ŷmmar va-
rok az// ŷtelettre.PRED:Mŷt wallaz//the Zenth Leoloknek Zemelŷ-
reo//PU: Jmezth! Hŷzek Zenth Lelekben// Kereztŷen annŷa Zenth
egŷhazban

12.old.

Zenteoknek eggŷessegeth//bwneoknek bochianothŷat testnek// fel-

tamodasath es az ereok// elethethPRED:Mÿnt erted ezt//PU:Jmÿgÿæ
En hÿzem hogÿ//cÿak Zenth Lelek az Hÿtnek//altala zenteol engh-
emeth bele// az Kereztÿenek keozze cÿak w// esmertetÿ en welem
megh az//Cristusth kÿ altala en nekem//bÿneÿmnek bocÿanattÿa va-
gÿon//testeom az wtolso napon dÿtse//segban fel tamod es az//Ere-
ok eletre menedeo wagÿok.

13.old.

DE ORACIONE PRED:Mÿcioda az Kereztÿensegnek//harmodÿk fonda-
mentoma:PU:az ÿmathsagh:PRED:Mÿcioda//az ÿmathsagh?PU:Zÿwem
nek istennel//walo bezede:PRED:holoth tanÿt//mÿnket az cristus J-
matkoznÿ:PU:Zenth Mathenal az w konÿwenek//hatodÿk versebenÿgh
hagÿa hogÿ//ÿmatkozwnk:Mÿ attÿank kÿ//vagÿ mennÿekben. PRED:-
Hanÿ dologh felel kenÿergez az mÿ//attÿankban?PU: Heth dologh//
feleol:PRED:Mÿcioda az elsw//kenÿerges:PU:Zenteltessek//te newed
PRED:

14.old

Mÿt kÿwanz ebbe:PU:azt//kÿwanom hogÿ mÿndh ez Zeles//wÿlagon-
az istennek ÿgeÿe//tÿzthan hÿrdettessek hogh mÿnden//nemzethse-
geok el hagÿak az//baiwanÿ isten ÿmadasat es bÿzwnok//az egÿ e-
leo istenben az mÿ//wronk iesus Christusban kÿnek newe// dÿchÿer-
tessekk Mÿnd eorokken//PRED:Mÿcioda az massodÿk//kenÿerges:PU:
Jeÿeon the//oszagod.PRED:Mÿt kevanz ebben//PU:Azt kÿwanom hogh-
az isten//erezze hozzank az Zenth//Lelketh kÿ mÿ twleonk el//ta-
woztassa az erdeognek//

15.old.

orzaghat ez zentelÿe megh//az mÿ Zÿwnket cristusnak Eoreok//temp-
lomath:PRED:Mÿcioda az//harmadÿk kenÿerges:PU://legien the aka-
ratod mÿkent mennÿben// es feoldon. PRED:Mÿt kÿwan//ebben:PU:azt
kÿwanom hogÿ//mÿnden Emberek wgÿ engegÿenek//az istennek mÿ-
kent mennÿorzagban//az zenth angÿalok. PRED:Mÿcioda//az negÿed-
ÿk kenÿerges//PU:Mÿ kenÿeronket mÿnden nap//agÿad nekwnk ma.-
PRED://Mÿt kÿwanz abba:PU://Azt kÿwanom hogÿ az isten//

16.old.

agÿon nekwnk ÿambor feÿedelmet//ÿo bekesseget tÿzteosseget//Erek
segeot ÿambor gÿermekeket//hÿw Zolgakat es Mÿndeneketh// Kÿk--
nekwnk ez w ÿlaghÿ//elateonkben Zÿksegessek:PRED:Mÿcioda//az e-
oteodÿk kenÿerges:PU:Bocÿasdh megh wetkeÿnket//Mÿkeppen mÿ es
megh bocÿathonk//nekenk weteteknek:PRED://Mÿt kÿwanzabban:PU

azt kŷwanom hogŷ az isten ŷngen//az w ŷrgalmassagabol megh//bo-
cŷassa mŷnden bŷneŷnket//kŷnek bizonsagara fele baratŷnknak//

17.old.

Mŷes mŷnden bŷneŷth ŷngŷen//megh bocŷatwnk.PRED:Mŷcioda// az
hatodŷk kenŷerges:PUER//Es nŷ wŷgh mŷnket kŷsertetbe//PRED: Mŷt
kŷwanz ebbe.PUER://Azt kŷwanom hogh az wr isten// ne erezzeon-
mŷreank ŷl nagh//kesertetet kŷben az mŷ eletwnk megh//fogŷatko-
zek Mŷnt ananiasban es Saphiraban.PRED:Mŷcioda az hetedŷk// ke-
nŷerges:PU:de Zabadŷch mŷnketh//mŷnden gonoztwl hertelen halal-
tol,kethseghbe ezestol Eordegktwl//es az eorewk karhozatwol.

18.old.

Plena fide accipitur tacto mu-//-liercula christo.
Solo deo adeptos nos facit esse fides.

00000

A SZERKESZTŐSÉGHEZ ÉRKEZETT KÖNYNEK :

HANTOS ELEMÉR : Tatsachen und Meinungen. Ungarn 1848 und 1956. -Schweize-
risches Ostinstitut, Verlag SOI, Bern 1969.

MOLNÁR GÁBOR és HEGYI MARGIT : Négy hágó sziklavadonában. Szépirodalmi
Könyvkiadó Budapest 1970

ZEHN JAHRE ARCHAEOLOGISCHE FORSCHUNG 1958 - 1968. Archaeologisches Istitut der Un-
garischen Akademie der Wissenschaften, Budapest 1970

P. KONDOR LAJOS : Századunk reménycsillaga Fatima. - Postulacao-Portugal 1971

IMRE SAMU A felsőőri nyelvjárás. - Nyelvtudományi értekezések 72.szám. - Akadé-
miai Kiadó, Budapest 1971

LÁSZLÓ GYULA : A népvándorlaskor művészete Magyarországon. Corvina Kiadó, Budapest
1971.

P. ARNOLD MAGYAR O.F.M.: SCHICKSAL EINES KLOSTERS. (Burgenlandische Forschungen, - Heft 60.) - Das erste Franciskankloster von Eisenstadt im Rahmen der Geschichte der Mariani-schen Ordensprovinz 1386-1625. - Eisenstadt 1910. - 140 old.

Az elcsatolt Nyugat-Dunántúl egyik régi szellemi végvárának, a kismartoni ferences kolostornak monográfiája komoly gazdagodást jelent a "monasterológiák" sorában. Szerzője komoly és alapos levéltári, elsődleges forráskutatás és a kapcsoló bibliográfia kimerítőnek tekinthető ismeretével vállalkozott arra a munkára, amelyet P. Takács Ince O.F.M. annak idején elindított: a magyar ferencesek szellemtörténetének feltárása terén. Karácsonyi János nagy összefoglaló munkája sok részletkérdést hagyott nyitva és az idők folyamán ezeket az új történész-nemzedéknek lassan pótolnia kell. A két említett mester nyomán haladva Magyar Arnold Atya, aki egyebek közt a ferencesek hatalmas rendjének nemzetközileg is nagyjelentőségű szellemtörténeti irányzatú tudományos lapjánál, az "Archivum Franciscanum"-nál állandó munkatárs. A Schicksal eines Klosters szerzője a "részt az egészben" kezelve, a kismartoni klastrom életét ügyesen illesztette be a magyar marianusok rendtartományának szellemkörébe.

Az 1386-ban alapított kolostor a Kanizsai család dédelgetettje. Jelentősége a szellemi végvárak különleges helyzetéből fakad. Nyugat-Dunántúl életére gyakorolt hatása még ma is érezhető, annak ellenére, hogy többször megszakadt benne az élet folytonosság, kolostorokat dúló vallásháborúk idején.

Külön gondot fordít a szerző a Guary - kódexre és feltételezett írójára Se-gesdi Lukácsra. Alkalmazza Döbrentei eredményeit, amelyek belső filológiai érvek alapján határozzák meg a feltehető szerző személyét. Ezeket a feltételezett argumentumokat sikerrel roldja meg az új monográfia Igali Fábian reformszabályainak 4. fejezetében is mert párhuzam felderítésével. (87 old).

A "Burgenlandische Forschungen" kiadványsorozat, amelynek immáron ez a 60. kötete, szép kulturteljesítményt jelent az elcsatolt országrész multjának sokágú feltárása terén, bár a burkolt politikai tendencia apróbb-nagyobb fogásaitól nem egészen mentes. Ezzel a szándékkal magyarázható a sorozat jelenlegi szerkesztőjének "helyreigazítása" abban az értelem-ben, hogy Igali Fábian a kor szövegeinek magyar szerzetesekhez irányuló értelmeit is részletezi a szerző ama megállapítása, hogy a kolostor lakóinak nemzetiségéből következtethetünk ennek a még feldolgozatlan nyelvmélnéknek a jelentőségére. A "redaktor"-siet - a szerkesztők jogával élve- megjegyezni Magyar Atya megállapításával szemben: "es ist jedoch anzunehmen, dass im Eisenstädter Kloster überwiegend deutschsprachige Mönche lebten" - Anmerkung des Redaktors. 87. old. 19. jegyzet). Stessel: Sopron megyei helynevek - c. tanulmánysorozata, Moór E. ilyenirányú tanulmányai a kezdetben vár-népekből alakult környéki falvakat, majd a mezőváros jellegetöltő kisiparos tömörülést régi magyar és horvát népességről tanuskodnak, amelyek igazolják Magyar Arnold településtörténeti megállapítását már csak azzal az országszerte ismert ténnyel is, hogy a ferences "barátok" Magyarországon mindig a legmagyarabb rendnek tagjaiként voltak szá-montartva.

A kolostor monográfia értékét nagyban növelik a szerző által elsősorban felhasznál-

nált és eddig ismeretlen levéltári adatok és kéziratok. Az utóbbiak közül különösen jelentősnek tarom Kamancz Máté 1538-ból származó kéziratos gyűjteményét, amelyet mint egyedülálló forráskiadványt is érdemes és szükséges lenne közzétenni. Ugyancsak jelentősnek mutatkoznak Kys Márton Fraknó melletti urbárium-adatolásai is.

Abban a reményben, hogy a monográfiának megjelentetése csak kezdete a nagyszabásúnak ígérkező munka terén, hogy az elcsatolt országrész ősi kolostorai egymásután sorra kerülnek, köszöntjük Magyar Arnoldot, aki már ezzel a munkájával is bebizonyította, hogy az emlegetett nagy ferences történészek felkészültségével és szorgalmával egyenrangú szerepet tölt be.

CZEGLEDY KAROLY : NOMAD NÉPEK VANDORLÁSA NAPKELETTŐL NAPNYUGATIG.
(Kőrösi Csoma Kiskönyvtár 8. Szerkeszti: Ligeti Lajos) - Akadémiai Kiadó, Budapest 1969. 159 old. 16 képmelléklet.

"Jelen munkám a steppei történelem legujabb forrásainak filológiai feldolgozásával segítséget kíván nyújtani azok számára, akik e nélkülözhetetlen történeti és földrajzi forrásanyag alapján majd megrajzolják a steppei társadalom fejlődésének teljes képét. Azt kísérem meg bemutatni, hogyan tárulnak eléink az eurázsiai steppe főbb problémái a sivatagok homokjából és más ázsiai rejtékhelyről kibányászott források alapján. Szólni kívánok a nomád népek Napkelettől Napnyugatra tartó vándorlásainak arról a szakaszáról, amely az ázsiai hunok vándorlásával kezdődik és a kazár-korig tart..." Ezzel a célkitűzéssel indul Czegléd K. kis, szinte zsebkönyvszerű munkája, amely fél száz oldara sűrítve hétszáz éves időtartam alatt lezajlott események sokszor csak sejtett, bonyolalmas szövevényei közt keresi a magyar őskutatás szempontjából annyira fontos hun és avar népek Napnyugatra indulását és okait.

A hétszáz éves időtartam önmagában is komoly problémák elé állíthatna minden más szerzőt, de Czegléd, akinek ma már nemzetközileg is latbaeső tekintélye kezd lenni, roppant nagy tudását és éles elemzőkészségét ebben az alig másfélszáz oldalba is mestersen tudta besűríteni. Roppant kára a magyar orientalisztikának, hogy csak ennyi és ekkora terjedelmet enged szentelni az ilyen mesterműveknek. Külföldi irodalmat nézve, kívülről szemlélve az az érzésünk, hogy a bőséges áradású finn-ugorológia felesleges papírpocsékolása miatt az ilyeniránvú tanulmányokra nincs fedezet.

Czegléd rövidre zsugorodott tanulmánya - ez feltételezés - erősen magánviseli a külföldi orientalisztikában teljesen ismeretlen nevű "lektor" orosz-lánkörmeinek nyomait. Ugyancsak sajnálatos, hogy a tudós szerzőnek "IV-IX. századi népmozgalmak a steppén" c. mesterműve (A Magyar Nyelvtudományi Társaság 84. sz. kiadványa, Budapest 1954) nyomán az orientalisztika nemzetközileg használt filológiai jeleinek pontos és fontos formáit vártuk volna viszontlátni. Ebben az utóbbi tanulmányban a magyar nyomdászat remekelt görög, héber, arab és cirill tipográfiával, amivel még a sokszor magyarul nem értők szakemberek érdeklődését is módjában volt felkel-

teni. Az új tanulmány, annak ellenére, hogy az Akadémiai kiadó jelentette meg, kiállításában a népszerűsítő írások színvonalára silányította le eddigi jelentős minőségét. Ez azonban Czeglédy érdeméből, munkájának benső értékéből jöttányit sem von le.

A Keletről leszakadt, Nyugathoz még nem-kötődött eurázsiai népek történelmét megírni ma már az orosz archeológia, kínai korabeli fonetika, sogd nyelvészet, pehlevi-ó-perzsa és orkoni ő-török írástudomány nélkül lehetetlenség. Pedig a felsorolt követelmények koránt sem merülnek ki az elmondottakkal. Szir, örmény görög források, néprajz, geográfia is elengedhetetlenül fontos követelmény. Czeglédynek páratlan és szívós szorgalma, évtizedek kutatásai, tisztánlátó kombinációs készsége az előző és a most bírált műveiben teljessé ki a felsorolt követelmények mindenikének józan alkalmazásával.

A hun-avar-magyar folytonosság egyre jobban tudatosuló formája már ebben az új művében komoly tápot adhat a végre hivatalosan is vitatott "második honfoglalás"-körül zajló "vetélkedések"-ben, ahol még nem merik kimondani az "igent", de tiltakoznak annak még csak feltevése ellen is, hogy "nem"-et mondtak volna valaha. Az ázsiai homoksivatagok lengőfűvű steppék népének Pannoniába érkezését megokolva érezzük a munka nyomán.

A "Jegyzetek" és "Magyarázó mutató" nagyszerűen használhatóvá teszik a tanulmányt, főként az első, amely bőséges áradása a legmodernebb tárgyhoz tartozó bibliográfiának.

Fehér J. Mátyás.

SZABOLCS DE VAJAY, *Der Eintritt des ungarischen Stämmebundes in die europäische Geschichte (862-933)*, Mainz, v. Hase & Koehler Verlag, 1968, pp. 173, 4 tavv. (Studia Hungarica, IV). – Der Verf. stellt sich in seinem Buch das Ziel, den «ungarischen Beitrag zur Entwicklung Europas» (p. 83) aufzuspüren und den «psychologisch-sozialen Hintergrund» der Ungarnzüge aufzudecken. In 13 Kapiteln, die oft recht originelle Überschriften tragen (Von der Wolga bis zum Wienerwald, Vom zerrissenen Frankreich zum unruhigen Italien, König Heinrichs Aufstieg und Kaiser Berengars Niedergang) versucht er den Nachweis für seine These zu erbringen, wobei er die Magyarenzüge von dem Verdikt willkürlicher Raub- und Plünderungszüge freispricht und in ihnen «im voraus durchdachte strategische Unternehmungen, oft von europäischer Bedeutung und großer Tragweite» (p. 82) sieht. Man fühlt sich hier unwillkürlich an den Versuch G. Wirths erinnert, der aus Attila einen bedeutenden Staatsmann und Schöpfer einer neuen Führungsschicht aus Hunnen, Römern, Germanen und Unterworfenen zu machen versuchte (!). Dabei haben Plünderungs- und Raubzüge nomadisierender Barbaren für den Historiker keinen diffamierenden Beigeschmack, sondern sie sind gesetzmässige Erscheinungen auf einer bestimmten gesellschaftlichen Entwicklungsstufe. Sie verlieren auch dann nicht ihren zerstörerischen Charakter für die betroffenen Länder und Staaten, wenn die Stammeskrieger gut organisiert und diszipliniert waren (p. 81). Man denke nur an die Heere Čingiz-Khans und seiner Nachfolger! Man hätte gewünscht, daß der Verf. in einem Kapitel etwas über die inneren Verhältnisse der Magyaren nach ihrer Landnahme in der Donau- und Theißebene dargelegt hätte, vor allem über den transdanubischen Gebietskern mit seinen günstigen Weiden und seinen zahlreichen unterworfenen Bevölkerung, die den neuen Herren durch Zins und Fron ihr schweifendes Leben ermöglichte. Auch erfährt man so gar nichts über die soziale Differenzierung der Magyaren nach der Landnahme und im Gefolge der Streifzüge. E. Molnár hat hier von 18 Jahren bereits Pioniararbeit geleistet und die äußeren Vorgänge aus den inneren gesellschaftlichen Entwicklungen über-

zeugend erklärt (*). V. verstrickt sich jedoch völlig in seinem anachronistischen Europakonzept, das er nicht nur auf die Ungarn anwendet, sondern dem er überhaupt das lateinische Frühmittelalter subsumiert, etwa wenn er nach der Absetzung Karls des Dicken 887 von Francia und Germania als neuen Stützpunkten einer »dreieggliederten Europapolitik« spricht (p. 19), oder wenn er dem deutschen König Heinrich I. eine »europäische Politik« unterstellt (p. 72). Ebenso muß es ernste Bedenken erwecken, wenn für das 10. Jhd. Begriffe wie »gesamtdeutsche Einheit« Verwendung finden (p. 63), ohne die damalige Situation auch nur annähernd zu charakterisieren und den Versuch zu unternehmen zu klären, was überhaupt zwischen 919 und 924 der Begriff »deutsch« bedeutete, ob er in das Bewußtsein der herrschenden Klasse gedrungen war, wenn man an das stark ausgeprägte Stammesgefühl denkt, das noch im Investiturstreit die deutsche Streitschriftenliteratur weithin beherrschte! Sachsen dürfte 919 zu Franken, Schwaben und Bayern in einem ähnlichen Verhältnis gestanden haben wie Austrasien zu Neustrien, Burgund und Aquitanien in frühkarolingischer Zeit. Das Reich der Ottonen war »ein mit den Mitteln der Naturalwirtschaft, vorübergehend zentralisierter Feudalstaat mit einem starken Königtum an der Spitze« (*). Irreführend wirken auch flüchtig hingeworfene Sätze wie dieser: »Nachdem sein unfähiger Sohn Wladimir vier Jahre geherrscht hatte, verließ der alte Zar Boris 892 sein Kloster, um Wladimir zu entthronen« (p. 25). Wer soll dahinter vermuten, daß es sich hierbei um das Ringen zwischen heidnisch-boljarischer Reaktion und neuem christlichen Dienstadel handelte, um die Ueberwindung des protobulgarischen Dualismus im staatlichen Leben und den Sieg der von Boris eingeleiteten zentralistischen Feudalpolitik (*)? Entgangen zu sein scheint dem Verf. auch die Tatsache, daß alle zeitgenössischen schriftlichen Quellen antimagyarisch orientiert sind und von einem europäischen Bewußtsein, und sei es auch nur in embryonalen Anfängen, keine Spur zu finden ist. Ueber eine ausgeklügelte diplomatische und militärische Strategie Árpáds in europäischen Maßstäben fehlen sowie so direkte Zeugnisse und so bleibt es bei Vermutungen. Dabei soll nicht geleugnet werden, daß die Ungarneinfälle in den betroffenen Ländern zu inneren Reaktionen führten, wie etwa in Deutschland unter Heinrich I. Aber das wußten wir bereits. Neu ist die Zusammenstellung, die Synopsis. Dankenswert sind auch die Zeittafeln S. 87-115, welche die Verfolgung des Geschehens erleichtern und auf größere Zusammenhänge aufmerksam machen. Die Grundkonzeption aber bleibt fragwürdig, da sie sich an modernen Schlagworten und politischen Programmen orientiert, die dem 9. und 10. Jhd. fremd und inadäquat waren.

ERNST WERNER

(1) O. WIRTH, *Attila und Byzanz. Zur Deutung einer fragwürdigen Priscusstelle*, in *Byzantin. Zschr.*, LX (1967), S. 41-69. Richtigstellung durch O. J. MAENCKEN-HELFEN, *Attila, testarchos oder Staatsmann mit höheren Zielen?*, *ibid.*, LXI (1968), S. 270-276.

(2) E. MOLNÁR, *Die Gründung des ungarischen Staates*, in *Wiss. Zschr. der Humboldt-Universität-Berlin*, Jg. 2, gesellschaftswiss. Reihe Nr. 2 (1952/53), S. 59-73.

(3) E. MÜLLER-MERTENS, *Vom Regnum Teutonicum zum Heiligen Römischen Reich Deutscher Nation*, in *Zschr. f. Geschichtswiss.*, XI (1963), S. 328.

(4) Vgl. zur Problematik Andreev, D. M. ANGELOV, *Istorija na bolgarskata duržava i pravo*, Sofia, 1959, S. 91-98.

*

Guwainī's Bericht über die Bekehrung der Uiguren.

Prof. Dr. JOS. MARQUART

Der Erzähler dieser Geschichte bemerkt: Ich habe eine Menge Leute gefragt, weshalb Ishāq at Turk (der Türke)¹ genannt worden sei. Sie erwiderten: Weil er ins Türkenland eindrang und sie zur Botschaft des Abū Muslim aufforderte.

Andere aber erzählen, Ishāq habe zu den Aliden gehört und habe sich dieser Lehre bei ihnen (den Türken) nur als Deckmantel bedient; er sei ein Nachkomme des Jahjā b. Zaid b. 'Alī gewesen. Sie sagen, er sei vor den Banū Umatja fliehend weggezogen, wobei er das Land der Türken durchzog. Der Verfasser der Geschichte von Transoxiana in Chorasan¹ sagt: Ibrāhīm b. Muḥammad, der die Geschichte der Muslimija wohl kannte, hat mir erzählt, Ishāq sei ein einfacher Mann von den Einwohnern von Transoxiana gewesen; er sei ungebildet gewesen, habe aber eine Begleiterin von den Ginnen (Geistern) gehabt. So oft er nun nach etwas gefragt worden sei, habe er nach einer Nacht Antwort erteilt². Als nun seitens des Abū Muslim geschehen war was geschah, habe er bei den Leuten für ihn geworben und behauptet, er sei ein Prophet, den Zarādūst gesandt, und erklärt, daß Zarādūst noch lebe und nicht gestorben sei. Seine Anhänger glauben fest, daß er lebe ohne zu sterben, und [als Saošjant, Mahdī] hervorkommen werde, um ihnen diese Religion aufzurichten. Dies ist eine der Geheimlehren der Muslimija. Ein Mann aus Balch bemerkt: Einige Leute nennen die Muslimija al *Chorram-dīnija*, und fügt hinzu: Ich habe gehört, daß bei uns in Balch eine Anzahl von ihnen lebt in einem Dorfe namens حراد, und sich verborgen hält³.

Es scheint mir ausgeschlossen, daß die Beziehungen, welche zwischen dieser Erzählung und den durch die türkische Legende des Satoq Bogra Chan bezeugten ultraschiitischen Ideen der Bogra-Chane sowie dem nach Abū Dulaf ausgesprochen sabaïtischen Glauben der Bogrāğ, d. i. der Türken von Kāšgar, unleugbar bestehen, lediglich zufällig sein sollten. Diese Ideen, welche in der Vergöttlichung 'Alī's gipfelten und zuerst von den Sabā'ija aufgebracht wurden, waren gerade gegen Ende der Omaiadenherrschaft weit verbreitet, wie besonders die Rāwandija beweisen⁴. Da aber Zaid b. 'Alī, an welchen die Könige der Bogrāğ anknüpften, schon im Jahre 122 H. (739/740 n. Chr.)⁵, sein Sohn Jahjā im Jahre 125 H. (742/743)⁶, Abū Muslim im Jahre 137 H. (754/755) ihren Untergang fanden, so muß Ishāq at Turk seine Lehre zu-

¹ S. ۳۴۰, ۱۲ beruft sich der Verfasser für die Geschichte der Buddhisten (Sa-manija) in Transoxiana auf eine von einem Chorasanier verfaßte handschriftliche Geschichte von Chorasan, die er selbst gelesen habe.

² Vgl. das himmlische Mädchen, welches nach Ġuwainī (bei RADLOFF, a. a. O. S. XLIV) dem Buqu Chan über sieben Jahre lang jede Nacht auf dem *Qut-tag* erschien und mit ihm Unterredungen hatte.

³ Fihrist I, ۳۴۴, ۲۸ — ۳۴۰, ۱۰, ed. FLÜGEL.

⁴ Vgl. G. VAN VLOTEN, Recherches sur la domination arabe, le chiitisme et les croyances messianiques, S. 40—48. 68.

⁵ Tab. II, ۱۶۶۷—۱۶۸۲. ۱۶۹۸—۱۷۱۶; al Ja'qūbi, Hist. II, ۳۶۰. ۳۹۰—۳۹۱.

⁶ Tab. II, ۱۷۷۰—۱۷۷۴; al Ja'qūbi, Hist. II, ۳۹۲. ۳۹۷—۳۹۸.

erst im Reiche der Türgiſ verbreitet haben. Dieselbe muß sich hier auch während der Vorherrschaft der Charluſ erhalten haben, und erst nachdem die Bogra-Chane die Charluſ aus dem nordwestlichen Tarymbecken und aus dem Tale des Čui verdrängt hatten, werden die Uiguren mit jenen Lehren bekannt geworden sein. Sobald sich daher Satoq Bogra Chan entschloß, die Religion des arabischen Propheten anzunehmen, trat bei ihnen 'Ali (bzw. Zaid) an die Stelle Mānī's, so daß ihnen nunmehr ihr Fürst als eine Emanation 'Ali's galt.

Merkwürdig ist freilich, daß wir von solchen Ketzereien der Bogra-Chane, nachdem sie Herren von Transoxiana geworden waren, gar nichts hören¹. Daraus ergibt sich wohl mit genügender Deutlichkeit, daß sie dieselben nicht erst adoptiert haben, nachdem sie Herren des sunnitischen Samanidenreiches geworden waren — was ja auch aus der Erzählung des Abū Dulaf folgt, welche die Bogrāğ noch als ein unbekanntes türkisches Volk bzw. Dynastie kennt —, sondern mit ihnen bereits früher bekannt geworden sein müssen und es mit Rücksicht auf ihre neuen sunnitischen Untertanen für geraten hielten, dieselben nicht offen zu bekennen. Als Terminus post quem für die Annahme der ultraschiitischen Lehre in Kāšgar wäre demnach die Bekehrung des Satoq Bogra Chan zu betrachten, als Terminus ante quem die Einnahme von Buchara durch Načr Arslan IIig im Jahre 999. Der gleiche Terminus post quem gilt auch für die Abfassung der Risāla des Abū Dulaf; einen Terminus ante quem für diese bildet aber die Eroberung von Chotan, die im Jahre 1006 eine vollendete Tatsache war².

Die Kenntnis der Geschichte des Buqu Chan wird von Ğuwainī von Steinen mit Inschriften aus den Ruinen von Ordu balyq (Qara-Balgassun) abgeleitet, die auf Befehl Čingiz Chagans von Qamen (Schamanen) aus Chytai (China) entziffert worden seien³. Es ist hier natürlich die Rede von der berühmten dreisprachigen Inschrift von Qara-Balgassun, von welcher jedoch heutzutage nur noch der chinesische Text ein leidlich zusammenhängendes Verständnis ermöglicht. Freilich weist auch dieser manche für uns sehr unangenehme Lücken auf, allein durch SCHLEGEL's Ergänzung ist uns doch der historische Zusammenhang der Erzählung im großen und ganzen erschlossen. Daraus ist ersichtlich,

¹ Doch macht sich der Einfluß des Manichäismus bzw. der Dualisten in weit späterer Zeit sogar noch bei den Qarachaniden (Bogra-Chanen) von Transoxiana bemerkbar. Ahmad Chan von Samarqand bezahlte das Bekenntnis zur „Lehre der Zindigen (Gnostiker)“ sogar mit dem Leben (488 H. = 1095). Vgl. Ibn al Aḫḫār X, 116; W. Barthold, *Zur Geschichte des Christentums in Mittelasien* (1901), S. 51.

² In diesem Jahre wird Jūsuf Qadyr Chan als König von Chotan bezeichnet. Vgl. Grenard a. a. O. S. 64; al 'Utbi, S. 269—270; Ibn al Aḫḫār, IX, 120.

³ Radloff, a. a. O. S. XLII.

daß, in der Tat die Bekehrung der Uiguren zur manichäischen Religion unter Buqu Chan auf der Inschrift ziemlich ausführlich erzählt war (Sp. VII 69—X 73). Daß die Vorgänger des Buqu Chan in der Legende Ġuwainī's völlig ignoriert sind, ließe sich daraus erklären, daß die betreffenden Partien der Inschrift (Sp. I 25—VI 75) so zerstört sind, daß ihnen auch die moderuen Gelehrten bis auf SCHLEGEL keinen Sinn abzugewinnen wußten¹. Dagegen ist von der wunderbaren Geburt und den Eroberungszügen des Buqu Chan (RADLOFF, a. a. O. S. XLII—XLVI), welche die Qame nach Ġuwainī ebenfalls von den Inschriftsteinen abgelesen haben sollen, in den erhaltenen Resten der Inschrift keine Spur zu entdecken, aber auch im vollständigen Texte war für dieselben, wie man zuversichtlich sagen kann, kein Raum. Von dem ehemals sehr umfangreichen, in alttürkischer Runenschrift geschriebenen uigurischen Texte sind nur ganz klägliche Bruchstücke erhalten, mit denen nicht viel zu beginnen ist; nur soviel sieht man, daß auch hier von der Einführung einer neuen Religion die Rede war². Von der sogdischen, von RADLOFF für süduigurisch gehaltenen Version haben sich einige größere zusammenhängende Bruchstücke erhalten, deren Entzifferung von F. W. K. MÜLLER angebahnt ist³. Vor allem hat derselbe in einem längeren Bruchstück den Eigennamen unseres Chagans in der Form *bū qū xāq ān* entdeckt (S. 728), während dieser im chinesischen Texte, soviel sich erkennen läßt, nur unter seinem Thronnamen eingeführt wird (Sp. VI 27—45). Dieser Umstand könnte zu der Meinung verleiten, daß die Qame Ġingiz Chagans vielleicht die sogdische Version benutzt haben. Allein die Legende von der wunderbaren Geburt des Buqu Chan können sie diesem Denkmal unmöglich entnommen haben, schon aus dem einfachen Grunde, weil ihnen die Sprache desselben unbekannt war; überdies liegt auch nicht der geringste Anhaltspunkt für die Annahme vor, daß der türkisch-ugurische oder der sogdische Text ausführlicher gewesen sei als der chinesische und jene Legende enthalten habe. Dies führt uns auf die Frage, wie sich wohl Ġingiz Chagans Qame dem Denkmal gegenüber verhalten haben werden.

Es ist an sich möglich, daß sich dasselbe damals noch in einem wesentlich besseren Erhaltungszustande befand als zur Zeit seiner Wiederentdeckung durch die Russen. Der chinesische Text war natürlich den chinesischen Gelehrten des 13. Jahrhunderts, soweit er erhalten war, ebensogut verständlich als den heutigen. Wäre also damals noch

¹ Vgl. die Übersetzung des chinesischen Gesandten SHU-KINO-CHENO und des russischen Gelehrten W. P. WASSILJEFF bei RADLOFF, Die alttürkischen Inschriften der Mongolei I, S. 286.

² S. RADLOFF, a. a. O. S. 291—297.

³ F. W. K. MÜLLER, Ein iranisches Sprachdenkmal aus der nördlichen Mongolei. Sitzungsber. der Berl. Akad. d. Wiss. 1909, S. 726—730. 146

wesentlich mehr von demselben, zumal von den ersten sechs Spalten, lesbar gewesen als heute, so wäre es sonderbar, daß der Bericht des Guwaini davon gar keine Kenntnis zeigt, falls sich wirklich unter den vom Welteroberer berufenen Gelehrten auch Chinesen befanden. Der uigurische Text setzte die Qame in nicht geringe Verlegenheit, da er in alttürkischer Runenschrift geschrieben war, deren Kenntnis, zumal im Osten, um diese Zeit sicherlich längst erloschen war. Völlig ratlos mußten sie aber dem sogdischen Texte gegenüberstehen, der zwar in einer ihnen geläufigen Schrift, welche in jüngerer Entwicklung auch von den Uiguren und später auch von den Mongolen für ihre Sprache verwandt wurde, aber in einer ihnen gänzlich unverständlichen Sprache abgefaßt war¹. Man kann wohl erraten, wie sie sich aus der Verlegenheit gezogen haben werden. Daß im 13. Jahrhundert die Legende von der wunderbaren Geburt des Buqu Chan als selbständige Erzählung bei den Uiguren existierte, steht durch den Parallelbericht des Jüan-ši (BHETSCHNEIDER, a. a. O. I, S. 247) fest. Aus dem chinesischen Texte der Inschrift mögen die Gelehrten dann festgestellt haben, daß in derselben von der Einführung einer neuen Religion bei den Uiguren die Rede ist. Vielleicht ist es ihnen überdies gelungen, aus den Bruchstücken des sogdischen Textes den Namen des Chagans *Bugu*, unter welchem jenes Ereignis stattfand, zu entziffern. Auch ist es wahrscheinlich genug, daß sie eine schriftliche uigurische Legende über dieses Thema kannten. Daß dasselbe literarisch behandelt war, beweisen ja die von LE COQ entdeckten Bruchstücke.

Doch noch eine andere wichtige Frage wird durch das Denkmal von Qara Balgassun angeregt. Schon 300 Jahre vor Čingiz Chagan hatte dasselbe Anlaß zu einer Legende gegeben. Im Jahre 924 drang Apaoki, der Gründer des Qytañreiches, in die nördliche Mongolei ein. »Im neunten Monat, am Tage *ping-sen*, dem ersten des Monats, machte er Halt in der alten Uigurenfestung [Qara Balgassun], und ließ in einen Stein (oder Fels) einen chronologischen Bericht seiner Taten eingravieren². . . Am Tage *kiah-tsze* befahl er, die alte Stele des Chagans *P'it-kat* (Bilgä) (auszulöschen und) zu glätten und seine [des Apaoki oder des Chagans?] Werke darauf (chronologisch?) zu verzeichnen in *K'i-tan*-, *T'ut-kwat*- und chinesischen Buchstaben³.«

¹ Daß die Kenntnis des Sogdischen in der Mongolei und in China verloren gegangen war, nachdem die Sprache im Mutterlande selbst ausgestorben war, ist selbstverständlich.

² Liao-schi, Kap. II, Fol. 4—5: 九月丙申朔次古回鶻城、勒石紀功.

³ Ebenda Fol. 5: 九月甲子詔礪闕遏可汗古碑、以契丹突厥漢字紀其功. Die Übersetzungen aus dem Chinesischen sind von Prof.

Dieser Text ist freilich sehr seltsam. Zunächst fällt auf, daß zuerst von einer eigenen Siegesinschrift des Apaoki und sodann keinen Monat später von einer Usurpierung der alten Säule des uigurischen Bilgä Chagans durch ihn die Rede ist. Allein von einem Siegesdenkmal des Apaoki hat sich in den Ruinen von Qara Balgassun nichts gefunden, ebensowenig zeigt aber das dreisprachige uigurische Denkmal irgendwelche Spuren einer zweiten Beschriftung, sondern nur die Reste einer chinesischen, uigurischen (in alttürkischer Runenschrift) und sogdischen Inschrift des Chagans *Aj tängridä qut bulmyş alp bilgä Chagan*. Wie jener Bericht des Liao-ši zustande gekommen sein mag, ist schwer zu sagen. Darf man etwa aus dem unklaren Texte desselben schließen, daß Apaoki in der Tat den Befehl gab, die Inschriften des alten Denkmals auszulöschen, in der Absicht, seine eigenen Taten auf demselben zu verewigen, daß aber dieser Befehl beim Aufbruche des Eroberers von Qara Balgassun erst nach seiner negativen Seite teilweise ausgeführt war und die Arbeit dann eingestellt wurde, so daß ein großer Teil der chinesischen Inschrift verschont blieb und es zur Einmeißelung einer neuen Inschrift gar nicht kam? In diesem Falle könnte die jetzige Zerstörung des Denkmals weder von ihm noch von den Qyrgyzen herrühren, sondern müßte in einer späteren Zeit erfolgt sein.

Prinzipielle Bedenken gegen die Richtigkeit des Berichtes erweckt aber die Erwägung, was Apaoki veranlaßt haben könnte, seine Taten in der damals sicherlich längst außer Kurs gekommenen alttürkischen Runenschrift — denn diese ist jedenfalls unter den *T'ut-kwat*-Charakteren zu verstehen — verewigen zu lassen. Man hätte statt dessen die (ursprünglich sogdische) uigurische Schrift erwartet, welche um diese Zeit, abgesehen von der gelegentlichen Verwendung der manichäischen Schrift für manichäische und der mittelasiatischen Varietät des indischen Brähmialphabets für buddhistische Texte, die eigentliche Schrift der schriftkundigen Türkstämme war und später noch weitere Eroberungen machen sollte. Von den großen *K'i-tan*-Charakteren, die im Jahre 920 auf Befehl des Kaisers hergestellt worden waren und die chinesische Bilderschrift zur Grundlage hatten (siehe S. 501 Anm. 1), ist auf dem Denkmal keine Spur zu sehen, und kein schriftkundiger Qytañ oder Chinese konnte beim Beschauen des Denkmals an jene erinnert werden. Daraus schließe ich, daß

DE GROOT. Vgl. CHAVANNES, *Voyageurs chinois chez les Khitan et les Joutchen*, S. 6 n. 1. Extr. du Journ. as. mai-juin 1897. — BRETSCHNEIDER, *Mediaeval Researches from Eastern Asiatic Sources* I, 256 n. 640 gibt von diesem Passus folgende Übersetzung: „On the 29th of the same month (the emperor sojourned still at the same place), he ordered the ancient monument of *P'i-k'o han* to be restored. Besides this an inscription was made in letters of the *K'i-tan*, *T'u-küe* (Turks), and *Chinese*, to glorify the feats of *P'i-k'o han*.“

der Bericht des Liao-ši formell falsch ist und die Inschrift des Apaoki, wenn sie wirklich in der Tat (wenigstens in Qara Balgassun) nicht zur kam.

Die Angabe über eine dr. Schrift kann sich demnach nur auf die erhaltene des Uig beziehen, die man durch irgendein Mißverständnis für des Apaoki ausgab. Dann muß die Inschrift in K'itan-~~staben~~ dem sogdischen Texte des Denkmals entsprechen. Dies würde voraussetzen, daß die Qytañ das ursprünglich sogdische, später von den Uiguren übernommene und nach ihnen benannte Alphabet angenommen hatten. Da die Sprache und Schrift der Uiguren, wie es scheint, am Hofe des Apaoki sehr wenig bekannt war (s. u.) und wir Kenntnis des Sogdischen bei den Qytañ noch viel weniger voraussetzen dürfen, so erklärt es sich leicht, warum man die Inschrift nicht, wie in unserer Zeit, für uigurisch hielt.

Doch wie dem auch sei, so viel ergibt sich jedenfalls aus unserem Texte mit Sicherheit, daß auch die Qytañ nachmals eine eigene, von der chinesischen verschiedene Schrift besaßen. Dies wird übrigens auch noch an zwei anderen Stellen des Liao-ši ausdrücklich bezeugt. Es heißt nämlich von *Ja-lut Tai-sik*, dem Gründer des Reiches der *Si Liao* oder Qara Chytai: »Er verstand die Liao- und die chinesische Schrift¹.« Und an einer andern Stelle wird von einem gewissen *Tiet-ts'ik* berichtet: »T'ai-tsu (posthumer Name des Apaoki) sprach: Die Kenntnis des Tiet-ts'ik ist durchaus vollendet. Im Entwerfen von Unternehmungen kann ich ihm nicht gleichkommen, aber bei der Ausführung von Plänen (Kriegslisten) ist er zaudernd, und nicht wie ich selbst. Als Gesandte von den Uiguren kamen und niemand ihre Sprache verdolmetschen konnte, sagte T'ai-tsu: *Tiet-ts'ik* ist so klug, sendet ihn dahin, um sie zu empfangen. Und in den 20 Tagen, die er mit ihnen zusammen war, vermochte er ihre gesprochene Sprache und ihre Schrift zu gebrauchen. Er machte darauf kleine Schriftzeichen der K'itan, gering an Zahl, und alle aneinander gereiht².« Hier ist also

Liao-ši, Kap. 30, Fol. 4 v.: 通遼漢字.

² Liao-ši, Kap. 64, Fol. 4—5. 太祖曰、迭剌之智卒然、圖功吾所不及、緩以謀事、不如我。回鶻使至、無能通其語者、太祖曰、迭剌聰敏、可使遣迓之。相從二旬能習其言語書。因制契丹小字、數少而該貫。 Übersetzung DE GROOT'S. — KURAKICHI SEIRATORI, Über die Sprache des Hiung-nu-Stammes und der Tung-hu-Stämme (Tokio 1900), S. 55 gibt diesen Passus folgendermaßen wieder: »Unter der Regierung des Kaisers T'ai-tsu, von dem in der Geschichte Liaoshi die Rede ist (Bd. 64), wurde ein Bote von Huihuh (d. h. Uigur) zum Kitanstamme geschickt; aber er wurde nirgends verstanden. Da befahl der Kaiser einem seiner Unterthanen Tieh-la, die kitanische Sprache und Schrift zu erlernen« (von mir gesperrt).

die Herstellung eines Qytañalphabets unter Apaoki ausdrücklich bezeugt, und zwar läßt der Text deutlich erkennen, daß die Buchstaben desselben in Zeilen geschrieben und durch Ligaturen verbunden wurden. Hierdurch ist die chinesische Schrift als Vorbild ohne weiteres ausgeschlossen¹. Die geringe Anzahl der Zeichen weist vielmehr auf ein westländisches Muster hin, und die Umstände, unter denen die Erfindung stattfand, lassen keinen Zweifel darüber aufkommen, daß Tiet-ts'ik sich bei der Herstellung eines Qytañalphabets an die uigurische Schrift anlehnte². Als eine gewisse Bestätigung hierfür könnte man bei dem engen Zusammenhang, der bekanntlich vielfach zwischen Schrift und Religion besteht, die Nachricht Ibn al Aḫṣir betrachten, daß der erste Gurchān der Qara Chytai (Ja-lut Tai-sik) Manichäer gewesen sei³.

Aus vorstehenden Darlegungen geht also hervor, daß schon drei Jahrhunderte vor Čingiz Chagan eine mit dem Tungusischen und Mandschurischen oder, wie der Kommentar zum Liao-ši (*Liao-ši-jī-ī-ai*) sowie H. H. HOWORTH und KURAKICI SHIRATORI wollen⁴, mit dem Mongolischen verwandte Sprache, das Qytañ, mit einem aus der uigurisch-sogdischen Schrift abgeleiteten Alphabete geschrieben worden ist. Dies scheint RAMSTEDTS Ansicht zu begünstigen, der aus der Altertümlichkeit der mongolischen Schriftsprache gegenüber den ältesten Aufzeichnungen mongolischer Wörter bei westländischen Schriftstellern (Kirkos u. a.) im 13. Jahrhundert den Schluß gezogen hat, daß dieselbe schon vor Čingiz Chagan schriftlich fixiert gewesen sein müsse⁵. Wenn daher die *Gürčit* (Kin)⁶, die Nachfolger der Qytañ, die chinesische

¹ Dagegen diene die chinesische Schrift ohne Zweifel als Vorbild der großen K'itan-Charaktere, die, einige 1000 an Zahl, im Jahre 920 auf Befehl des Kaisers Apaoki hergestellt wurden. *T'u-tu-tsih-c'ing* III, 9 (luang-kih-tien) Kap. 79: Liao 1, sub a. 920. Die einzige bekannte Probe dieser großen Charaktere (5 Zeichen) findet sich bei WYLIE, JRAS. 1870, S. 36, n. 2. Vgl. auch DEVERIA, Revue de l'Extrême-Orient 1882. Ich verdanke diesen Hinweis der Liebenswürdigkeit von Prof. F. W. K. MÜLLER.

² [Der Name *Tiet-ts'ik* ist vielleicht, worauf mich F. W. K. MÜLLER aufmerksam macht, eigentlich ein Appellativ = mittelpers. *tarsāk* „der Christ“. Korrekturnote].

³ Ibn al Aḫṣir XI, 111. Vgl. W. BARTHOLO, Zur Geschichte des Christentums in Mittelasien S. 56.

⁴ Vgl. KURAKICI SHIRATORI, Über die Sprache des Hiung-nu-Stammes und der Tung-hu-Stämme. Tokio 1900, S. 37 ff. — Die Frage wäre vermutlich schon weiter gefördert, wenn SHIRATORI die chinesischen Geschichtswerke in europäischer Weise durchweg genau nach Kapitel und Seite, statt, wie so häufig, nur nach Kapitel, oder, wie er sagt, Band (z. B. S. 48—55), oder gar nur ganz allgemein als K'itan-kwoh-chi, Wu-tai-shi (z. B. S. 54. 41. 43 f. 45) zitiert hätte.

⁵ RAMSTEDT, Das Schriftmongolische und die Urga-Mundart. Journ. de la Société finno-ougrienne vol. XXI, 2 S. 4. Ich verdanke das Zitat der Liebenswürdigkeit BANGS.

⁶ So lautet die mongolische (Plural-) Form des Namens, die sich in der uigurischen Legende von Oguz Chagan bei RADLOFF, Kudatku bilik I, S. XII b Zeile 21 findet von RADLOFF nicht erkannt).

Bilderschrift zur Grundlage wählen, um aus ihr eine Schrift zur unsre Sprache herzustellen, so war dies ein ganz gewaltiger Rückschritt.

Seltsam ist es freilich, daß von der Literatur der Liao bislang gar keine Spuren entdeckt worden sind, während uns die Kin (Gürçit) und Si Hia (Tangut) eine Anzahl von Denkmälern ihrer Sprache und Schrift hinterlassen haben. Es wird Sache der Sinologen sein, zunächst das, was sich in den chinesischen Geschichtswerken über das Kanzleiwesen der Liao findet, zusammenzustellen, sodann aber überhaupt die Geschichte der Liao genauer als bisher zu durchforschen und Archäologen und Forschungsreisenden die nötigen Fingerzeige zu geben. Auch von der Dynastie der Qara Chytai in Semirjetschie haben sich keinerlei schriftliche Denkmäler erhalten. Über die Einrichtung ihrer Regierungskanzlei ist uns nichts bekannt. Da aber die Ydyquts der Uiguren von Biš-balyq ihre Vasallen waren, so sollte man erwarten, in dem so ergiebigen Boden von Turfan und Biš-balyq eines Tages auch noch Dokumente in der verklungenen Sprache der Qytañ zu entdecken.

ooooo

A MAGYAR TÖRTÉNELMI SZEMLE szerkesztősége

köszönettel fordul alább felsorolt BARÁTAIHOZ, akik a lap magyar kulturális jelentőségét külföldi szétszórtságunkban fel tudták mérni és nehéz óráinkban erkölcsi támogatás mellett anyagi vonalon is segítségünkre siettek. Köszönet a felénk irányuló és rendithetetlen bizalomért. Legyen jutalmuk az a tudat, hogy a sok USA-beli egyetem mellett már az európai kulturáliscentrumok is egyre többen kérik a Szemlét. Munkásságunk a Hazától elszakadva így többszörösen is értékes és létjogosultságát immár a Magyar Tudományos Akadémia is elismeri. Kötelességteljesítéssel igyekezzünk méltók lenni BARÁTAINK további bizalmára is.

ADÁM JÁNOS dr. S. J. New York
BART ANN Chicago
BOROVICZÉNY K. GYÖRGY dr. Berlin
BURJÁN GYULA Chicago
CSERY C. MIHÁLY dr. Quebec
CSOMAY GYÖRGY dr. Springfield
CZIKK LAJOS Brantford
CZIRELY GYULA Union City
DUNAY ANTAL dr. Passaic
FAZAKAS FERENC dr. Ann Arbor
FAZEKAS SÁNDOR New Brunswick
FEJÉR ALBERT Downsview
FODOR DEZSŐ Edison
FRECSKA SÁNDOR Chicago
GYÖRVÁRY A. Pápineau
HILBERT TAMÁS Passaic
KERTÉSZ EDIT Caracas
KONTZ ZOLTÁN dr. Athens
LÁ CZAY ERVIN dr. New York

LUXEDER FERENC dr. Brisbane
MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT Caracas
MARIKOVSKY ZOLTÁN dr. Bogota
MARKO MÁRIA Anne des Plaines
MÁTYÁS BÉLA New Brunswick
NÁVORI CORNÉLIUS dr. Grosse Ile
OLÁH LÁSZLO dr. Carbondale
ORBÁN LÁSZLO Toronto
SOMI JOZSEF Kungaly
SOMODY PÁL New Brunswick
SZABO SÁNDOR Montreal
SZABO ZOLTÁN Columbus
SZATHMÁRY IRÉN Chicago
TARNAY DÉNES Annandale
TOMASCHEK LÁSZLO Cleveland
WALTER LAJOS Castelar
ZOLNAY MÁTYÁS Sandusky
ZÁGON FERENC Passaic

TARTALOM

MUNKÁCSI BERNÁT	Az "ugor" népnév eredete	1
CTK (Prága)	Egy cseh hamisítvány	40
FEHÉR MÁTYÁS J.	A "Waltharius manu fortis" hősköltemény avar vonatkozásai	41
KASSAI WALTER ANNA	Adatok a Margitsziget művészettörténetéhez	67
FEHÉR MÁTYÁS J.	Corvin Mátyás követei Perzsiában	81
PÓSA LÁSZLÓ	A római "kopt" oroszlanok	89
SZEPESY GÉZA	A "nagyszombati VINLAND térkép" előkerülésének története	92
TÖMÖRDY GYULA	Egy magyar hithirdető a perui indiánok népszokásairól 1780-ban	97
DOMOKOS PÁL PÉTER	Miron Christe a karánsebesi román püspök titkos naplójából	109
B. VILELLA de ALDANA	Carta de Transylvania del ano 1552.	114
P. MAGYAR ARNOLD	A németujvári kálvinista káté a XVI. századból	117
P. MAGYAR ARNOLD	Schicksal eines Klosters	140
CZEGLÉDY KÁROLY	Nomád népek vándorlása napkelettől napnyugatig	141
VAJAY SZABOLCS	Der Eintritt des ungarischen Stämmebundes in die europäische Geschichte	142
J. MARQUART	Die Bekehrung der Uiguren (II. Teil)	144